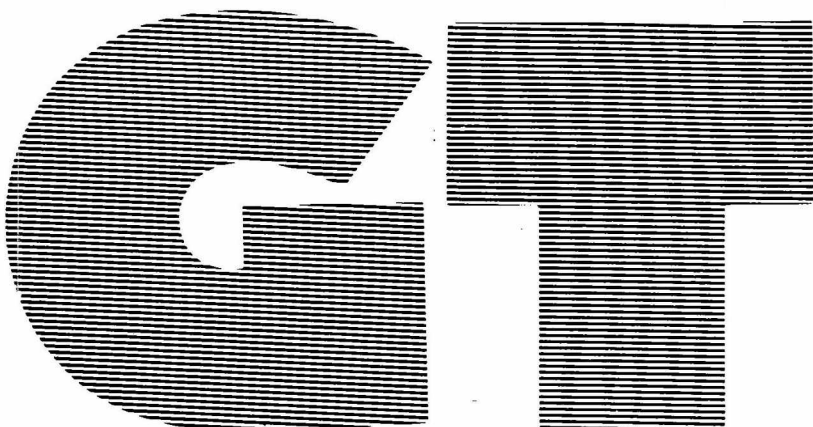

1991/4-5

Gazdaság & Társadalom

Tartalomból:

Nagy Pongrác: Az infláció kezelése a magyar gazdaságban
Dokumentumok az adósságválságról

Dr. Diczig István: Magyarország közrendjének,
közbiztonságának helyzete és jövője

Tóthné Pál Ágnes: Szervezetátalakítás emberi erőforrásfejlesztéssel

Noszkay Erzsébet: Az autonómiafejlesztő tréning tapasztalatai
egy közgazdász szemével

Dr. Hegedüs István — Dr. Thoma László — Dr. Rábaközi András:
Az üzemi alkotmányjog kifejlesztése és az üzemi tanácsok
létrehozása Magyarországon

Társadalomtudományi folyóirat

GAZDASÁG ÉS TÁRSADALOM

II. évfolyam, 4-5. szám, 1991. okt.-november

Főszerkesztő: Thoma László

Szerkesztő: Szalay Ferenc

Megjelenik kéthavonta

GT

**Felelős kiadó: Dr. Gida Erzsébet igazgató
Kiadja a Társadalomkutató Intézet
Budapest, VI. Benczúr u. 45.**

ISSN 0865 7823

TARTALOM

Levél az Olvasóhoz	I
--------------------------	---

Gazdaság

Nagy Pongrác: Az infláció kezelése a magyar gazdaságban	5
Galgóczi Béla: A keletnémet gazdaság újjáépítésének specifikumai — néhány tapasztalat Magyarország számára	30
Dokumentumok az adósságválságról	42

Társadalom

Dr. Diczig István: Magyarország közrendjének, közbiztonságának helyzete és jövője	56
--	----

Emberi erőforrás

Tóthné Pál Ágnes: Szervezetátalakítás emberi erőforrásfejlesztéssel ..	114
Mátyási Sándor — dr. Benedek László — Gordos Nándor: Egy lehetséges terápia főbb dimenziói	122
Janzsó Szilvia: Autonómiafejlesztő tréning és tanácsadás munkanélkülieknek és/vagy vállalkozóknak	137
Noszkay Erzsébet: Az autonómiafejlesztő tréning tapasztalatai egy közgazdász szemével	148

Az üzemi alkotmányjog

Dr. Hegedűs István — Dr. Thoma László — Dr. Rábaközi András: Az üzemi alkotmányjog kifejlesztése és az üzemi tanácsok létrehozása Magyarországon	161
Dr. Rábaközi András: Óhajok és célok a munkajogi jogalkotás új produktumában	190

S z e r z ő i n k:

Andor László, a Társadalomkutató Intézet munkatársa

Dr. Diczig István, nyugdíjas, alezredes

Galgóczi Béla, a Társadalomkutató Intézet tudományos munkatársa

Dr. Hegedűs István, jogász, egyetemi tanár

Nagy Pongrác, közgazdász, tanácsadó

Dr. Rábaközi András, a Társadalomkutató Intézet ügyvezető igazgatója

Dr. Thoma László, a Társadalomkutató Intézet ügyvezető igazgatója

Tóthné Pál Ágnes, a Gödöllői Agrártudományi Egyetem tud. munkatársa

Mátyási Sándor, a GATE tudományos munkatársa

Dr. Benedek László, a GATE tudományos munkatársa

Gordos Nándor, a GATE tudományos munkatársa

Janzsó Szilvia, a GATE tudományos munkatársa

Noszkay Erzsébet, a GATE tudományos munkatársa

Levél az Olvasóhoz

Lapunk ezúttal a szokásosnál később kerül olvasóink kezébe. Ennek az az oka, hogy a Szakszervezetek Gazdaság- és Társadalomkutató Intézetéből 1991. augusztusában kivált a Társadalomkutató Alapítvány, amely létrehozta — részben az SZGTI munkatársaiból — a *Társadalomkutató Intézetet*.

A *Gazdaság és Társadalom* folyóiratot a Társadalomkutató Intézet viszi tovább, a Szakinfo helyett új havi információs lapot indítunk *Tények és Tanácsok* címmel. Sajnos az Intézet alapításával, megszervezésével kapcsolatos feladataink és nehézségek miatt (nyomdánkat is például csak november végére sikerült felállítanunk) a *Gazdaság és Társadalom* összevont, 4-5 számát csak most tudtuk útjára bocsátani. A 6. számot is szeretnénk még ebben az évben kihozni.

A *Gazdaság és Társadalom* szellemisége nem változott. Ideológiáktól, pártállástól függetlenül, *kizárólag a tudományos szempontokra és színvonalra figyelve* szerkesztjük tovább, az eddigieknél nagyobb nyilvánosságra, szélesebb körű olvasottságra és terjesztésre számítva.

Lapunkat nagy nehézségek közepette szerkesztjük, költségvetési támogatás nélkül, az Intézet kutatási bevételeiből finanszírozva. A kutatási feltételek megteremtése, ugyanakkor az

európai tudományos életbe való bekapcsolódás kemény erőfeszítéseket követel tőlünk. A lényeges kérdésekben meg nem alkudni, a tudományos színvonalhoz minden körülmények között ragaszkodni — ennek dokumentuma szándékaink szerint a Gazdaság és Társadalom is.

Továbbra is kérjük olvasóink, szerzőink támogatását.

Dr. Gidai Erzsébet
igazgató

Nagy Pongrác

Az infláció kezelése a magyar gazdaságban¹

A tanulmány mondanivalójának lényege

Az 1988 óta követett keresletvisszafogó gazdaságpolitika

1988 óta, nagyrészt a Nemzetközi Valutaalap kívánságára, a mindenkori kormány erélyes keresletvisszafogó politikát folytat az infláció megfékezésére. A keresletvisszafogó politika eszközei a szigorú pénzpolitika, a szigorú bérpolitika és a szigorú fiskális politika.

A szigorú pénzpolitika elsősorban a hitelfolyósítás korlátozásában nyilvánul meg. A szigorú fiskális politika ismérve az államháztartás deficitjének minimális szintre való leszorítása. A keresletvisszafogó politika főbb mutatói a táblázatban láthatók. 1987 és 1990 között 24 %-kal csökkent a belföldi hitelállag, 10 %-kal a nettó átlagkereset vásárlóértéke és közel 40 %-kal csökkent a központi és önkormányzati beruházások volumene: út- és vasútépítés, telefonhálózat fejlesztése, iskolák, kórházak, tudományt, kultúrát, sportot szolgáló épületek és berendezések, stb. karbantartása és fejlesztése.

1. Keresletvisszafogás

Százalékos reálnövekedés 1987 és 1990 között

Szigorú monetáris politika:

Belföldi hitelállag: -24

Ebből:beruházási és vállalkezési hitelek: -6

Szigorú bérpolitika:

Nettó átlagkereset 10

Szigorú fiskális politika:

Központi és önkormányzati beruházások -39

1 Részlet Nagy Pongrác: Az infláció kezelése a magyar gazdaságban című az 593. sz. OTKA kutatás keretében készült tanulmányból.

Ez a politika az infláció megfékezését illetően nem járt sikerrel, hisz a bruttó hazai termék árindexe három év alatt 77 %-kal, a fogyasztói árindex 74 %-kal nőtt, s az utóbbi a Pénzügyminisztérium előrejelzései szerint 1991-ben további 34 %-kal fog emelkedni. A politika nem járt sikerrel, mert nem járhatott sikerrel, méghozzá két okból. Először is azért, mert magyarországi inflációt részben olyan egyszeri behatások okozzák, amelyek ellen a keresletvisszafogás teljesen céltalan és eredménytelen, mint például az aszálykár, az 1990-es olajár-robbanás vagy a világgpiaci dollár-áron történő elszámolás bevezetése a volt KGST országaival folytatott kereskedelemben. Másrészt azért nem járt sikerrel, mert Magyarországon a piac fejletlensége miatt a keresletvisszafogás még olyan esetekben sem hatékony, amikor az egy fejlett piacgazdaságban általában eredményes.

2. Az évi árszintnövekedés okozói

Évi százalékos növekedés

	1988	1989	1990	1991
Fogyasztói árak	15.5	17.0	28.9	3.00
Ebből: egyszeri behatások ¹	22.2	9.5	12.9	36.90
Szűkebb értelemben vett infláció ²	-5.5	6.8	14,1	-1.92

1) ÁFA bevezetése, forint leértékelések, támogatások leépítése, olajár-robbanás, aszálykár

2) Beleértve az árak felszabadításából származó árnövekedést.

A kormány és a Magyar Nemzeti Bank jelentéseit és tájékoztatóit olvasva azonban kiderül, hogy az infláció megfékezése csak másodlagos célja volt a keresletvisszafogó politikának. Elsődleges célja az ország külföldi hitelképességének a megőrzése volt. Vissza kellett fogni a belföldi fogyasztást, hogy így a külkereskedelem megtermelje azt a devizatöbbletet, amely a külföldi adósság évi kamatjárandóságnak legalább egy részét fedezi. E cél elérése érdekében a kormányzat a keresletvisszafogás terén túlmént azon a mértéken, amely a kereslet és kínálat egyensúlyának megteremtéséhez szükséges, hiszen — amint a Nemzeti Bank Negyedéves Tájékoztatójából megtudjuk — 1990-ben *“a termelés egyes szférái vonatkozásában kereslethiány vagy kifejezett túltermelési válság keletkezett”*. (1991/1, 6.o.)

A hitelképesség megőrzése szempontjából a keresletvisszafogó politika az elmúlt három év alatt, de különösen 1990-ben, sikerrel járt. Az ország fizetési mérlege az azsálykár és az olajár-robbanás ellenére annyira feljavult, hogy a három év alatt esedékes 3.9 milliárd dollár esedékes nettó kamatjárandóság-nak sikerült majdnem a felét, 1.8 milliárd dollárt önerőből kifizetni. Az 1.8 milliárd dollár (110 Md. Ft) természetesen ugyanannyi forráskiáramlást jelent, s ennek tulnyomó része, 1.6 milliárd (99 md.Ft) 1991-ben jelentkezett.

A sikernek az ára a gazdaság két évi stagnálása volt (1988 és 1989) és az a súlyos visszaesés, amely 1990-ben kezdődött. Három év alatt az állóeszköz beruházások 16 %-kal, a bruttó hazai termék (BHT) közel 5 %-kal, s ezen belül a fogyasztás 7.2 %-kal csökkent. A forráskiáramlás a BHT-t mintegy 5.6 %-al csökkentette, de ezt némileg ellensúlyozta a magánvállalkozás főként saját tőkéből finanszírozott robbanásszerű fellendülése.

3. A keresletvisszafogó politika eredményei

Kimutatás, 1988, 1989, 1990

Infláció (százalékos növekedés):

BHT árindexe	"	77
Fogyasztói árindex		74

Nettó forráskiáramlás :

Millió dollár	-1785
Milliárd forint	- 110
A BHT növekedésére gyakorolt hatás %	- 5.6

A gazdaság növekedése:

Összehasonlítható árakon, százalék

Beruházások	- 16
Bruttó hazai termék	- 4.8
Ebből: lakosság fogyasztása	- 7.2

A kormány gazdasági programja szerint ugyanez a politika folytatódik 1991-ben és 1992-ben is. Folytatódik a keresletvisszafogás: tovább csökken a hitelállag reálértéke, a beruházások újabb 4.5 %-kal csökkennek, s 20%-kal maradnak az 1987-es szint alatt. A BHT 4 %-kal esik (közel 9 % 1987 óta), a lakossági fogyasztás pedig 5 %-kal lesz kevesebb, ami 12 %-os csökkenés

1987 óta. A fő cél továbbra is az adósságszolgálat teljesítése, s ezáltal a hitelképesség megőrzése. Kérdés: nem illuzórikus-e ez a cél? A hitelezők szemében ugyanis általában csökken az olyan adós hitelképessége, akinek évről-évre csökken a jövedelme. Az illúziókergetés nem volna túl veszélyes, ha a hitelképesség megőrzésének az volna a célja, hogy nettó forrásbeáramlást eredményezzen a beruházások jelentős részének, így például az infrastruktúra fejlesztésének a finanszírozására. De nem ez a cél, hiszen nettó forrásbeáramlásról szó sem lehet.

A kormány előrejelzése szerint 1991-re legalább 400 millió dollár (kb. 30 md. Ft) nettó forráskiáramlás várható annak ellenére, hogy várhatólag 550 millió dollár működőtőke áramlik be az országba s az adósságállag újabb 400 millió dollárral növekszik. A kormány politikája tehát a következőkben foglalható össze:

Keresletvisszafogást kell alkalmazni, sőt vállalni kell a gazdaság visszaesését egyrészt az infláció mérséklésére, főként pedig az adósságszolgálat legalábbis egy részének önerőből való teljesítése céljából. A keresletvisszafogás a magyarországi kezdetleges piacgazdaságban nem hatékony fegyver az infláció mérséklésére, de eredményes a főcél elérésére.

Az adósságszolgálat teljesítésének célja a hitelképesség megőrzése. A hitelképesség megőrzésére pedig azért van szükség, hogy kölcsönöket tudjunk felvenni az adósságszolgálat teljesítésére. Ez a rációja annak a politikának, amely keresletvisszafogással növeli azt az amúgyis súlyos gazdasági visszaesést, amelyet a gazdasági átállás, a szovjet piac összeomlása, valamint a 12 százalékos külkereskedelmi cserearányromlás eredményez.

Javasolt mérsékelt keresletbővítő és erélyes kínálatösztönző politika

Ha Magyarországon a piac fejletlensége, a kínálatnak ebből származó merevsége, valamint az egyszerű árszintnövelő behatások természete miatt a keresletvisszafogás nem hatékony módszer az infláció megfékezésére, éppen a piac fejletlensége ad lehetőséget az inflációnak a kínálat rövid úton jelentős bővítésével való leküzdésére. A tanulmány tehát olyan gazdaságpolitikát javasol, amelynek lényege mérsékelt kínálatélénkítés, és erélyes keresletvisszafogás helyett mérsékelt keresletösztönzés és erélyes kínálatbővítés.

4. A javasolt gazdaságpolitika elérhető eredményei
Évi százalékos növekedés összehasonlítható árakon ¹

	1990	1991	1992	1993	1994
1. Lakossági fogyasztás	-3.5	-5.0	3.0	3.5	3.5
2. Beruházás	-8.5	-4.5	7.0	7.5	7.0
3. Kivitel	-4.0	-4.5	7.0	7.5	7.5
4. Behozatal	-5.9	-5.5	5.0	5.0	5.0
5. Egyenleg ²	3.6	3.9	4.8	5.8	6.9
6 Bruttó hazai termék	-4.5	-4.0	1.1	3.0	3.9
7. BHT készletfelhalmozás nélkül	-3.9	-4.3	4.3	5.1	5.0
8. Infláció: BHT árindexe	26.9	27.5	19.0	11.5	6.0

1) Kivéve: 5 sor.

2) A BHT százalékában

Számszerű megvalósíthatósági felmérés azt mutatja, hogy a javasolt politika lehetőséget nyújt arra, hogy az infláció 1994-re 5-6 %-ra csökkenjen, miközben a gazdaság már 1992-ben megindul egy gyors növekedési pályán.

Az infláció káros hatásai közül Magyarországon eddig talán a legsúlyosabb az a társadalmi feszültség, amelyet egyes néprétegek elszegényedése, mások gyors meggazdagodása okoz, s amely részben az infláció következménye.

Az infláció kezelése szempontjából meg kell különböztetni a folyamatos árszintnövekedést, amelyet a piaci kereslet és kínálat tartós egyensúlyhiánya okoz, a gazdaságpolitikai intézkedés, külső behatás, vagy természeti csapás okozta egyszeri árszintnövekedésektől.

Más eszközökkel kell küzdeni a szűkebb értelemben vett infláció és az egyszeri behatás okozta árszintnövekedések ellen. Egyes piacgazdaságban hatékony inflációellenes intézkedések mint például a keresletvisszafogás, nem hatékonyak Magyarországon. A kínálatbővítés viszont, éppen a piac fejletlensége miatt, hatékonyabb, mint ott.

Az infláció káros hatásai a piacgazdaságban és Magyarországon

Az infláció káros hatásai közismertek, de talán nem árt itt röviden felsorolni őket. Részint emlékeztetőül, részint pedig azért, hogy rámutassunk, miben különbözik kihatásaiban a jelenlegi magyarországi infláció a tipikus piacgazdasági inflációtól. Az infláció káros hatásait három csoportba oszthatók: nagy távlatban visszafogja a gazdaság növekedését; ronthatja az ország folyó fizetési mérlegét és súlyos társadalmi feszültségeket idézhet elő. A két utóbbi közép- és rövidtávon is bekövetkezhet.

Gazdaság növekedése

Az infláció visszafogja a beruházást. A kamatláb még negatív reálkamat mellett is — olyan magas, hogy kevés vállalkozó lehet biztos abban, hogy a kölcsönből finanszírozott beruházása megtermeli a tőketörlesztésre és kamatfizetésre szükséges többletet. A vállalatok többsége tehát csak saját megtakarításokból mer beruházni. De még abból is csak visszafogottan, hisz a pénz gyors leértékelődése bizonytalanná teszi a gazdasági kilátásokat.

Ezt a tételt látszik igazolni a mellékelt táblázat.

5. Infláció és beruházás
Közepes jövedelmű fejlődő országok
Százalékos növekedés; súlyozott¹ évi átlag

	1980 Infláció ²	— 1988 Beruházás (Volumen)
A 10 legalacsonyabb inflációjú ország	4.1	6.6
A 10 legmagasabb inflációjú ország	145.0	-2.4

1) Súlyzás az 1988-as bruttó hazai termék részarányával.

2) A BIIT árindexe

A közepes jövedelmű fejlődő országok közül kiválasztottuk azt a 10 országot, ahol az infláció 1980 és 1988 között a legalacsonyabb, és azt a 10-et, ahol

a legmagasabb volt. Szembetűnő, hogy az első csoportban 4.1 %-os évi átlagos inflációval a beruházások volumenjének 6.6%-os évi növekedése párosul, míg a második csoportban, ahová 5 vágtató inflációjú ország is tartozik, a beruházások súlyzott átlaga évi 2.4 %-kal csökkent. Magyarországon mióta 1988-al kezdődően kétszámjegyűvé vált az évi árszintnövekedés, 1987 és 1990 között a beruházási hitelek állagának reálértéke 6 %-kal csökkent s ugyanannyival csökkent a gazdasági beruházások volumene annak ellenére, hogy 1990-ben 600 millió dollár (38 milliárd forint) értékű külföldi működőtőke áramlott be az országba (6. sz. táblázat, 1, 2, 7, 8. sor).

A gazdasági beruházások további stagnálása vagy csökkenése várható 1991-re annak ellenére, hogy a kormány 4-5%-os reálnövekedést vár. Amikor e sorokat írjuk, a nem kedvezményezett vállalati és beruházási hitelek kamatlába meghaladja a 40 %-ot. Ez messze meghaladja mind a pillanatnyi, mint pedig az előrejelzett árszintnövekedést s a reálkamat 8-10 %. A magas reálkamat a kormány keresletvisszafogó politikájának a következménye. De ha a reálkamat lecsökkenne a szokásos 4-5 %-ra — vagyis a névleges kamat 38-40 %-ra — még akkor sem akadna sok vállalkozó, aki ilyen kamatra beruházási kölcsönt merne felvenni.

6. Az infláció hatása a beruházásra és megtakarításra Magyarországon

	1987	1988	1989	1990
Infláció (évi százalékos növekedés)				
1. Fogyasztói árak	8.6	15.5	17.0	28.9
2. BHT árindexe	8.2	15.0	21.2	26.9
Kamatok (évi átlag)				
3. Betéti kamatláb	4.0	9.0	17.8	24.0
4. Kölcsönök kamatja	11.5	13.0	18.8	28.0
5. Betétek reálkamata (3/1)	- 4.2	- 5.6	0.7	-3.8
6. Kölcsönök reálkamata (4/1)	2.6	- 2.2	1.5	-0.0
Beruházás (Volumenindex, 1987=100)				
7. Beruházási hitelek állaga	100	106	102	94

8. Gazdasági beruházások ¹	100	96	97	94
Megtakarítás				
9. Lakossági megtakarítási ráta ²	7.9	6.4	5.5	11.1
10. A pénz forgási sebessége (BHT/M1)	3.99	4.67	4.81	4.60

1) Vállalatok, kisvállalkozók, lakásvásárlás illetve lakásépítés

2) A lakosság megtakarítása a rendelkezésre álló nettó pénzbevétel százalékában.

Források: KSH: Statisztikai Évkönyv 1989; Statisztikai Havi Közlemények; Nemzetközi Valutaalap: International Financial Statistics; MNB Éves Jelentés 1989; Negyedéves Tájékoztató; Market Letter; A Magyar Köztársaság Kormánya: A magyar gazdaság átállásának és fejlődésének programja (Stabilitáció és konvertibilitás) I., II. kötet, Bp., 1991. március (továbbiakban: Kormányprogram); Pénzügyminisztérium: Tájékoztató a kormány számára a gazdasági folyamatok 1990. évi alakulásáról, Bp., 1991. április (továbbiakban: PM Tájékoztató).

Jelentős — mondjuk évi 10 %-on felüli — infláció esetén a takarékbetétek reálkamatja rendszerint negatív.

Ez természetesen visszafogja a megtakarítást: az elértéktelenedéstől félve a vállalatok áruba fektetik többletjövedelmüket, a háztartások pedig elköltik. Így gyorsuló infláció esetén gyorsul a pénz forgási sebessége és csökken a vállalati és háztartási megtakarítási ráta.

Ezek az inflációs hatások Magyarországon is megfigyelhetők. Mint a táblázatból látható, 1988-ban amikor az infláció meghaladta a 15 %-ot, s a takarékbetétek reálkamatja -5.6 %-ra csökkent, a lakossági megtakarítási ráta az előzőévi 7.9 %-ról 6.4 %-ra, majd 1989-ben 4.4 %-ra esett vissza.² Ugyanez idő alatt a pénz forgási sebessége 3.99 %-ról 4.8 %-ra gyorsult (5, 9, 10. sor).

1990-ben ez az irányzat megfordult. Részben azért, mert ebben az évben a lakosságnak már több olyan lehetősége nyílt megtakarításra, amely biztosította nemcsak a pénz vásárlóértékének a megőrzését, de néhány százalékos

2 A csökkenést csak részben — valószínűleg nagyobb részben okozta az infláció felgyorsulása. A másik ok az volt, hogy a kormány keresletvisszafogó politikájának eredményeképpen 1988-ban 4 %-kal, 1989-ben pedig újabb 1 %-kal csökkent a lakosság nettó pénzjövedelmének a vásárlóértéke. A lakosság tehát csökkentette megtakarítását, hogy fogyasztását legalábbis megközelítőleg a korábbi szinten tudja tartani.

reáljövedelemmel is kecsegtetett: kincstárjegyek, részvények, kötvények, letéti jegyek. A főök azonban az volt, hogy a kormány még 1989 őszén engedélyezte a lakossági devizabetéteket, amelyek megőrizték a pénz vásárlóértékét, sőt reálkamatot is biztosítottak. Ez okozta a megtakarítási ráta ez évi jelentős növekedését. Megtakarítását a lakosság főként devizába fektette, s a lakossági devizabetétek állaga az előző évinek több, mint háromszorosára, 72 milliárd forintra emelkedett.

A megtakarítások csökkenése — ami vágató infláció esetén a megtakarítások állagának csökkenésévé, "negatív megtakarítással" fajulhat — kereslet-növekedést jelent, s így táplálja az inflációt. Ugyanakkor felfelé nyomja a kamatlábat. Ha a kormány ezt nem ellensúlyozza, tovább csökken a beruházás. Ellensúlyozni pedig csak engedékeny pénzpolitikával (easy money) tudja, amely szintén inflációs hatású.

Az inflációban minden költségnövekedést a fogyasztóra lehet hárítani ár-emelés formájában. Így az infláció visszafogja a hatékonyságnövekedést a termelékenység növelése és költségmegtakarítás formájában. Lelassul az egy dolgozó által termelt áru- és szolgáltatásmennyiség növekedése vagy esetleg még csökken is és nő a termékegységre jutó költség.

A termelékenység növekedését már a kapacitásmélyítő³ beruházások mér-séklődése is visszafogja, de nincs anyagi ösztönzés annak jobb munkaszervezéssel, a munkafegyelem betartásával vagy a munkaintenzitás erősítésével való növelésére sem. Így tartós infláció esetén a gazdaság fejlődése lelassul. Ezt az összefüggést mutatja a mellékelt 5. számú táblázat, amely szerkezetileg hasonlít a 7. számú táblázathoz, bár hosszabb a megfigyelt időszak, s emiatt az országok listája és sorrendje nem teljesen azonos. Az összehasonlítás a két csoport között teljesen egyértelmű: nagy távlatban lassú inflációval viszonylag gyors növekedés, gyors inflációval lassú növekedés, sőt vágató inflációval hosszú gazdasági stagnálás párosul. Természetesen az alacsony infláció csak az egyik feltétele a távlati gyors gazdaságnövekedésnek. A jelek szerint azonban ez fontos feltétel.

3 Kapacitásmélyítő beruházás a meglévő géppark felújítása. Kapacitásbővítő beruházás új vagy nagyobb termelőegységek létrehozása. Természetesen a kapacitásmélyítő beruházásoknak is lehet bővítő hatása, ha a régi gépeket nagyobb teljesítményű új gépekkel cserélik le.

7. Infláció és gazdaságnövekedés
 Közepes jövedelmű fejlődő országok
 Százalékos növekedés; súlyozott¹ évi átlag

	1965 - 1988	
	Infláció ²	Egy főre jutó reáljövedelem
Legalacsonyabb inflációjú 10 ország	6.1	4.5
Legmagasabb inflációjú 10 ország	59.8	1.5
Ebből: 5 vágató inflációjú ország	105.0	0.1
5 magas inflációjú ország	20.6	2.7

1.) Súlyozás az 1988-as bruttó hazai termék részarányával.

2.) A BHT árindexe

Hogy a gyors inflációval nagy távlatban lassuló gazdaságnövekedés párosul, azt elhomályosítja az a tény, hogy az inflációs nyomás legtöbbször éppen akkor keletkezik, amikor a gazdaság fellendülési pályája csúcsán a teljes kapacitáskihasználás lehetetlenné teszi, hogy a még mindig növekvő keresletet a hasonló arányban növekvő kínálat elégítse ki. Így a kereslet és kínálat egyensúly-hiánya árszintnövekedést eredményez.

A másik ilyen ködösítő körülmény az, hogy a keresletcsökkenés okozta gazdasági visszaesésre éppen az árnövekedés mérséklődése, esetleg az árszint csökkenése jellemző. Az, hogy rövid távon a túl gyors gazdasági növekedés inflációt okozhat, mitsem változtat azon a tényen, hogy nagy távlatban a gyors infláció visszafogja a gazdaság növekedését. Rövid távon az infláció a túl gyors növekedés okozata, hosszú távon pedig a lassuló gazdaságnövekedés (egyik) oka.

Mivel az inflációnak a gazdasági növekedést visszafogó hatása csak nagy távlatban érvényesül, túlzás volna azt állítani, hogy a gazdasági stagnálás, amely Magyarországon 1988-ban kezdődött, s amely 1990-ben visszaeséssé változott, az éppen 1988-ban felgyorsult árszintnövekedés következménye. A valódi okok közé tartozik a kormányzat keresletvisszafogó politikája és gazdasági átállással kapcsolatos problémák.

Folyó fizetési mérleg

Mint említettük, inflációs országban nő a termékegységre jutó költség, és pedig két okból is. Először is nő a termelési tényezők — üzletbér, munkaerő, nyersanyag — ára, másodsor pedig nincsen ösztönzés arra, hogy a vállalatok ezt az árnövekedést a termelékenység növelésével és egyéb megtakarításokkal ellensúlyozzák. Ha a termékegységre jutó költség növekedése gyorsabb mint a főbb külkereskedelmi partner-országokban, akkor csökken az ország termékeinek — exporttal és importtal versenyző áruk — külkereskedelmi versenyképessége, hacsak a hazai termelők ezt nem tartják fenn a profitráta csökkentésével.

A külkereskedelem mérlege tehát romló tendenciát mutat, s ezt a hazai valuta folyamatos vagy gyakori leértékelésével kell ellensúlyozni. Az előbbi viszonylag fájdalommentes, de csak akkor alkalmazható, ha a hazai valuta már konvertibilis, mégpedig lebegő árfolyamon. Az egymást követő 10-30-50%-os leértékelések azonban kisebb-nagyobb zökkenőkkel járnak, nem is említve az ország növekvő eladósodását (hisz a folyó fizetési mérleg hiányát a leértékelésig külföldi kölcsönből kell finanszírozni), Magyarországon magasabb az infláció, mint a nyugati kereskedelmi partnerországokban. A Nemzeti Bank azonban a forint gyakori leértékelésével fenntartja a magyar áruk versenyképességét a nyugati piacokon. Így a gyors infláció nálunk nem rontja a folyó fizetési mérleget.

Helyesebben: csak időlegesen és átmenetileg rontja. Amikor forintleértékelés várható, az exportőrök halogatják a devizabevételek forintra való átváltását (hogy a leértékelés után több forintot kapjanak érte), az importőrök pedig — ha lehet — előre, de legalábbis gyorsan fizetnek. Így a leértékelés-elvárás a Magyar Nemzeti Banknak likviditási nehézségeket okozhat.

Egyébként piacgazdaságban az ilyen leértékelés-elvárás gyakran elkerülhetetlenné teszi a leértékelést még akkor is, amikor a kormánynak ez eredetileg nem volt a szándékában.

Adómorál, üzleti és társadalmi kapcsolatok

A gyors infláció rontja az adómorált. Egyéneknek, vállalatoknak érdekük az adófizetés halogatása, hisz a késésért kiszabott büntetés rendszerint kisebb, mint a tartozás időközi értékcsökkenése révén elért nyereség. Mivel az államháztartás bevételeinek reálértéke csökken, a kiadásoké viszont nem, nő az államháztartás deficitje. Ha ezt a kormány jegybanki kölcsönnel finanszírozza

mint ahogy ez a fejlődő országokban történni szokott, akkor azzal ismét csak az inflációt táplálja.

Természetesen a gyors inflációban a fizetés halogatása minden adósnak anyagi érdeke. Ezáltal az infláció bomlasztólag hat az üzleti életre, illetőleg arra kényszeríti szerelőit, hogy a hazai pénz helyett más értékmérőt válasszanak, s részben már Magyarországon is ez a helyzet. Például a lakbéréket gyakran dollárban, vagy márkában, illetve ezek mindenkori forintértékében állapítják meg.

Talán legveszélyesebb kihatása az inflációnak a jövedelem újraelosztásából származó társadalmi feszültség. Az infláció ugyanis csökkenti a fix jövedelmtípusok reálértékét. Például a kamatok, lakbérék, nyugdíjak, járadékok névleges növekedése gyakran elmarad az infláció mögött. Ha a bérből és fizetésből élők érdekképviselője erős, akkor ezek ki tudják harcolni, hogy jövedelmeik legalábbis az áremelkedés arányában növekedjenek. A vállalkozók természetesen a költségnövekedést a fogyasztókra tudják hárítani, sőt esetleg jelentős inflációs nyereségekre tehetnek szert, pl. spekuláció útján. Egyszóval a klasszikus piacgazdasági infláció a jövedelmeket újraosztja, elsősorban a vállalkozók és tőketulajdonosok, másodsorban pedig a bérből és fizetésből élők javára és azoknak a néprétegeknek a kárára, amelyek viszonylag fix jövedelemből élnek. Egyes néprétegek gyors elszegényedése, mások gyors meggazdagodása természetesen társadalmi feszültséget támaszthat, amely tüntetésekben, zavargásokban, sztrájkokban nyilvánulhat meg.

A bérből és fizetésből élőkön belül a közalkalmazottak jövedelmének növekedése gyakran elmarad az infláció mögött, hisz a kormány rendszerint rajtuk kezdi a bér-ár spirál megtörését. A közalkalmazottak csökkenő reáljövedelme természetesen a korrupció melegágya. Magyarország talán még nem tart itt. A jövedelem újraelosztás azonban már folyik, de némileg eltér a klasszikus piacgazdasági modelltől. Nálunk a szakszervezetek jelenleg gyengék, így az állami szektorban érvényesülhet a kormány keresletvisszafogó bérpolitikája. Így az újraelosztás általában a magánszektor, ezen belül elsősorban a vállalkozók javára történik, s azoknak a kárára, akik jövedelmüket közvetve vagy közvetlenül az államtól húzzák: közalkalmazottak, állami vállalatok dolgozói, nyugdíjasok, táppénzből vagy segélyből élők, stb.

Bár a korrupció még nem öltött számottevő méreteket, a közbiztonság

romlásának egyik oka bizonyos néprétegek elszegényedése, amelyeket részben az infláció okozta jövedelemújraelosztás eredményez.⁴

A fogalmak tisztázása

Infláció és árszintnövekedés

A köznyelv, sőt nálunk a kormány is, mindenféle árszintnövekedést inflációnak nevez. A nagyközönség szempontjából ez érthető, de a kormány részéről már kevésbé, hisz az orvoslás szempontjából nagy különbség van a kereslet és kínálat tartós egyensúlyhiányából eredő folyamatos árszintnövekedés, valamint az egyszeri behatás okozta árszintnövekedés között. Mivel e tanulmány tárgya az infláció elleni küzdelem, a szót ebben a szűkebb értelemben használjuk: infláció olyan folyamatos árszintnövekedés, amelyet a piaci kereslet és kínálat tartós egyensúlyhiánya eredményez.

Foglalkozni fogunk az egyszeri árszintnövekedéssel is, és megvizsgáljuk mit lehet és mit célszerű tenni ellenük.

Kínálatcsökkenés

A szűkebb értelemben vett infláció rendszerint kereslet-előrefutásból keletkezik. Előfordulhat persze hogy az egyensúlyhiány abból származik, hogy tartósan csökken a piaci kínálat, mialatt a kereslet változatlan marad, vagy éppenséggel nő. Ilyen fordult elő a háború alatt, amikor a termelőerők jelentős része átáramlott a hadiiparba, s ennek következtében csökkent az áruk és szolgáltatások piaci kínálata. Átmeneti kínálatcsökkenést okozhat valamiféle természeti csapás, pl. aszály vagy földrengés.

A piaci kínálat tartós csökkenését okozta a sztálini korszakban a nehézipar erőltetett fejlesztése is. Hogy ez annak idején nem vezetett tartós és folyamatos áremelkedésre, annak oka az árdrágítás szigorú megtorlása, valamint a vásárlóerőnek tervkölcsonök és egyéb "önkéntes" felajánlások útján történő elvonása volt. Feketepiac azonban még így is volt.

⁴ Az infláció jelentőségét e téren nem kívánjuk túlbecsülni. Szerintünk a közbiztonság romlásának két fő oka a rendőrség elbizonytalanodlása és egyes néprétegek elszegényedése. Az utóbbinak pedig az infláció csak a kisebbik oka. Fő oka a negyedik éve tartó gazdasági stagnálás, illetve visszaesés.

8. Az infláció keletkezése és megállítása a piacgazdaságban

Az infláció okai (Monetarista szemlélet)

Az infláció elleni küzdelem eszköztára

KERESLETVONZATÚ INFLÁCIÓ

Jövedelemnövekedés (nő a forgalomban lévő pénzmenyiség)

KERESLETVISSZAFOGÁS

Technikai meghatározása	Okozója	Okozó intézkedés vagy fejlemény	Statisztikai mutató
A forgalomban lévő pénzmenyiség (M1) gyorsabban növekszik, mint a megtermelt áru- és szolgáltatásmenyiség (BHT reálérték)	Pénzügyi hatóság (Kormány és/vagy az MNB)	Liberalis hitelpolitika Kötvények, kincstárjegyek nyíltpiaci nettó bevonása Inflációs fiskális politika	Alacsony vagy negatív reálkamat A gazdálkodási hitelállag gyors növekedése Csökken a kintlévő kötvény és kincstárjegyállag Nő az MNB-nek a korábbival szemben fennálló követelése. Kölcsönfelvételek a költségvetési deficitet
			Szigorú (restriktív) hitelpolitika Pénzmenyiség csökkenést eredményező nyíltpiaci műveletek: nettó értékpapír kibocsátás. Költségvetés egyenlőre, vagy a hiány piaci finanszírozása kincstárjegyek és/vagy államkötvények kibocsátásával

Az infláció okai (Monetarista szemlélet)

Az infláció elleni küzdelem eszköztára

KERESLETVONZATÚ INFLÁCIÓ

KERESLETVISSZAFOGÁS

Jövedelemnövekedés (nő a forgalomban lévő pénzmennyiség)

Technikai meghatározása

Okozója Okozó intézkedés vagy statisztikai mutató
fejlemény

Külső hatás

A fizetési mérleg javulása

Nő az MNB nettó arany és devizakészlete

Lásd a pénzmennyiség növekedését szabályozó fenti módszereket.

A forgalomban lévő pénzmennyiség (M1) gyorsabban növekedik, mint a BHT reálértéke

Spontán növekedés hazai változata

A vállalatközi hitelállag gyors növekedése

Krónikus esetben: forint leértékelése
Import liberalizálása; vámok csökkentése.
Intézkedési csomagterv kidolgozása a sorbanállás növekedésének megállítására és a meglévő vállalatközi hitelrendszer felszámolására.

Az infláció okai (Monetarista szemlélet)

Az infláció elleni küzdelem eszköztára

KERESLETVONZATÚ INFLÁCIÓ

KERESLETVISSZAFOGÁS

Vásárlási készség növekedése (nő a pénz forgási sebessége)

Technikai meghatározása

Okozója   **Okozó intézkedés vagy fejlemény**   **Statisztikai mutató**

(Életstílus változása: fokozódó fogyasztásorientáltság.

Lassúsága miatt nem inflációs tényező)

Inflációs várakozás

Pénzforgalom

gyorsulása:

Spontán

Évek óta tartó

sőt gyorsuló

infláció

nő a névleges BHT

és a pénzmennyi-

ség (M1) aránya

Kormány

Pánikhangulat, rossz

hírek

Hivatalos előre-

jelzések

Fogyasztási

árindex gyorsuló

növekedése

Kiskereskedelmi

forgalom ugrás-

szerű növekedése

Csökken a lakossági

megtakarítás rátája

Esetleg: csökken a

megtakarítások

állaga

A kormány hihető

inflációellenes

csomagtervet hoz

nyilvánosságra

A reálértéket megőr-

ző, sőt esetleg növelő

befektetési lehető-

ségek létrehozása

Az infláció okai (Monetarista szemlélet)

Az infláció elleni küzdelem eszköztára

IMPORTÁLT INFLÁCIÓ

KERESLETVISSZAFOGÁS

Technikai meghatározása

Okozója

Okozó intézkedés vagy fejlemény

Statisztikai mutató

A főbb piacoknak Külföldi a külkereskedelmi infláció részarányával súlyosabb árándex gyorsabban növekszik, mint a hazai árándex

A főbb külföldi piacokon gyorsabban növekednek az árak, mint a belföldi piacon

Nő az export- és importcikkek belföldi ára, valamint az importtal versenyző hazai termékek ára

A hazai valuta felértékelése

KÖLTSÉGHAJTOTTA INFLÁCIÓ

Bérenövekedés

Csak akkor lehet séges, ha a pénzmennyiség a fenti 5 ok egyike miatt gyorsabban nő, mint a BHT reálértéke

Teljes kapacitáskihasználás esetén

A bérek gyorsabban növekednek, mint a termelékenység: nő a termékegységre jutó költség

Nálunk: populista bérpolitika az állami vállalatokban

ÁR- ÉS BÉRPOLITIKA

A bérek és/vagy árak befagyasztása (nem hatékony)
A profilmaximális elvénél érvényesítése az állami szektorban

IMPORTÁLT INFLÁCIÓ**KERESLETVISSZAFOGÁS**

Technikai meghatározása	Okozója	Okozó intézkedés vagy fejlemény	Statistikai mutató
	Szakszervezeti sztrájk		Sztrájktilalom (nem hatékony) Kormánynak a béralkuba való beavatkozása (nem hatékony)
		ÁR-BÉR SPIRÁL	A bérek és az árak befagyasztása (nem hatékony) Hihető inflációellenes csomagterv, mely tartalmazza a pénzmennyiség szigorú szabályozását
	Csak akkor lehet ségés, ha a pénz mennyiség a fenti 5 ok valamelyike miatt gyorsabban nő, mint a BHT reálértéke	Fő okozója a kormány, amely "megfinanszírozza" a béremeléseket	
		A bérnövekedés az árak növekedését idézi elő, ez újabb bérköveteléseket támaszt, amelyek kielégítve újabb árszintnövekedésre vezethet stb.	

ÁR-BÉR SPIRÁL

Az infláció okai (Monetarista szemlélet)

Az infláció elleni küzdelem eszköztára

IMPORTÁLT INFLÁCIÓ

KERESLETVISSZAFOGÁS

Technikai meghatározása

Okozója

**Okozó intézkedés vagy statisztikai mutató
fejlemény**

Kínálatiélénkítés

Import-liberalizáció

Vámtarifák csökkenése

Hazai valuta felértékelése

Vállalati beruházások ösz-

tönzése: adókedvezmény,

kamattámogatás

Hatékony munkaerőgazd.

Speciális magyarországi

lehetőségek a kínálat-

élénkítésre:

Ideiglenesen az állam

tulajdonában maradó vállala-

latoknál a profitmaximali-

zálás követelményeinek

érvényesítése

Az infláció okai (Monetarista szemlélet)

Az infláció elleni küzdelem eszköztára

IMPORTÁLT INFLÁCIÓ

KERESLETVISSZAFOGÁS

Technikai
meghatározása

Okozója

Okozó intézkedés vagy
fejlemény

Statistikai mutató

Piaci verseny
kibontakoztatása
Magánvállalkozások
ösztönzése

PIACI KÍNÁLAT CSÖKKENÉSE

Piacgazdaságban csak rendkívüli körülmények között.

pl. háború, blokád, földrengés — fordul elő.

Piaci eszközökkel nem orvosolható.

Eféle infláció a mai körülmények közt aligha lehetséges, így e tanulmányban elhanyagolható. Fontos azonban emlékeztetni, hogy bár békeidőben piaccgazdaságban az általános kínálatcsökkenés-okozta infláció rendkívül ritka tünet, a keresletelőrefutás okozta inflációt lehet kínálatélénkítő intézkedésekkel (is) orvosolni.

Keresletvonzatú infláció

Kereslet alatt természetesen fizetőképes vásárlási készség értendő.

Fizetőképeség

A fizetőképeség úgyis nőhet, hogy nő a jövedelem felhasználható része, miközben a bruttó jövedelem változatlan marad: a kormány csökkenti a jövedelemelvonást adók, illetékek, járulékok formájában. Mivel a kormány ezt legfeljebb csak a visszaeső vagy stagnáló gazdaság élénkítésére teszi és sosem úgy, hogy ebből infláció keletkezzék, ez a lehetőség itt elhanyagolható, mint inflációs tényező.

A fizetőképeség növekedésének fontosabb okozója a pénzjövödelmek növekedése, amely országos viszonylatban úgy lehetséges, hogy megnő a forgalomban lévő pénzmennyiség. A forgalomban lévő pénzmennyiséget hatósági (kormány és/vagy az MNB) intézkedés, külső behatás vagy valamiféle spontán fejlemény növelheti.

A hatósági intézkedés okozta pénzmennyiségnövekedés három legfontosabb módszere a liberális hitelpolitika, a nyílt-piaci műveletek — e kettőt szokták "laza pénzpolitikának" (easy money) nevezni — és az inflációs fiskális politika (lásd a mellékelt táblázatot).

Nőhet a pénzmennyiség külső hatásra: javul a fizetési mérleg, nő az MNB arany- és devizatartaléka a folyó fizetési mérleg vagy a tőkeforgalom mérlegének többlete következtében. (Megjegyzendő, hogy csak olyan arany- és devizatartalék-növekedés eredményez pénzmennyiségnövekedést, amely a gazdálkodó réteg — bankok, vállalatok, kormány, egyének — tevékenységének az eredménye. Ha az MNB külföldi kölcsönből növeli arany- és devizatartalékait, ez nem okoz pénzmennyiségnövekedést).

A spontán pénzmennyiségnövekedésnek van egy sajátos hazai változata. A sorbanállás, vagyis a vállalkozói tartozások (kényszerhitelek) növekedése bővíti a hitelállagot, s ez független mind a kormány, mindpedig a jegybank politikájától. A hitelállag bővülése természetesen a pénzmennyiség növeke-

dését eredményezi, hisz — mivel tartozásaikat nem fizetik meg — nőnek egyes vállalatoknak béremelésre, prémiumra, anyagbeszerzésre fordítható anyagi forrásai.

Természetesen csak a "sorban" az elsők jutnak így többlet likviditáshoz, hiszen a második, harmadik, negyedik, stb. azért nem fizet a következőnek, mert neki sem fizetnek. Így ezeknek a likviditása változatlan marad.

A sorbanállás gazdasági hatása kifejezetten káros. Egyrészt a Magyar Nemzeti Bank által ellenőrizhetetlen pénzmennyiségnövekedést eredményez, s így inflációs hatású. Másrészt ezúton éppen a nem hatékony, sőt életképtelen vállalatok jutnak hitelhez a hatékony vállalatok helyett. Ezzel lehetővé válik szükséges átszervezésük elodázása. Társadalmi hatása rövid távon kedvező: mérsékli a munkanélküliség növekedését. Hosszú távon azonban ez áldásnak álcázott átoknak bizonyulhat, hisz nem szünteti meg, csak elodázza sokezer ember állásvesztését, majd egy életképes, hatékony gazdaságszerkezetbe való beilleszkedést. A sorbanállás meghosszabbítja az állami szektor válságát, s ezzel együtt sokezer ember létbizonytalanságát.

Vásárlási készség

Elvileg elképzelhető, hogy a forgalomban lévő pénzmennyiség növekedése következtében nőnek ugyan a jövedelmek, de nem nő a kereslet, mert a háztartások és vállalatok megtakarítják a többletjövedelmet. Ilyesmi azonban a gyakorlatban aligha fordul elő. A fordítottja viszont ugyancsak lehetséges: a háztartások felhasználható jövedelmük egyre nagyobb hányadát fordítják fogyasztásra és egyre kevesebbet megtakarításra. Ez technikailag azt jelenti, hogy nő a pénz forgási sebessége: ugyanaz a forint évente többször cserél gazdát, mint azelőtt.

Ez lehet életstílus-változás következménye. Mivel az életstílus-változás fokozatos hosszú évekig tartó folyamat, ezalatt a kínálat felzárkózhat a növekvő kereslethez. Így az inflációs hatás általában elenyésző.

Ennél sokkal fontosabb inflációs tényező az inflációs várakozás, amikor a gyors infláció már önmagát táplálja. A kereskedők belekalkulálják áraikba azt, hogy a következő áruszállítmányhoz már drágábban jutnak hozzá, a bérből és fizetésből élők olyan emeléseket követelnek amelyeket (becsléseik szerint) az árnövekedés nem fog egyhamar hatálytalantítani, a fogyasztók pedig minden pénzüket elköltik, attól tartva, hogy holnap már kevesebbet fog érni.

Ilyenkor csökken a megtakarítási ráta, sőt esetleg negatívvá is válhat: a háztartások felélik megtakarításaikat részben azért, mert jövedelmeikből már nem tudnak megélni, részben pedig azért, mert félnek, hogy elértéktelenedik.

Importált infláció

Importált inflációról akkor beszélünk, ha a legfontosabb külföldi kereskedelmi partnerországokban az árak gyorsabban emelkednek, mint a hazai piacon. Az exportcikkeket drágábban lehet külföldön eladni, mint itthon, így a kínálat átiránylik a külpiacra és az exportcikk ára a hazai piacon is emelkedik. Növekszik az importált cikkek ára is. A viszonylag drága importcikkre iránti kereslet csökken és átáramlik az importtal versenyző hazai termékek felé, ahol a keresletnövekedés szintén áremelkedést eredményez.

Az importált infláció folyamatos jelenség. Megkülönböztetendő az olyan árszintnövekedéstől, amelyet az importárak egyszeri megemelkedése idéz elő, s amelyről később lesz szó. Ilyen importált inflációnak van például kitéve Németország, ahol az infláció sokéves átlaga lényegesen alacsonyabb, mint legnagyobb kereskedelmi partnerénél, Franciaországban. Ott 1969 és 1989 között ez az átlag 3.9% volt, itt 8.1%. Azonban létezik hatékony módszer az importált infláció közömbösítésére, s ezt a németek alkalmazzák is.

Természetesen az importált infláció csak olyan országban lehet számottevő tényező, ahol a külkereskedelem jelentős a BHT-hez viszonyítva. Például az Egyesült Államokban, ahol az áruk és szolgáltatások importja a BHT-nek csak 11 %-a, durván számítva a 10 %-os importár növekedés csak 1.1 százalékponttal emeli meg a hazai árszintet. Magyarországon, ahol az import a BHT 34 %-a, ugyanilyen importárnövekedés 3.4 százalékpont árszintnövekedést eredményez.⁵

Költséghajtotta infláció

Sok tinta folyt el a piacgazdaságú országokban annak bizonygatására, hogy tulajdonképpen kétféle infláció van. Az egyik a keresletelőrefutásból (demand-

5 Valójában az inflációs hatás nemcsak az import és az export részarányának, hanem a külkereskedelem által érintett áruk belföldi és külföldi keresletének és kínálatának ár - rugalmassági együtthatói nagyságától függ. Annyi bizonyos, hogy hasonló nagyságú rugalmassági együtthatók esetén, jóval nagyobb az importált infláció lehetősége Magyarországon, mint az Egyesült Államokban.

pull) a másik a költségnövekedésből (cost push) származik, s mindegyik más gyógymódot igényel. Szerintünk a különbség jórészt csak látszat. A költségnövekedés leglényegesebb formája a bérnövekedés. Az országos bérszintet csak úgy lehet növelni — folyamatosan a termelékenységet meghaladó módon, — ha hasonló arányban növekszik a forgalomban lévő pénzmennyiség. Ez utóbbi megelőzheti a bérnövekedést, lehet vele egyidejű, de követheti is 1-2 hónapos időközzel, vagyis a hatóság "megfinanszírozhatja" a már megtörtént bérszintnövekedést. Ha ezt nem teszi meg, akkor a termelékenységet meghaladó béremelés csődök sorozatát vonhatja maga után, hisz a vállalatoknak nincs módjukban a kialakult bérnövekedést legalábbis átmenetileg hitelfelvétellel finanszírozni. A kereslet-előrefutásból és költségnövekedésből származó inflációra egyaránt a pénzmennyiség növekedése ad lehetőséget. A különbség csak az, hogy az egyiket ez mindig megelőzi, a másikat esetleg követheti is.⁶

Az infláció idült válfaja a bér-ár spirál. A szakszervezet által kierőszakolt bérnövekedést a vállalatok azonnal a fogyasztókra hárítják áremeléssel, az áremelések újabb bérkövetelésekre vezetnek, amelyek — kielégítve — újabb áremelkedést eredményeznek, és így tovább.

Jó példa erre Anglia (pontosabban: az Egyesült Királyság). A háborút követő évtizedekben ott igen erősek voltak a szakszervezetek, s ezeknek folyamatosan sikerült a termelékenység növekedését meghaladó béremeléseket kiharcolni. Ezeket a béremeléseket az egymást követő gyenge kormányok rendszeresen "megfinanszírozták". Ennek következtében az angliai infláció magasabb volt a fejlett gazdaságú országok átlagánál, s ezt külkereskedelmi téren csak részben kompenzálták a késlekedve végrehajtott fontleértékelések. Az angol áruk külföldi versenyképessége csökkent, Anglia elvesztette piacainak jórészét. Ugyanakkor a költségnövekedés áremeléssel való kompenzációjának lehetősége nem ösztönzött a termelékenység növelésére. Az eredmény az volt, hogy az angol gazdaság átlagos növekedése messze elmaradt a többi fejlett orszáé mögött, s gazdasági szempontból Angliát "Európa betegeként"

6 A kereslet hajtotta és költséghajtotta infláció szembeállítását ugyanolyan terméktelen vadhajtása volt a közgazdaságtudománynak, mint az a vita, amely Smith Ádámnál kezdődött és közel 100 évig folyt arról, hogy mi határozza meg az áru objektív értékét. - Végül a XIX. század második felében a határhaszon elmélet megjelenése a figyelmet az értékről az árra irányította.

kezdték emlegetni, mint a század eleji Törökországot. Minden megváltozott, amikor Thatcher asszony monetarista pénzügyi politikát folytató kormánya beszüntette a termelékenység növekedését meghaladó béremeléseknek a pénzmennyiség növekedése útján történő "megfinanszírozását".

Mindebből következik, hogy a pénzmennyiség növekedésének szigorú ellenőrzése az egyik leghatékonyabb eszköz mindkét típusú infláció leküzdésére (de nálunk ezt komplikálja, hogy a sorbanállás, valamint a lakossági devizabetétek spontán növekedése miatt a pénzmennyiség növekedése csak részben ellenőrizhető).

A táblázatok Jelmagyarázata:

1991-es adatok:

a kormány előrejelzései vagy az azok alapján végzett számítások

1992-es és későbbi adatok: a szerző előrejelzései

Megjegyzés: Néha eltérés mutatkozik a különböző forrásokból származó adatsorok között. Ezek az eltérések itt akkor lehetők fel, amikor az adatsoron belüli és a komponens adatsorokkal való összhang megőrzése kedvéért ugyanazt az adatsort hol az egyik, hol pedig a másik forrásból vettük át.

A keletnémet gazdaság újjáépítésének specifikumai — néhány tapasztalat Magyarország számára

A volt NDK területén létrejött új tartományok gazdasági átalakulását sokan — különösen Nyugat-Európában — a közép-kelet-európai átmenet modellértékű eszenciájaként értékelik. Itt ugyanis minden hatás markánsabban, radikálisabban jelentkezik, mint a többi volt KGST-ország elnyújtott, "szervezebb" fejlődésében. Annyi kétségkívül igaz, hogy a legnagyobb szélsőségek a volt NDK területén jelentkeznek, ők haladnak a vegytiszta államszocializmusból és tervgazdaságból a mai modern kapitalizmus főáramát képviselő német piacgazdasági modell felé. A legradikálisabb sokkterápia azonban nem kínál egyúttal koncentrált modellt a többi hasonló útra tért ország számára. Megengedhetetlenül leegyszerűsített tehát az a beállítás, mely szerint a volt szocialista országok az átalakulás ezen receptje szerint haladnának, csak jóval hosszabb átmenet során és töredék erőforrásokból. Az olyan érvelés, mely szerint "lám Kelet-Németországban is mekkora problémák vannak, mi igazán nem panaszkodhatunk", vagy a másik oldalról, "ha a volt NDK-ban ilyen áldozatokat követel az átmenet, akkor a többi országnak a legrosszabbakra kell felkészülnie", ebből az alapfeltevésből táplálkoznak. Rövid elemzésemben a kelet német fejlődés specifikus jegyeire szeretnék rámutatni, megjegyezve, hogy tanulságos tapasztalatok azért bőségesen akadnak.

A következőkben a keletnémet átalakulás meghatározó jegyeit szeretném bemutatni néhány magyar párhuzam jelzésértékű megemlítésével, különös tekintettel a gazdasági szerkezetváltásra és annak kezelésére.

A keletnémet átalakulás különlegessége

A volt keleti blokk legmonolitabb államszocialista berendezkedése, mint tudjuk, az NDK-ban volt tetten érhető, melyet a lakosság hermetikus elszigeteltsége és az NSZK-hoz fűződő különleges gazdasági kapcsolatok tartottak életben. Az NDK-é volt a legcentralizáltabb gazdaság, ahol az utolsó részletekig menő tervbontással gyakorlatilag mindent a teljhatalmú központi bizottságból irányítottak. A mindenféle reális gazdasági kalkulációt nélkülöző

és a valós értékviszonyokat mellőző gazdasági rendszer egyik napról a másikra szembesült a fejlett piacgazdaság feltételrendszerével.

A tisztán politikai indíttatású átalakulás, a valutaúnióval és az NSZK jogi rendszerének átvételével sokszertűen szabadult a teljesen felkészületlen NDK gazdaságra. A valuta- gazdasági és szociális únió majd a politikai-államjogi egyesülés viharos sebességét belső és külső politikai kényszerek tették szükségessé. A határok elodázhatatlan megnyitásával kizárólag így lehetett megakadályozni a szélsőséges méreteket öltő áttelepülést. Ennek lefékezésére ugyanakkor olyan mértékű szociális kiegyenlítő mechanizmusokat volt szükséges életrekelteni, melyek a keletnémet gazdasági teljesítménytől függetlenül az emberek többségét maradásra bírták. A régi tartományokhoz viszonyítva még elviselhető életszínvonal-deficitet kellett biztosítani a keleti területek állampolgárainak. Az első évben folyósított nyugatnémet pénzügyi transzfer — mintegy 160 milliárd DM! — körülbelül 60 %-a úgynevezett szociális transzfer volt, tehát áttételesen a lakossági fogyasztást szolgálta. Ez természetesen óriási konjunktúra-lökést adott a nyugatnémet fogyasztási cikk ipar-nak, anélkül, hogy akár a helyi piacot ellátó keletnémet termelésnek is túlélési esélyt adott volna. A tökeerős nyugatnémet termelő és szolgáltató cégek szempillantás alatt építették ki keleti értékesítési hálózatukat. A KGST összeomlása révén ugyanúgy megszűntek az NDK ipar szovjet piaci pozíciói, mint más kelet-közép-európai országoknak. Ezen túlmenően azonban az NDK valamikor sikeres nyugati exportőrei is rohamosan elvesztették piacaikat. Az egykor patinás Pentacon vállalat például egyike volt az egyesülés első áldozatainak. A volt NDK külkereskedelmének támogatási és elszámolási rendszere ugyanis messze nem tükrözte a világpiac értékítéletét. Az NDK áruai csak igen nyomott árakon, masszív exportszubszenciákkal keltek el a világpiacra. A valutaúnió után viszont — megfosztva az aktív árfolyampolitika lehetőségeitől — e termékek rögtön a legmagasabb árkategóriába kerültek.

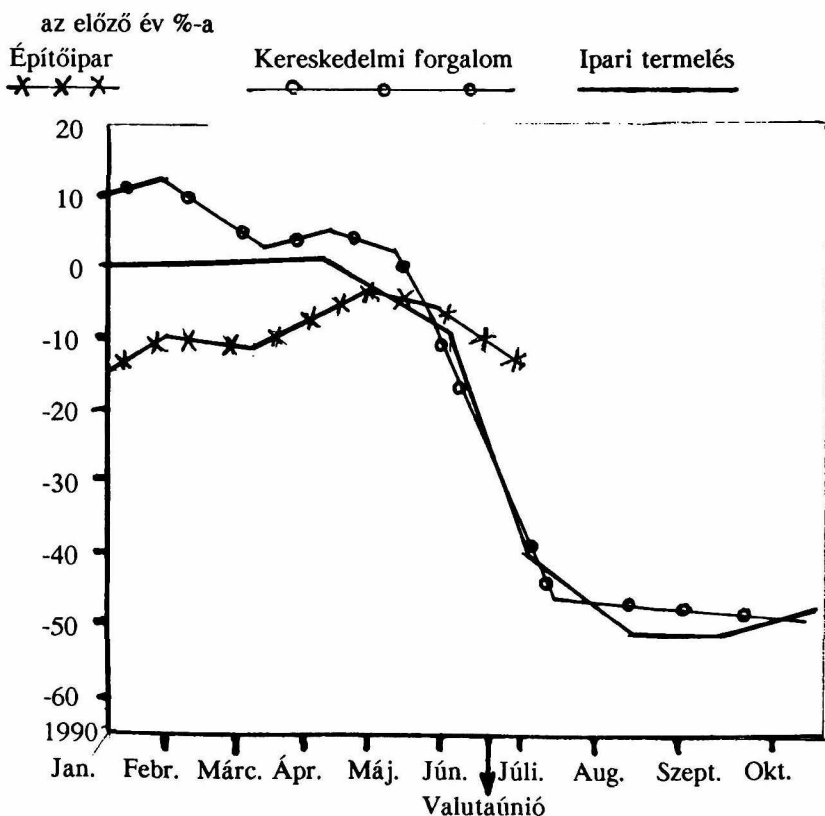
A keletnémet termelőpotenciál összeomlása

Mindezen tényezők összegződéséeként a volt NDK termelő bázisból egyszerű felvevő-piacca degradálódott. Az NDK korábban rendelkezésre álló gazdaságstatisztikája alaposan megtévesztette a külső elemzőket. Az NDK gazdaságának termelékenységét a nyugati tanulmányok is az NSZK értékek 50-60 százalékában becsülték meg, az egyesülés után ezt 25-30 %-ra kellett módo-

sítani. A vezető nyugatnémet gazdasági kutatóintézetek (DIW Berlin, Institut der Deutschen Wirtschaft, Kieler Institut für Weltwirtschaft) egyik legnagyobb kudarcaként élték meg a német egység következményeinek prognosztizálását. Egyikük sem számolt az új tartományok ipari termelésének 10 %-nál nagyobb visszaesésével, de az alaphangot az új gazdasági csodát beharangozó hurrá-optimizmus adta meg.

1. ábra

A keletnémet gazdaság főbb mutatói az egyesülés évében

Ezzel szemben az ipari termelés 1990 negyedik negyedévére 51%-kal (lásd 1. és 2. ábra), a bruttó nemzeti termék (GDP) az 1990-es év egészére vetítve 19,6%-kal esett vissza. Az ipari termelés 1991 közepéig nem jutott túl a mélypontra, annak ellenére, hogy egyes ágazatokban, így az építőiparban —

a szövetségi állam beruházásai hatására — megkezdődött a növekedés. A GDP 1991-ben is várhatóan 18-20%-kal esik vissza.

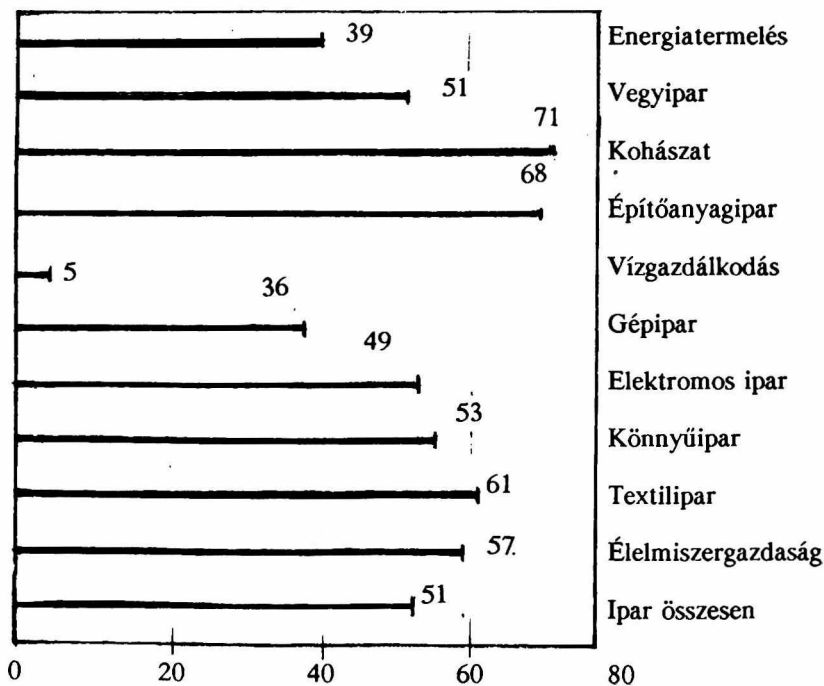
Munkaerőpiaci következmények

Az összeomlászerű recesszió komoly megrázkódtatásokat okozott a munkaerőpiacon. Ilyen mértékű feszültségeket egyetlen más ország sem lett volna képes kezelni. Az NDK 1989-ben 9,6 — 9,8 millió aktív keresőt foglalkoztatott, 1991 végére az aktív foglalkoztatottak száma várhatóan 6 millió körüli értékre csökken. A megszűnt munkahelyek hihetetlenül magas száma nem jelenik meg direkt formában munkanélküliségként. A munkanélküliség bújtatásának leggyakrabban használt módszere a rövidített munkaidejű foglalkoztatás, mely mindinkább — “nulla órás” — foglalkoztatásban nyilvánul meg. A rendkívüli helyzetre való tekintettel a rövidített munkaidős foglalkoztatás nyugatnémet szabályozását a keleti tartományokban módosították. Az új szabályozás értelmében a rövidített foglalkoztatásban állók számára felmondási moratórium van érvényben: 1991. június 30-ig szól, majd az év végéig meghosszabbították. A csökkentett munkaidőben foglalkoztatottak mintegy 2 milliós száma 50-70 százalékkal magasabb, mintha a nyugati tartományokban érvényes szabályozás lenne érvényben. Ebben az esetben ez a tömeg is a munkanélküliek számát gyarapítaná. Ezenfelül specifikus keletnémet jelenség a nyugati területekre ingázók és az áttelepülők száma. Minezen tényezők figyelembevételével akkor kapunk reális képet a munkaerőpiacról, ha az ún. “alulfoglalkoztatottsági indikátorral” számolunk, amely gyakorlatilag az effektív munkanélküliséget jelzi.

Alulfoglalkoztatottság és a nettó leépítések mértéke		
	1990. december	1991. április
Regisztrált munkanélküliek	642.200	836.940
Rövidített foglalkoztatás	1.800.000	2.016.600
Átlagos munkaidőkiesés (%-ban)	48,2	56,0
Áttelepülők (1989 óta, munkaképes)	355.000	383.000
Nyugati ingázók	200.000	250.000
Előnyugdíjazás, stb.	430.000	485.000
Munkahelyteremtő program (közmunka)	-	85.000
Alulfoglalkoztatottság	1.509.800	1.966.236
Leépített munkahelyek száma	2.494.800	3.169.236

Az ipari termelés visszaesése Kelet-Németországban ágazati bontásban

(A visszaesés százalékos mértéke az előző év azonos időszakához mérten)

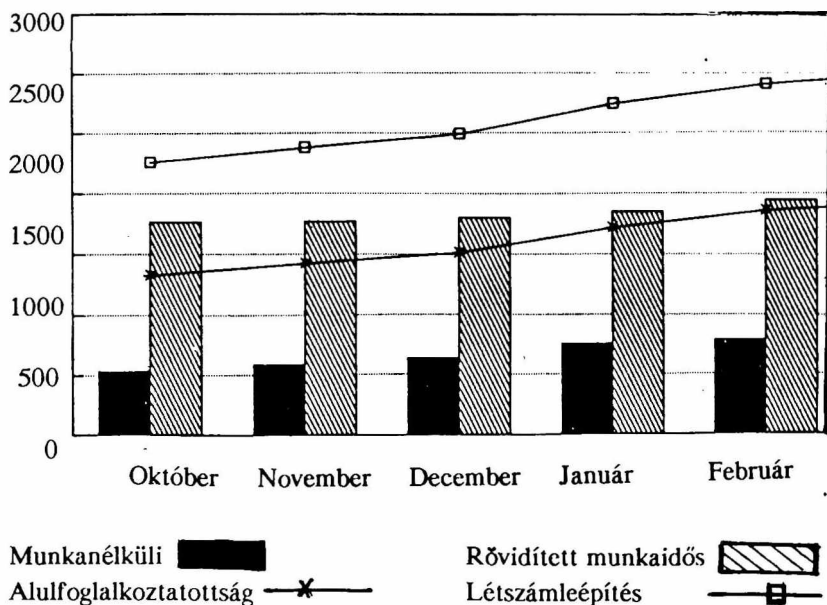

Az alulfoglalkoztatottsági indikátor a rövidített munkaidős foglalkoztatottak száma, szorozva az átlagos munkaidőkiesés mértékével, mely megadja, hogy így módon hány teljes munkaidős állásban szűnt meg a termelőmunka. Ha ehhez hozzáadjuk a regisztrált munkanélküliek számát, a munkaképes áttelepülőket, a nyugatra ingázókat, az előnyugdíjazottakat és a közmunkákon résztvevők számát, akkor kapjuk meg azt az értéket, amit más országokban munkanélküliek számán értenek.

A 3. ábra ezt a folyamatot 1991. márciusáig követi nyomon.

3. ábra

A foglalkoztatás alakulása Kelet - Németországban (1990/91)
ezer

A prognózisok a jelenlegi szabályozás figyelembevételével mintegy 2 millió rövidített munkaidős foglalkoztatottal, és 1.7 millió munkanélkülivel számolnak 1991/92 fordulójára.

Az átalakulás finanszírozása

A német egységnek a keletnémet gazdasági potenciálra és a foglalkoztatási helyzetre gyakorolt drámai hatásainak érzékeltetése után érdemes vázlatosan

kitérni az átalakulási folyamat makrogazdasági keretfeltételeire és finanszírozására.

Magyar szemmel nézve különösen figyelemre méltó az NDK külső és belső adósságainak kezelése. Az NDK által hátrahagyott adóssághegyet nem osztották szét a szövetségi költségvetés és az új tartományok költségvetései között, hanem különböző alapok közbeiktatásával gyakorlatilag több évre széthúzva — szétterítik az egész gazdaságon. Az egyik legnagyobb tétel a volt NDK bankjaiban felgyülemlett passzívumok, melyek a valutaúnióval kapcsolatban (26 Mrd.DM) a vállalati csődök kapcsán maradt kintlévőségekből (115 Mrd. DM fele, amely leírásra kerül), valamint a külföldi adósság adósságszolgáltatából (30-40 Mrd.DM) tevődnek össze. Ez az alap 1994-ig mintegy 140-160 Mrd.DM adósságot halmoz fel, amelyet akkor átvesz a szövetségi költségvetés, az új tartományok és a vagyoniügynökség. Külön alapot köt le a külső adósságállomány (16 Mrd. DM), az NDK társadalombiztosításának adóssága, a betegbiztosítás adóssága, illetve a vagyoniügynökség deficitje. Mindez összesen 290-310 Mrd.DM adósságot halmoz fel 1994-ig, nem számítva az NDK állami vasutak passzívumát és az egykori államosítások készpénzben esedékes jóvátételét!

Az 1991-ben esedékes nettó nyugatnémet pénzügyi transzfer 136 Mrd DM-t tesz ki.

Nyugat-keleti pénzügyi transzfer 1991

Szövetségi költségvetésből	81 Mrd DM
“Keleti fellendülés” alap	12 Mrd DM
“Német egység” alap	35 Mrd DM
Forgalmi adó kiegészítés	5 Mrd DM
Egyéb	3 Mrd DM
Összesen	136 Mrd DM

Forrás: Institut der Deutschen Wirtschaft

A vagyoniügynökség (Treuhand) szerepe Németországban lényegesen eltér a magyar vagyoniügynökség szerepkörétől. A volt NDK állami vállalatainak nagy része (kb. 8000 gazdálkodó egység 3,5-4 millió foglalkoztatottal) a vagyoniügynökség tulajdonába került, mely ily módon “a világ legnagyobb munkáltatójává lépett elő.” A szervezet kezdeti feladatköre, melyet a “szanálás helyett privatizálás” jelszó fémjelzett, az idők során jócskán módosult.

Az időközben készült gazdasági elemzések igencsak kijózanítólag hatottak a Treuhand privatizációs kilátásait illetőe. Ezek szerint az egyesüléskor az NDK vállalatainak 39 %-a a csőd szélén állt, a vállalatok 50-70 %-a csak masszív állami ráfordításokkal tartható életben, vagyoni értékük pedig átlagosan a könyv szerinti érték 15 %-át teszi ki.

A Treuhand 1991. áprilisáig a tulajdonában levő vállalatok kb. 12 %-át privatizálta, mely a foglalkoztatottakra vetítve 7-10 %-os részarány. Becslések szerint a vállaltok 20-25 %-a van privatizálható állapotban. Mivel a volt NDK ipar 70 %-át nem hagyhatják csődbe menni, marad az állami eszközökből finanszírozott szanálás. A szervezet feladata mindinkább ebbe az irányba tolódik el.

Az NDK gazdasági átalakulásának egyedi jellemzőit az alábbiakban összegezzük:

1. Politikai indíttatású rohamos egyesülés (az áttelepülés megfékezése, illetve a Szovjetunió megrendült pozícióinak kiaknázása) — valuta - gazdasági, és szociális únió, mely az NDK gazdaságának annaxióját jelentette. A valutaúnió "mellékhatásaként" megszűnt az önálló árfolyampolitika lehetősége a külpiazi pozíciók megtartása illetve kiterjesztése érdekében, a szociális únió pedig a komparatív előnyöket a bérköltség növekedésének oldaláról határolta be.
2. A teljesen felkészületlen NDK gazdaságot a piaci viszonyok rászabadítása összeroppantotta (termelőbázisból felvevőpiac, drámai mértékű munkanélküliség).
3. A piacgazdaság jogi és intézményi keretfeltételeit készen vették át az egyesítés keretében. (A hosszadalmas törvénykezési folyamat elmaradt, ugyanakkor az átvett rendszer teljesen idegen a meglévő struktúrák és a rendelkezésre álló humán feltételek számára.)
4. Az előbbieik folyamányaként készen átvételre kerültek az érdekegyeztetési mechanizmusok, a szociálpolitikai rendszer és a struktúrapolitikai eszköztár.
5. Mindehhez teljes mértékben hiányzott a szakértő gárda, melyet nagyrészt nyugatnémet személyzet pótolta. Ezzel azonban az NDK lakossága szinte teljesen kimaradt az átalakulási folyamatból, az a feje fölött megy végbe, "idegen" minták rákényszerítésével (elveszett generáció).
6. A történelmileg egyedülálló mértékű "külső" finanszírozás (a felhasznált külső és belső adósságok kvázi-eltörlése; folyó finanszírozás és szociális transzfer, tőkebefektetések).

7. Az állami vagyonügynökség különleges szerepe — legnagyobb munkáltató, hatalmi centrum.

Mindezek következtében az NDK átmenete a piacgazdaságba tulajdonképpen teljeskörű gazdasági újjáépítésként értelmezhető, a régi struktúrák megsemmisítésével. A hatalmas és beláthatatlan ráfordítások hatására az újjáépítési folyamat a gyökerekig hatol és hosszú távú célokat követ. Ellentétben a többi volt KGST országgal, ahol a feszültségek kezelése tűzoltómunkát kíván és rövid, jóesetben középtávú válságmenedzselés történik, Kelet-Németországban "tankönyvszerűen" az infrastruktúra, és a humán erőforrások beruházásaival veszi kezdetét a folyamat. A termelőkapacitások szanálása, a privatizáció és az új ipartelepítés során pedig a legszigorúbb környezetvédelmi normák érvényesek.

Néhány hasznosítható tapasztalat Magyarország számára

A két ország gazdasági átalakulásának gyökeresen eltérő keretfeltételei a valós alternatívákat felmutató összehasonlítás lehetőségét alapvetően lehatárolják. A makroszintű keretfeltételek mind az átalakulást megelőző startpozícióban, mind az átalakulás külső feltételeit és anyagi forrásait illetően lényegesen különböznek egymástól.

Ebben a kontextusban Magyarország átalakulása akár szerves fejlődésként is értékelhető.

Az állami vagyon nagy részének privatizációja rövid távon piaci viszonyok között igen nagy nehézségekbe ütközik.

A legtöbb kelet-közép-európai ország által meghirdetett ambiciózus privatizációs elképzelések irreálisnak és illuzórikusnak tűnnek.

Fel kell készülni az állami vagyon jelentős hányadának minimum középtávú fennmaradására, annak piacokonform működtetésére és hatékony kezelésére.

Az átmeneti időszakban az állam gazdasági szerepvállalása nem nélkülözhető, állami struktúrapolitikára van szükség. Ez nem ideológia, hanem gazdasági kényszer kérdése.

A keletnémet gazdasági átalakulás során alkalmazott eszköztárból a regionális struktúrapolitika arzenálja és intézményrendszere, valamint a krízishelyzetekben bevethető aktív foglalkoztatáspolitikai megoldások érdemelnek különös figyelmet a magyar gyakorlat számára.

Az NSZK más nyugati országokhoz képest is igen gazdag tapasztalatokkal rendelkezik a regionális struktúrafejlesztés és aktív foglalkoztatáspolitikai területén (Ruhr vidék és Saar vidék regionális fejlesztési programjai). Az utóbbi másfél év során azonban sikerült ezeket a mechanizmusokat a keleti területek merőben különböző viszonyaira adaptálni. Ezek között nagyon sok olyan elem akad, ami Magyarország számára is hasznosítható lehet.

Regionális fejlesztési és szerkezetváltási programok

Magyarországon különösen a 70-es évek elhibázott központi struktúrapolitikai döntéseinek hatására erőteljesen diszkreditálódott mindenfajta tudatos struktúrapolitikai kezdeményezés. Erre utal mindenesetre az a tény, hogy a kormánynak nincs struktúrapolitikai koncepciója. Ennél súlyosabb, hogy hiányoznak a regionális fejlesztési és szerkezetváltási programok keretfeltételei.

Németországban egy-egy térség politikai - gazdasági - és társadalmi fejlődésében érdekelt valamennyi fél koncepcióinak egyeztetésével, az információk összegyűjtésével, a cselekvési programok koordinálásával alakítják a régió fejlesztését.

Döntő momentum, hogy az önkormányzatok infrastrukturális beruházásait, iparfejlesztési stratégiáit a vállalkozói kamarák befektetési szándékaival, a régió nagyobb vállalatainak stratégiáival és munkavállalói érdekképviseltekkel egyeztetve alakítják ki. A kialakítandó térségi megújulási programokat, struktúraváltási koncepciót széleskörű piackutatási munkára, iparági fejlődési és foglalkoztatási trendekre alapozzák. Mindezek alapján a fejlesztési és foglalkoztatáspolitikai, a képzési és átképzési programok egységes koncepcióba illeszkednek, melyek kialakítására különböző szervezetformák állnak rendelkezésre.

Az egyik lehetőség ún. területfejlesztési társaságok létrehozása, melyben valamennyi érdekelt fél részt vesz. A társaság kuratóriuma tripartit alapon szerveződik, mely az érdek és koncepcióegyeztetés legfőbb területi fórumaként működik. A társaság döntéseit különböző tudományos intézmények elemzései és prognózisai alapozzák meg.

A struktúrapolitikai koncepció megvalósításában lényeges szerepet kapnak az innovációs központok, inkubátorházak, illetve új ipar telepítésére kijelölt kedvezményesen hasznosítható területek. A helyi programok beindításának

feltétele az is, hogy létezzenek olyan központi struktúrapolitikai alapok, melyeket pályázatok útján lehet igénybevenni. A központi kormányzat tehát közvetlenül nem szól bele a regionális struktúrapolitikába, annak csak keretfeltételeit alakítja ki, és preferenciákat állapít meg.

Regionális foglalkoztatáspolitikai

Elsősorban válságrégióban nyer különleges jelentőséget olyan aktív és preventív foglalkoztatási koncepciók kidolgozása, amelyek a térség távlati fejlesztési stratégiájába illeszkednek.

A válság bizonyos mélységet elérve (keleti tartományok főbb iparvidékei) a foglalkoztatáspolitikai hagyományos eszköztára kimerül. Itt elsősorban nem pótlólagos források bevonására van szükség, hanem a meglévő erőforrások ésszerű koncentrációjára.

A merev és passzív központi foglalkoztatáspolitikai eszközök helyett rugalmas, aktív és nem kizárólag egyénre szabott megoldási módok kerülnek előtérbe. Itt a munkanélküli járadék, a végkielégítés, az átképzési támogatások és a közmunka különböző formái jelennek meg rugalmas és új kombinációkban. Az ún. foglalkoztatási és képzési társaságok olyan iparvidékeken alakulnak, ahol egyszerre nagymennyiségű munkaerő elbocsátására kerül sor úgy, hogy azt a regionális munkaerőpiac nem képes felszívni.

Foglalkoztatási és képzési társaság alakulhat megszűnt vállalat helyén, alakulhat csökkentett kapacitással és munkaerővel működő vállalatnál, de több hasonló profilú vállalat közösen is létrehozhat ilyen szervezeti formákat. E társaságokat az érintett vállalat(ok) és a térség fejlődésében érdekelt valamennyi érdekképviseleti szerv hozza létre.

Az elbocsátott munkaerő már munkanélküli státuszban, de a társaság szervezeti keretei között tevékenykedik, így nem szabadul rá perspektívtalan munkanélküliként a túlterhelt helyi munkaerőpiacra. Munkanélküli járadékukat az esetleges végkielégítésből képezett alap és egyéb munkavállalói, ill. önkormányzati hozzájárulások egészítik ki. A társaság keretében végzett főbb tevékenységek a vállalat leszerelésével és szanálásával kapcsolatos utómunkálatokra, az önkormányzat által szervezett közmunkákra terjed ki.

Emellett egyéb vállalkozói alapon szerzett munkalehetőségek is szerephez jutnak. A munkavégzés mellett a legkülönbözőbb képzési és átképzési prog-

ramokon vesznek részt, mely a térség várható munkaerőigényéhez illeszkedve növeli későbbi elhelyezkedési esélyeiket.

A helyi adottságokhoz illeszkedő változatos szervezeti formák közös vonása, hogy puffert képeznek a produktív foglalkoztatás és a munkaerőpiac között. A normál munkanélküli státusszal szemben e programok résztvevői megőrzik illetve fejlesztik munkaerőpiaci értéküket, eközben közhasznú tevékenységet folytatnak, és tartalékseregként állandóan a produktív szféra rendelkezésére állnak. Több helyen rotációs eljárásokat is alkalmaznak, ahol a törzsüzem állománya és a tartaléksereg időnként cserélődik.

A 119/1991. (IX. 12.) Korm. rendelet biztosítja a munkavállalók jogát az állami vállalatok átalakulását és privatizációját illetően.

A Társadalomkutató Intézet tanácsadó Irodájának magasan képzett, nagy gyakorlati tapasztalatokkal rendelkező szakértői a munkavállalói érdekképviseletek részére szakértői és egyéb szolgáltatásokat biztosítanak.

(A rendelet értelmében a felmerülő költségek 50-50 százalékos arányban oszlanak meg a vállalat és a munkavállalók között.)

Az Intézet címe: 1068 Budapest VI. Benczúr u. 45.

Telefon: 142-9708;

Telefax: (361)-142-9975

Fogadóóra: munkanapokon (hétfő-péntek) 14-17 óráig

Tanácsadó Iroda igazgatója: Dr. Rábaközi András

Dokumentumok az adósságválságról

A hazai közvélemény és szakajtó az ország külső adóssága kérdésében példás önfegyelmet gyakorol. Az a néhány próbálkozás, mely az elmúlt évek során megkísérelte felvetni az adósságprobléma valamilyen alternatív értelmezését, rögtön megkapta a — néha nem túl udvariasan — választ a pénzügyi vezetés, a bankvilág részéről. E válaszok — az elmúlt évek során egyöntetűen — azt az álláspontot közölték újra meg újra, mely szerint Magyarországnak fenn kell tartania a "jó adós" pozícióját, mindig pontosan kell fizetnie az aktuális részleteket és kamatokat, és a feltételek könnyítésének még a gondolatával sem szabad játszanunk. Ez ugyanis a szándékainkkal éppen ellentétes hatást válthat ki: egy ilyen megingás láttán megrendül a hitelezők bizalma, s az adósság költségei inkább megemelkednek, mint sem csökkennének. Ezért a nemzeti érdek nem lehet más, mint a hitelezők elvárásainak való száz százalékos megfelelés.

Ezen érvek súlyát növelte az a tény, hogy a gazdasági és politikai "átmenet" mindenféle vontatottsága és az azt övező politikai viták ellenére sikeresnek látszik. Az infláció nem szabadult el, a külföldi tőke jön, a fizetési mérleg drámai romlása nem következett be, s bár a bérből és fizetésből élők élet-színvonala folyamatosan romlik, a feszültségek egyelőre nem artikulálódnak valamiféle masszív társadalmi ellenkezésben. Az eredményesség láttán a sajtó döntő része érdemesnek találja a pénzügyi szférával kötött szövetséget, s a téma kezelésében meglehetősen nagyfokú önkorlátozást gyakorol.

Ugyanakkor viszont a világ adósságválsága egyre csak súlyosbodik. Afrika eladósodott országainak helyzete gyakorlatilag kilátástalan, de Latin-Amerika és Ázsia adóssái számára sem látszik kivezető út az évtizedes kényszerpályáról és stagnálásról. A globális adósságválság problémakörének tanulmányozása újabb és újabb kérdésekhez vezet a kutatót: az Egyesült Államok külgazdasági egyensúlyának problémáihoz, az 1979-80-as nyugat-európai és észak-amerikai neokonzervatív fordulatokhoz, az arab olajhatalmaknak a nemzetközi pénzügyekre gyakorolt hatásához, a harmadik világ országainak diktatúráihoz, a (korábban) fejlődő országokban kibontakozott tömeges emberi és környezeti pusztuláshoz. A probléma tehát jóval összetettebb annál, mint ahogy egy pénzügyi vagy bankvezető általában érzékelheti. E komplexitásból a most tárgyalt összefüggésben az adósságválság három vonását kell kiemelni.

Az adósságválság globális probléma. Ez azt jelenti, hogy nem az egyes országok téves gazdaságpolitikájából vagy gazdálkodási hibáiból fakad, hanem a globális pénzügyi rendszer torzulásából és ciklikus egyensúlyvesztéseiből. Mint ilyen, szorosan összefonódott a nyolcvanas években kiéleződött más világproblémákkal: a relatív túlnépesedéssel, a világelelmezési válsággal, sőt az ökológiai krízissel is. Ez az összefonódás pedig szó szerint értendő: nem egyszerűen különböző problémák egyidejű jelentkezéséről van szó, hanem — ahogy azt az "adósság-természet" csereprogramok mutatják — egy komplex civilizációs válság szervesen összetartozó, egymást erősítő tényezőiről. A probléma globális jellegét pedig csak nagyon furcsa logika szerint lehet úgy értelmezni, hogy nem tárgyalható olyan országokban, amelyeket csak kevésbé érint, vagy pedig még nem öltötte a totális katasztrófa jellegét.

Az adósságválság szemmel láthatóan ideológiai problémává is fejlődött. Az elmúlt évek-évtizedek során, a Római Klub első jelentései óta temérdek vita folyt és folyik a világ közös problémáiról, benne a gazdasági fejlődés lehetőségéről, s az ezt akadályozó tényezők között a nemzetközi adósságválságról; a gyakorlatban azonban roppant kevés történt a kedvezőtlen, sőt — szó szerint — újabb és újabb katasztrófák felé vezető folyamatok megfékezéséért, új intézmények és mechanizmusok kialakításáért. Emögött pedig csak részben fedezhetők fel a mindenütt jelenlévő ellenérdekek; nem kis mértékben szó van sok idejétmúlt dogmához való kötődésről, a nemzetgazdasági és nemzeti politikai modellekhez való ragaszkodásról, a kor intellektuális kihívásaiank való meg nem felelésről is.

Az adósságválság politikai probléma is. Ha a hitelezőadós viszony egész országok között alakul ki, és egy ország gazdaságpolitikája többé-kevésbé kiszolgáltatottá válik, akkor szükségképpen át kell értékelní politikai szótárunk szuverenitásról szóló fejezeteit. Különösen akkor, amikor a hitelezők (képviselőjének) elvárásai olyan fokú gazdasági szigorot tartalmaznak, amely egyes társadalmi csoportok jogainak korlátozásával is jár. Ken Livingstone brit munkáspárti politikus szerint a világtörténelem legnagyobb tömeggyilkosságának tekinthető, hogy a fejlődő országokban érvényesülő, és döntően az IMF által "ajánlott" gazdaságpolitikák következtében évente 20 millióan halnak éhen. Livingstone becslése szerint az 80-as évek során Nagy-Britanniában 250 ezer munkahely veszett el csak Latin-Amerika adósságválsága miatt, ami

jól példázza, hogy a globális adósságprobléma nemcsak a fejlődő országoké, hanem például brit belpolitikai kérdés is.

Mindezek tudatában el kell tűnődnünk azon, mely nemzeti érdek minősíti hazaárulásnak az adósságválságról mint az emberiség közös, mielőbb megoldandó problémájáról való gondolkodást. Paradox módon ahhoz is az adósságválság komplexitásának megértése kell, hogy elismerjük, hogy a jelen helyzetben, hazai keretek között valóban a bankári logikát kell irányadónak tekintenünk az adósság kezelését illetően. Remélhetőleg egyfajta közös nevezővé válhat Willy Brandt "Szervezett örület" című könyvéből az adósságválságról szóló fejezetet záró összegzés: *"A világgazdasági keretfeltételek hosszú távon szükséges megváltoztatása és a rövid távon kívánatos intézkedések (rendkívüli program) közötti összefüggés nyilvánvalóan még további tisztázásra szorul. Nélkülözhetetlenül fontos az adósságválság leküzdése és az IMF bizonyos eljárásainak módosítása. Mindenekelőtt azonban azzal kell tisztában lennünk, hogy közös nemzetközi erőfeszítésekre és a fejletlenség meg a torz fejlődés elleni közös harcra van szükség, nálunk is."*

A fentiek szellemében született a két, alábbiakban olvasható dokumentum. Az első a Rómában székelő Állandó Népbíróóság 1989 szeptemberében Nyugat-Berlinben tartott ülésén elhangzott vádbeszéd a Nemzetközi Valutaalap (IMF) és a Világbank ellen. (Megjelent az Ifda-dossier 79. számában, 1990. október-december, 85-91. oldal.)

A második szöveg az "Észak-Dél kampány: bioszféra, emberi túlélés, adósság" nevű olaszországi szervezet üzenete Bettino Craxi egykori olasz miniszterelnökhöz, akit az ENSZ főtitkára bízott meg az adósságprobléma vizsgálatával.

A levelet aláírta többek közt az Európa Parlament zöld csoportjának elnöke, számos Európa-parlamenti és olasz parlamenti képviselő, valamint szakszervezeti vezetők is. (Megjelent ugyanott, 91-93. o.)

Andor László

Az elviselhetetlen adósságteher

Vádbeszéd az IMF és a Világbank ellen

Nehéz helyzetben vagyok, mivel először a vád képviselője kap szót, s csak azután a védelemé. Ezért megpróbáltam átgondolni, milyen védelemre próbálhat berendezkedni az IMF és a Világbank ügyvéde, s ezt elemzem az alábbiakban.

a) Az első, amit a védelem megtehet, hogy az esküdszéklet a vádak elejtésére kéri, mondván, hogy nem az igazi vádlott ül a vádlottak padján. Ki vagy mi igazából az IMF és a Világbank? Ezek közintézmények, és mi, a főbb iparosodott országok népei, törvényhozói vagyunk a részvényesei és tulajdonosai ezen intézményeknek. Vagyis mi magunk vallottunk kudarcot a felelősségtudatuk kialakításában, amikor ezt az egész ügyletet az Igazgatótanácsban ülő képviselőinkre és pénzügyminisztereinkre bíztuk. Vagyis osztozunk a felelősségben.

b) Kik a mai világgazdasági rendszer regulátorai, vagy inkább deregulátorai? Nem egyszerűen az IMF vagy a Világbank. Ez a tízek csoportja, a hetek csoportja, de lehet, hogy az egyik csoportja, vagyis az Egyesült Államok. Mi váltotta ki a jelenlegi adósságválságot? Az, hogy a Dél országainak export-bevételei visszaestek, miközben az adósságok árai, a kamatlábak megemelkedtek. Ki a felelős ezért? A Dél exportjövédelme az alacsony eladási árak miatt omlott össze a legutóbbi évtized során. A beépített stabilizátorok hiányáért, a nemzetközi gazdaság kiszámíthatatlan mechanizmusaiért pedig a főbb iparosodott országok felelősek. A világ most drágán megfizet azért, mert az iparosodott országok egykedvű fantáziátlansággal vettek részt a Közös Alapról és a Nemzetközi Áruprogramról folyó tárgyalásokon. S még ma is, ezek az országok megpróbálják megfojtani a Közös Alapot, ahelyett hogy erősítenék, például a kiegyenlítő finanszírozás mechanizmusai útján.

Aztán itt van a kereskedelem kérdése. A protekcionizmus megtagadja a harmadik világ országaitól a tisztességes esélyt a világgiacon való részvételhez; ma sokkal inkább, mint bármikor. A gazdasági recesszió lenyomta a termékek árát és fokozta a protekcionizmust. A harmadik világot sújtó recesszió vagy válság pedig nem Isten rendelése, hanem egy politika terméke, emberi, cselekvés következménye. Ez vonatkozik a magas kamatlábakra is.

Még ha nem is a Tízek vagy a Hetek csoportja, hanem csak az Egyek csoportja, az Egyesült Államok a felelős azért, ami megemelte az adósságok költségét. Mindazon politikák elkerülhetetlen következménye a jelenlegi adósságválság. Az IMF a legtöbb esetben valóban csak azután jött, amikor a csőd már tény volt.

c) Ami pedig a Dél felelősségét illeti, valóban, ahogy itt a brazil áldozatok egyike mondta, Brazília számára nem az adósság a probléma. Az adósság csak súlyosbította a meglévő problémákat. Ahogy Susan George kimutatta, a kormányzó elitek nincsenek elnyomva az adósság által, és nem függ a sorsuk a közegészségügy, a köziskolák vagy a tömegközlekedés helyzetéről sem. Sőt inkább profitálnak a bérbefagyasztásokból, s az agrárszektornak nyújtott támogatásokból és hasonlókából. Vagyis a Dél elitjei szintén hibáztathatók az adósságteher elosztásáért és a szegénység elleni kormányprogramok hiányaért. Nézetem szerint a Népbíróság sohasem fogadtatja el a szuverenitás vagy az önrendelkezés olyan értelmezését, mely azt jelenti, hogy a kormányzó eliteknek joguk van elnyomni és kizsákmányolni népeiket. Vagyis a feltételeességet el kellene fogadni, ha az a szociális-gazdasági emberi jogok előmozdítására irányulna. A nemzetközi jogban elfogadjuk a külső beavatkozást, ha a klasszikus jogokról van szó. Ezért azt gondolom, akkor is el kellene fogadnunk, ha a szociális-gazdasági jogokat sértik meg.

Így hát nem vonom vissza a vádat. Mert ha az IMF és a Világbank ha nem is kikényszerítették, de legalább is legitimálták azokat a gazdasági modelleket, amelyek a mai katasztrófák receptjei voltak, vagy e modellek elfogadására ösztönözték az országokat. Egy dolog mindenképpen bebizonyosodott ezekben a napokban: ha az országok a végső hitelezőhöz, az IMF-hez fordulnak, problémáik súlyosabbá válnak.

És itt szertném felvetni a műhiba vádját.

Ezeket az intézményeket egy orvoshoz hasonlítanám, és öt vádpontot fogalmaznék meg:

1. az orvosi kezelés igen szegényes tudományos alapon nyugszik; az orvos nem tartott lépést a szakirodalommal;
2. az orvos nem a kellő alaposséggal vizsgálta meg a beteget; nem ismeri a sajátos eseteket;
3. az orvos a kezelés során különbséget tesz saját családjának tagjai és más betegek között;

4. az orvos elfogult a saját kezelési eljárását illetően, és nem enged meg eltérő véleményeket;
5. az orvos az általa alkalmazott gyógymód miatt felelős a járvány gyors elterjedéséért.

Hadd fejtssem ki e pontokat bővebben.

1. Az első vádpont a szegényes tudományos megalapozottság. Az IMF és a Világbank által alkalmazott gazdaságelmélet a legjobb esetben is idejétmúlt, a legrosszabb esetben pedig tudománytalan. Vizsgáljuk meg az állandó receptet!

a) Leértékelés. Ez a gondolat a különböző vállalatok és különböző országok közötti kereskedelem régi, ricardói modelljén nyugszik. E modell nem képes figyelembe venni, hogy a Dél kereskedelmét micsoda túlnyomó mértékben a transznacionális társaságok uralják. Vagyis ugyanazok a cégek termelnek és kereskednek a különböző országokban. A kereskedelem 21 fő kategóriájában három-hat transznacionális társaság uralja a Délről jövő export átlagosan 75 százalékát. A transznacionális társaságokat semmi sem ösztönzi arra, hogy az exportáruk csökkentésével leértékelést hajtsanak végre a piacokon, ahol megjelennek és eladnak. Ha így tennének, egymás ellen versenyeznének. Ezért az alacsonyabb exportárakat transzferárakon keresztül valósítják meg. Sőt mi több, a leértékelés — az exportösztönző növekedési stratégia összefüggésében, amikor az áruexport nem árérzékeny a világpiacon — csak csökkenteni fogja az ország exportjövedelmeit, miközben növeli az export költségeit és növeli az inflációs nyomást.

b) Importliberalizáció. Devizahiány esetén ez csak további deficitnövelő hatással jár, és — ahogy Cheryl Payer magyarázta, — megakadályozza, hogy a deviza racionálisan felhasználható legyen a kibocsátás és a foglalkoztatás csökkenésének megelőzésére.

c) A fizetési mérleg kiegyensúlyozását célzó rövid távú exportkényszer megnövelheti a gazdaság egy bizonyos árucikktől való függőségét. A forrásokat egyetlen szektorba irányítják, gyakran a gazdaság diverzifikálódásának rovására, s ez végül az ipar leépüléséhez vezethet, és ez biztosan elvezet az élelmiszerigények kielégíthetőségének csökkenéséhez.

d) Az emberi tényezőbe való befektetések csökkentése. Az emberi képességekbe való beruházás nem kevesebb potenciális megtérülést ígér, mint a fizikai tőkeképzés. Az oktatási és egészségügyi kiadások csökkentése aláássa a jövő termelékenységének alapjait.

2. Második vádpontom: az orvos nem vizsgálta meg a beteget a szükséges alapossggal. Mennyire kevés az a tudás, amellyel az IMF és a Világbank rendelkezik azoknak az országoknak a valóságos helyzetéről, amelyekkel foglalkozniuk kell! Úgy tűnik, azt gondolják, hogy az iparosodott országokban esetleg alkalmazható receptek könnyedén beválhatnak bárhol máshol is. Hadd említsek két példát.

a) Privatizáció. Ezt mindig megkövetelik, anélkül, hogy komolyan megvizsgálják a köz- illetve magántulajdonú gazdálkodás relatív belső hatékonyságát. Olyan országokban is alkalmazzák, ahol helyi vállalkozás még csak nem is létezik.

b) Defláció. Ez a csomag egy másik utasítása, mely azon a logikán nyugszik, hogy a fogyasztást csökkenteni kell az exportvolumen növelése érdekében. Mindazonáltal, a Délel folytatott kereskedelemben kevés bizonyíték van arra, hogy az exportot a belföldi nyersanyagfogyasztás túlzott mértéke akadályozná.

3. A kezelés során az orvos különbséget tesz saját családjának tagjai (az iparosodott országok) és mások (Dél) között. Ezt öt példán keresztül világítom meg:

a) A fizetési mérleg hiánya egy helyen mindig többletet jelent valahol máshol. Az IMF nem terjeszti ki figyelmét a többlettel záró országokra, sem pedig az Egyesült Államokra, mely csak leértékelve képes adósságait törleszteni;

b) Északon csaknem minden ország vámfalak mögött, az import kizárásával iparosodott. Az IMF liberalizációt rendel el a Dél országainak, miközben mélyen hallgat Európa, az Egyesült Államok és Japán romboló hatású agrárpolitikájáról. A jelenlegi protekcionizmus a Dél exportja elleni diszkriminációt jelenti. A Tízek csoportja rendszeresen szövegel az Uruguayi Forduló fontosságáról, ahol a tárgyalásoknak a kölcsönösség elvére kellene épülni. Ugyanakkor az IMF-feltételelesség piacaik megnyitására kényszeríti a Dél országait míg az iparosodott országok fajta ellentételező engedményt nem adnak. A harmadik világ országainak pozíciója már a tárgyalóasztalhoz ülés előtt megrendül.

c) Az IMF-csomagban a privatizáció mint kategórikus imperatívusz szerepel. Mégis a vegyes gazdaságok megengedhetőek Európában, és Japán is alkalmazhat gazdaságában állami beavatkozást;

d) Az iparosodott országok is óriási hitelek segítségével "fejlesztették" magukat, és gyakran támadtak fizetési nehézségeik. Azt a fejlődést hosszú lejáratú, rögzített kamatozású kötvényekkel finanszírozták. A jelenlegi bankhitelek nagyon rövid távú visszafizetéssel és változó kamatlábbal járnak. Mos-

tanában néhány latin-amerikai ország kötvényekkel kívánja felváltani bankadósságait, de az IMF nem igazán támogatja ezeket a kezdeményezéseket.

e) Az ötödik csomag a regionális önerőre támaszkodás és a regionális kooperáció kérdésében diszkriminál, miközben az Európai Közösségnek megengedik, hogy 1992 felé menetelve hátat fordítson a világ többi részének.

Ez volt a diszkriminatív kezelés öt példája. Az orvos erre azt mondhatja: "Az én családom nem beteg. Velük nem foglalkozom." De legalább elgondolkozhatna azon, hogy ők miért nem betegek. Lehet, hogy azért, mert nekik megengedték azt a gyógymódot, amelyet megtagadtak a déli betegektől.

4. A negyedik vádpont: az orvos elfogult saját terápiája iránt, s nem enged meg alternatív, eltérő véleményt. Sokat beszéltek már arról, hogy milyen az IMF és a Világbank kapcsolata az ENSZ-szel, és hogy az IMF és a Világbank nem hajlandó átvenni az UNCTAD VII. konferenciájának az adóssággal kapcsolatos határozatait. A csomag ideológiai elfogultsága olyan tiszta, hogy már néhány nyugat-európai kormány is azzal vádolja ezen intézményeket, hogy alárendelik magukat az Egyesült Államok jelenlegi kormánya világnézetének. Az IMF egy olyan politikai diktátumot alkalmaz, amely nemcsak az alternatív utakat tagadja, de a demokratikus folyamat hitelét is. Ezen intézményeknek nem lenne szabad beleavatkozniuk a gazdaságpolitika kérdéseibe, melyek természetüknél fogva nem tűrik az ideológiai uniformist. Az állam szerepét és az országok nemzetközi kereskedelemben való bekapcsolódásának fokát érintő kérdések politikai viták alapkérdéseinek számítanak Északon és Délen egyaránt. A választások alapjául szolgáló politikai platformok velejét képezik. Az országok politikai vezetőinek fizetniük kell hibáikért.

Az országoknak meg kellene engedni, hogy az exporttól való függőségüket csökkentő fejlesztési stratégiát kövessenek, hogy erőteljes állami beavatkozást alkalmazzanak, és jövedelem-újraelosztást hajtsanak végre a szegények javára. Az állami költségvetések megnyirbálásának kényszerítése helyett az állami költségvetés növelésének, a progresszív adórendszerek bevezetésének és a társadalmi igazságtalanságok kiküszöbölésének gondolatát kellene előmozdítani.

5. Ötödik és végső vádpontom: az orvos — terápiáján keresztül — felelős a gyorsan terjedő járványért. A jelenleg szabványosított, export-orientált növekedést hirdető kiigazítási folyamat felerősíti a növekvő túlkínálat ördögi körét a zsugorodó piacokon. Egyre több árutermelő ország esik ebbe a csap-

dába. Egymás elleni versenyük önromboló, hiszen egymás cserearányait rontják le.

Így következtetésem nem lehet más, mint hogy a gyógyszer nem hat. Sőt, inkább súlyosbítja a problémákat. A védelem azt mondhatja: Nos, van egy-két betegünk, akik egészen szép eredményt mutattak." Hadd mondjak valamit ezekről:

— Afrikában Ghána a kirakatpélda. És kirakat-jellegénél fogva bőséges hi-telekkel látták el. De ez az eset, vagyis amikor az adósságokat még többnek a felvételével fizették, az adósságszolgálati ráta drámai megemelkedéséhez vezetett. Így az elviselhetetlen nettó erőforrástranszfer, amelytől a többi afrikai ország szenvedett azokban az években, csak el lett halasztva. És ez a recept nem segített erősíteni a gazdaság azon kapacitásait sem, amelyek a jövőben alapoznák meg a szükséges többleteket.

— A második példa, amit az IMF és a Világbank mindig bátorodik megemlíteni: Chile. Nos, hallottuk már, hogy Chilének teljes mértékben ki kellett árusítania magát e siker érdekében. Valóban egy Pinochet-típusú juntát igényel, hogy egy ilyen politikát rá tudjanak kényszeríteni a népre.

Tisztelt esküdtszék!

Elég a károk felsorolásából. Egy olyan politika gazdasági, politikai és szociális költségei ezek, amely első helyre teszi az adósságszolgálatot — az emberek fölé. Ez a mértéktelen kivéreztetés pedig az adósságok mennyiségének csökkenését nem eredményezte. Éppen ellenkezőleg: az adósságállomány növekszik. De ez a doktor nagyon önfejjű, és vakon folytatja ugyanazt a terápiát. Ezért szégyenletes gondatlansággal is vádolom, tétlenséggel, s mindez már 1982 óta folyik. Tény, hogy azóta készültek biztonsági hálók. A bankok a hitelveszteségeket fedező tartalékokat képeztek, amit megfelelő adókból fedeztek. Vagyis miközben az adófizetők kibélelik a hitelezőket, az adósoknak nincs segítség.

Az IMF létrehozta a saját biztonsági hálóját is, az ESAF-ot (Enhanced Structural Adjustment Facility; Kibővített Szerkezeti Kiigazítási Alap), mégpedig az ODA költségének a rovására. Vagyis a hitelező IMF-et az adósok terhére bélelték ki. Ugyanez történhet megint a Párizsi Klub adósaival, ahol az adósságkönnyítést a meglévő segélyalapok rovására hajtják végre.

Most kell cselekedni. Az alábbi négy pontot szeretném javasolni az esküdtszéknek:

1. Konferenciát kell tartani az adósok és a hitelezők között, annak érdekében, hogy a jelenlegi, Délről Északra történő nettó erőforrás-transzfer megfordításának irányvonalait, valamint egy kiegyensúlyozott növekedés lehetőségeit megtárgyalják.

2. A "legkevésbé fejlett" országokat illetően: még egy hivatalos IMF-tanácskozáson is elismerték, hogy az adósságszolgálat nem teljesíthető, nem is beszélve a visszafizetésről, de ez csak a kétoldali ODA adósságokra vonatkozott. Ezt a felismerést ki kell terjeszteni más adósságokra is. És nem csak a Párizsi Klubra, hanem az IMF-fel szembeni adósságokra is. Jelen pillanatban Afrika Szaharától délre fekvő országai exportjüvedelmeik hét százalékát utalják át csak az IMF-adósságok szolgálatáért. Azt javasolnám az esküdtszéknek, hogy ítélje az IMF-et aranykészletei egy részének eladására, ebből írják le ezeket az adósságokat, aztán pedig tűnjenek el Afrikából, lehetőséget hagyva a fejlődés új alapokon történő megkezdéséhez.

3. A közepes jövedelmű adósokról. A jelenlegi helyzet senkinek sem kedvez. A magánszektor már megkapta az üzenetet. Az adósságok ára a másodlagos piacokon átlagosan a felét éri a névértéknek. Összehangolt cselekvésre van szükség annak érdekében, hogy ezeknek a leértékelődéseknek a hasznát az adós országok javára lehessen megszerezni. Cselekvésre van szükség a magas kamatlábak miatt érvényesülő elviselhetetlen kivéreztetés ügyében is. Ezt nem lehet a piacra hagyni, hiszen nem valószínű, hogy a kereskedelmi bankok önként, a saját szakállukra végrehajtanak egy nagyarányú leírást. Állami beavatkozásra van szükség. A Hetek csoportját tartom felelősnek azért, mert ellenezte a magánhitelek intézményi hitelekkel való átalakítását, miközben ők maguk ösztönözték az adós országokat a magánadósok kockázatának átadására intézményi adósoknak. Ez így nem logikus.

4. Feltételeesség. A kiigazítási csomagtervet radikálisan át kell alakítani. Ma már a Valutaalpnál is új retorikára kezdenek áttérni a szegénységgel kapcsolatban: "emberarcú kiigazítás"-ról beszélnek. De mi nem elégedhetünk meg azzal, ha ez csak a fecsegésre korlátozódik. Amíg maguk a kiigazítási programok nem változnak meg alapjaikban, addig nincs értelme további segélyprogramokat életbe léptetni, mely mint egy söprögép, eltakarítja a kiigazítási program által létrehozott szociális szemétheget. Magát a kiigazítási politikát kell gyökeresen megváltoztatni, hogy megfeleljen a gazdasági és szociális követelményeknek egyaránt. Felül kell vizsgálni a kiigazítási intéz-

kedéseket, értékelve a szegénységre és a foglalkoztatásra gyakorolt hatásukat. A programokba szociális indikátorokat kell beépíteni, és ugyanolyan szigorúan kell ellenőrizni alakulásukat, mint ahogy ma a gazdasági teljesítmény mutatóit figyelik. Úgy kell a kiigazítási programokat kialakítani, hogy azok a szegények termelő kapacitásait növeljék, s hogy megvessék az alapjait egy fenntartható, kiegyensúlyozott fejlődésnek.

A jelenlegi feltételeességben érvényesülő ideológiai elfogultság kikúrálása érdekében az alábbiakat javaslom:

Mivel a semleges közgazdasági tanács és a politikai vitakérdés közötti különbséget a politikusok tudják megvonni, azt javaslom, hogy az esküdtszék határozzon egy nemzetközi parlamenti nyomozás megkezdéséről, mely az IMF és a Világbank tevékenységének ezt a részét vizsgálná.

Tisztelt esküdtszék!

Tudatában vagyok annak a ténynek, hogy ha a jelenlegi adósságválságot meg is oldjuk, a világ hamarosan egy újabbat fog átélni, ha nem reformáljuk meg a nemzetközi pénzügyi rendszert. Valóban egy új Bretton-Woodsra van szükség. A jelenlegi válság miatt ma gyermekek éheznek. A túlélés kérdéséről van szó. Az emberiség fejlődése a tét. És amikor az IMF és a Világbank gazdasági teljesítményekkel foglalkozó jelentéseit olvasom, néha úgy érzem, hogy ez az orvos is arra a következtetésre juthat, hogy a műtét sikerült, de a beteg meghalt.

Az esküdtszék vegye fontolóra, hogy az IMF és a Világbank állományának tagjait egy-egy hónapra elküldje valamely harmadik világbeli ország nyomor-negyedébe. Tanulják meg saját tapasztalatukból, hogyan kell azt értelmezni, hogy az embereknél nincs fontosabb.

**Állampolgári üzenet Bettino Craxihoz,
az ENSZ főtitkára személyes megbízottjához**

Üzenet Bettino Craxihoz a harmadik világ külső adóssága ügyében

Mi, a világ polgárai, Északról és Délről, az alábbi üzenetet intézzük Bettino Craxihoz — aki az Egyesült Nemzetek főtitkárának a harmadik világ országai adósságproblémájának megoldási lehetőségeinek kutatásáért felelős személyes megbízottja — hogy vegye fontolóra az alábbiakat.

Ma már, amint azt mindenki tudja, a Dél országainak külső adóssága olyan méreteket ölt, hogy a szegény országokból az iparosodott országok felé irányuló pénzügyi transzfer magasabb, mint a gazdagoktól a szegények felé irányuló forrásáramlás, és nincs reális lehetőség az adósságválság megoldására átütemezési tervek által vagy az adós országoknak az úgynevezett "fejlesztési pályára" történő, többé-kevésbé kényszerű integrációja útján.

Ugyanakkor a nemzetközi közvélemény igen nagy része, és nem csak az "adós" országokban, radikálisan kétségbe vonja az adósság legitimitását, egy sor olyan oknál fogva, amely szerintünk is jogosult. Elég csak a nagyon méltánytalan árfolyamokra gondolni, mely innen eredeztethető, vagy a bevont forrásoknak az uralkodó osztályok általi, s gyakran a "hitelező" országokkal egyetértésben megvalósult helytelen felhasználására (fegyverkezés, szűk társadalmi rétegek pazarlása, voluntarista fejlesztési törekvések stb.), nem is beszélve az adósságszolgálatról, melyen keresztül az adósságot már visszafizették és túlfizették.

"Pagar es morir, queremos vivir" ("fizetni halál, élni akarunk") — ez a mondat nemcsak az érintett országok népessége nagy részének közérzetét fejezi ki, de pontosan leír egy szociális-gazdasági mechanizmust is.

Mindazonáltal ma jelentkezik egy újabb szempont is, amelynek a múltban nem szenteltek kellő figyelmet. Minél inkább kényszerítik az "adós" országokat pénzügyi adósságuk fizetésére, annál inkább arra kényszerülnek, hogy veszélybe sodorják és kiárusítsák értékes környezeti erőforrásaikat, a trópusi erdőktől a természeti tájakig, a kiegyensúlyozott művelési gyakorlat évszázados sokszínűségéig, amit ma a pénztermelés kényszere fenyeget. A kár ez esetben nemcsak a helyi népességé, hanem az emberiség egészéé. Fel kell ismernünk, hogy sok ország úgynevezett "elmaradottsága" bizonyos értelemben egyfajta biztonsági tényezőt jelent bolygónk számára.

Elég arra gondolni: mi történne, ha mindenki elérné a "fejlettségnek" ugyanazt a szintjét a motorizáció, a széndioxid-kibocsátás, a hulladékok, a levegő-, víz- és talajszennyezés és más egyebek terén.

Ezért egy új szemlélet van elterjedőben, amely egy igen hasznos szemléletet jelenthet az adósságkérdés újragondolására. Észak és Dél országainak erőfeszítéseit nem a pénzügyi adósság fizetésének céljából kell egyesíteni, hanem a bioszférával szembeni adósság törlesztése, ami az ökoszisztémák helyreállítását jelenti. Nem szabad megfeledkezni arról, hogy ez közös feladat, és az

iparosodott világnak, a károk fő okozójának a legteljesebb mértékben teljesítenie kell az ezirányú kötelezettségeket.

Az "Olaszország Észak-Dél kampánya: bioszféra, emberi túlélés, adósság" nevű szervezet, mely az utóbbi két év során elmélyülten foglalkozott a problémákkal, környezetvédő csoportok, állampolgári csoportok, szakszervezetek, béke- és szolidaritási mozgalmak, tudósok, valamint különböző politikai és kulturális területek képviselőinek támogatását élvezve, az Auccia-ban, 1990. április 21-22-én tartott Negyedik Országos Közgyűlésén az alábbi kéréseket intézi Bettino Craxihoz. (E kérdésekben egyetértenek a Dél azon csoportjai, melyek hosszabb ideje együttműködnek e problémák területén.)

1. Keressen megoldásokat, amelyekkel erőforrások szabadíthatók fel a jelenleg folyó fegyverkezési versenyből az adósságfizetésre való átcsoportosításra (a harmadik világ adóssága annyit tesz ki, mint amennyit a világ 15 hónap alatt fegyverkezésre költ);

2. Mérje fel az adósság "kreatív felhasználásának" lehetőségeit, az egyezmények újratárgyalásával, a környezeti és szociális körülmények helyreállítása és megőrzése érdekében. Ez túl kell hogy mutasson az adósság-természet csere" magánjellegű, piacorientált esetein, amelyek az egyoldalú és tisztázatlan követelmények kockázatát hordozzák, s amelyeket az érintett társadalmak jelentős része elfogadhatatlannak tart;

3. Az Egyesült Nemzeteknek szóló jelentés elkészülte előtt konzultáljon a Dél népeinek, társadalmi egyesüléseinek képviselőivel, akik már sokat dolgoztak az adósság kérdésén, és akik már létrehoztak egy nemzetközi hálózatot, hogy együttműködjenek az adósság ügyében a multilaterális pénzügyi szervezetekkel a Világbank és az IMF legutóbbi éves közgyűlésén;

4. Vegye tervbe — pénzügyi értelemben is — azoknak az embereknek és tájegységeknek a kártérítését, amelyeket az úgynevezett fejlődés elszegényített vagy egyenesen tönkretett, összekötve a Dél adósságának ökológiai és szociális megtérítését az Észak fogyasztási, termelési és szennyezési modelljeinek átalakításával.

Az aláírók tehát azt kérik, hogy mielőtt Bettino Craxi missziójának következtetéseit összegzik, rendezzenek nemzetközi konferenciát a külső adósság

kérdéséről, összehívva az ENSZ-intézményekkel a Dél környezetvédő mozgalmainak és állampolgári mozgalmainak képviselőit, hogy megvitassák a javaslatokat, s hogy az adósságok együttes, szociális és ökológiai átalakítását megvalósítsák.

Fordította: Andor László

M e g j e l e n i k A T É T !

(Tények és Tanácsok)

A közeli napokban jelenik meg a Társadalomkutató Intézet új kiadványa,
a Tények és Tanácsok.

A havonta megjelenő lap a munkavállalókat, szakszervezeteket és érdekvédelmi szervezeteket szeretné alapvető információkkal ellátni.

Valamennyi számban *Tanácsadó* mellékletet találnak az olvasók,

hogy a napjainkban gyorsan változó feltételek között

gazdasági, jogi stb. érvekkel

felkészültebbek legyenek a munkaadókkal,

s a kormánnyal folytatott vitáikban, egyeztetéseikben.

A lap munkatársai a szakszervezeti, munkajogi, szociológiai és

közgazdasági területek elismert szakértői.

A **Tények és Tanácsok** elemzéseket,

statisztikai információkat nyújt a gazdasági élet,

az érdekvédelem aktuális kérdéseiről.

Jogi, gazdasági tanácsokkal szolgál

a Munka Törvénykönyvével kapcsolatos vitákhoz,

a vállalatok átalakulásához.

A Tények és Tanácsok megrendelhető:

Társadalomkutató Intézet

1068 Budapest Benczúr u. 45.

Telefon: 142-9708 Fax: 142-9975

Dr. Diczig István

Magyarország közrendjének, közbiztonságának helyzete és jövője¹

Társadalom, állam, bűnözés

Az emberiség történelmében, különösen az állam és a jog megjelenésétől — ezen belül is főként az államhatalom megszilárdulásától, valamint a büntetőjog, mint az egyik elsőként kifejlődő jog megjelenésétől — kezdve szinte állandóan, folyamatosan létező jelenség a bűnözés. A gazdasági és a társadalmi fejlődés foka által meghatározottan, de a mindenkori büntetőjogszabályok által determináltan változott mennyisége, minősége, összetétele, különféle jellegzetességei — de tény az, hogy a mindenkori államhatalomnak, a megalkotott jogszabályoknak mindig és mindenkor válaszolniuk kell a bűnözés létevel, és a létezéséből folyó, számtalan gazdasági és társadalmi gondokkal.

A bűnözés, mint társadalmi tömegjelenség, napjainknak is az egyik — mindenképpen figyelmet, energiát és össztársadalmi szinten megfelelő hozzáállást igénylő — realitása. Mégpedig olyan realitás, amelynek a létezésével a gazdasági és társadalmi berendezkedéstől függetlenül, a Föld valamennyi országában számolni kell. Bizton állítható ugyanis, hogy — miként a történelen folyamán általában — najainkban sem létezik olyan ország, nincsenek olyan gazdasági és társadalmi viszonyok, amelyek viszonylatában a bűnözés nap mint nap ne realizálnódna, amelyektől a kriminalitás ab ovo idegen volna. Sőt, megállapíthatjuk, hogy napjainkban a világ számos részén a bűnözés intenzitásának növekedésével, szerkezetének negatív irányú megváltozásával, egyre veszélyesebb és károsabb formáinak kialakulásával kell számolni.

1 Részlet Dr. Diczig István: Magyarország közrendjének, közbiztonságának helyzete és jövője című az 593. OTKA kutatás keretében készült tanulmányból.

Az elmondottakból okszerűen következik, hogy a bűnözés elleni harc az egész világ problémája: nem létezik a Földön olyan ország, amelynek vezető aparátusa ne mozgósítana a kriminalitás megfékezésére. Túlzás nélkül állítható, hogy a bűnözés elleni harc valamely formája minden egyes kormányprogramban, fejlesztési tervben, a nemzeti haladást előirányzó dokumentumban fellelhető. Természetesen más kérdés, hogy hol, milyen viszonyok között és milyen konkrét forrást, eszközeit és módszereit alkalmazzák. Értelemszerű, hogy ebben a tekintetben igen éles különbségek adódnak: részint a polgári és a volt szocialista, részint a fejlődő és a magasan fejlett polgári államok között, de az is tagadhatatlan, hogy az elvi azonosság ellenére számos — bár inkább csak részlet-kérdésben — akadnak különbségek is.

Ma már egyértelműen megállapítható, hogy az országok nagy része a bűnözés elleni küzdelemben a megelőzésre helyezi a hangsúlyt, és ehhez képest meglehetősen háttérbe szorulnak a represszív intézkedések: legalábbis elvben. Gyakorlatilag ugyanis még ma is zömmel a represszió a főszerep a kriminalitás megfékezésében. Ám a preventív intézkedések előtérbe kerülése már önmagában is jelentős vívmánynak tekinthető a bűnözés visszaszorítására irányuló erőfeszítések körében. Még akkor is, ha ez csupán csak elvi jelentőségű. Ez ugyanis azt a meggyőződést fejezi ki, hogy a bűnözés, bár szükségszerűen létező jelenség, adott feltételek mellett és adott körülmények konstellációja közepette nemcsak megelőzendő, hanem ténylegesen meg is előzhető.

Az objektív megelőzhetőség tétele — bármilyen kézenfekvő is — csak hosszú, fejlődési folyamat eredménye, és hosszas szakirodalmi viták terméke.

A megelőzés eszméjének győzelme tehát ugyanúgy korunk realitása, mintként a bűnözés fokozódó térhódítása és világjelenséggé válása. A megelőzés lehetőségei széleskörűek, azonban három fő csoportba sorolhatók. Ezek a szociálpolitikai, rendőri, társadalmi-lakossági megelőzés szférái.

A szociálpolitikai megelőzés

Ide tartoznak azok az intézkedések és intézmények, amelyek közvetlen rendeltetése a gondoskodás, gondozás és kezelés, különösen a kriminalizáció által kiemelkedően veszélyeztetett társadalmi csoportokban — mint például a gyermek- és fiatalkorúak vonatkozásában, de egyéb rétegekben is (például az öregek, a társadalom legidősebb nemzedéke vonatkozásában). Napjainkban

hazánkban — de biztos állítható, hogy világszerte — a gazdasági helyzet negatív változására, a dekonjunkturális tendenciák érvényesülésére tekintettel éppen a szociálpolitikai megelőzés megvalósítása okozza a legtöbb gondot. A megelőzésnek ez a fajtája ugyanis nemcsak gondos tervezést, irányítást és koordinálást feltételez, hanem tagadhatatlanul jelentékeny anyagi ráfordításokat is. Márpedig hazánkban manapság egy olyan — nem kívánatos — irányzat is észlelhető, amely szerint az anyagi potenciállal rendelkező gazdasági szervek a szociális kérdések megoldását messzemenően a gazdálkodási szempontoknak rendelik alá, s olykor ezen másodrangú kérdésből harmad- vagy negyedrangú aspektussá válik. A szociális problémák elhanyagolása, megoldásuk elodázása pedig a bűnözés alakulásában is erőteljesen érezteti hatását.

A rendőri megelőzés — amely a bűnelkövetés közvetlen alkalmait deríti fel, és tartja ellenőrzés alatt — pedig nem más, mint lényegében az ún. közrendvédelmi prevenció.

A rendőri szervezeteknek a bűnmegelőzésben kettős feladatuk van. Részt kell vállalniuk a társadalmi megelőzés elmozdításában, és el kell látniuk önálló — a bűnüldözéstől el nem választható — megelőzési feladatokat is.

A rendőri szervek önálló bűnmegelőzési feladatai széleskörűek, és négy alapvető csoportba sorolhatók.

Ezek:

- a bűncselekmények és elkövetőik mind teljesebbkörű felderítésével a generális és speciális prevenció feltételeinek előmozdítása;
- a közterületek és nyilvános helyek ellenőrzésével a bűncselekmények elkövetésének megakadályozása;
- a büntető és más eljárások során a bűncselekmények közvetlen okainak és az elkövetésüket lehetővé tevő feltételek felderítésével, az ezt követő szignalizációval és figyelemfelhívással elősegíteni az újabb bűncselekmények megakadályozását;
- bűnügyi propagandával, a lakosság bevonásával, technikai intézkedésekkel stb. segítse a bűnözés megelőzését.

E feladatok önálló, országos és parciális elvégzése a bűnmegelőzés részeként — mint látjuk — a társadalmi viszonyok széles körét fogják át.

A rendőri szervezeteknek részt kell venniük a harmadik szférában, a társadalmi bűnmegelőzésben is. Anélkül, hogy átvállalnák az állami, társadalmi, a gaz-

dasági stb. szervek feladatait, együttműködésükkel, figyelemfelhívó, értékelő, elemző, tanácsadó munkájukkal jelen kell lenniük a megelőzésben, amely öszeköti e két, jellegében különböző, de céljában azonos tevékenységet.

A bűnözés és bűnüldözés helyzete

Nemzetközi összehasonlításban a magyarországi bűnözés jóval az európai átlag alatt helyezkedik el. A bűnözés növekvő tendenciája, amely a magyarországi bűnözés egyik fő sajátossága jellemző az európai országok döntő többségére is. Ebben az összefüggésben a helyzet normálisnak tekinthető. Aggodalomra okot az alábbiak szolgáltatnak:

- a bűnözés növekedésének az utóbbi években bekövetkező 20-40 százalékos üteme kevés helyen tapasztalható negatív tendenciát tükröz,
- a bűnözés szerkezetében a súlyos — főleg vagyoni elleni bűncselekmények aránya hasonló ütemben növekszik,
- megjelent a szervezett bűnözés,
- előtérbe kerültek a társadalomra nagyobb veszélyt jelentő fokozódó erőszakkal, a vállalkozói konjunktúrát és az átmenettel együttjáró közállapotokat kihasználó gátlástalanul végrehajtott cselekmények,
- a személyek javainak megsértése tömeges formákat öltött,
- az erőszakos — garázda jellegű bűnözés növekvő aránya a közterületek — ezzel összefüggésben a lakosság — biztonságát erőteljesen veszélyezteti.

A bűnözés személyi oldalát az ismert bűnözők fokozott aktivitása jellemzi, amelyet súlyosbít a jogsértést elkövető gyermek és fiatalkorúak számának növekedése.

Az ország bűnügyi helyzetét az 1990. év bűnügyi adatai és azok kriminológiai értékelése alapján — az 1989. évhez viszonyítva az alábbiak jellemzik.

A bűnözés nagysága az utóbbi évtizedben jelentősen növekedett. Különösen 1989. és 1990-ben a bűnügyi helyzet erőteljesen romlott, a bűnözés "soha nem látott mértéket öltött, bűnügyi válsághelyzet van kialakulóban. Az ismertté vált bűncselekmények száma egy év alatt 115.668-al (51,3 %-kal) emelkedett, számuk 341.061, a 10.000 lakosra jutó bűncselekmény 212,8-ról 326,4-re nőtt.

A jogsértések közül jelentősen növekedett a vagyonelleni (65,5 %), a közlekedési (26,3 %), a gazdasági (22,1%), a közrend elleni (21,8 %), és a személy elleni (16,2%) bűncselekmények elkövetése.

Bár a magyarországi bűnözés összeételét továbbra is az enyhébb megítélésű ügyek túlsúlya jellemzi, de hangsúlyozottan előtérbe kerültek a társadalomra nagyobb veszélyt jelentő, a szervezetten, fokozódó erőszakkal, a vállalkozói konjunktúrát, az átmenettel járó közállapotokat kihasználó, gátlástalanul végrehajtott cselekmények. A bűncselekményekből 157.449 (46,2 %) büntett, 183.612 (53,8 %) vétség, az előbbieket 75,8 %-kal, az utóbbiakat 35,2 %-kal emelkedtek.

A bűnözés mind a fővárosban, mind a megyékben nőtt. Az átlagot meghaladó arányú a növekedés a fővárosban (64,6%), Komárom-Esztergom (63,8 %), Szabolcs-Szatmár-Bereg (60,7%), Jásznagykun-Szolnok (57,7 %), Hajdú-Bihar (55,0%), és Pest megye (53,3 %). Meghatározó a főváros 105.720 bűncselekménnyel, amely az országos ismertté vált bűncselekmények 31,0 %-a, és közvetlen környezete Pest megye 32.862 bűncselekménnyel.

A szervezetten elkövetett bűncselekmények száma 1805 volt, amely különösen veszélyes, jellegénél fogva. Az össz-bűnözésen belül a vagyon elleni bűncselekmények 78 %-os arányt képviselnek, számuk 265.937, e csoport egyre kezelhetetlenebbé válik. Napjainkra jellemző, hogy minden második bűncselekmény lopás (77.077, 78,9 %-os a növekedés, a rablások száma 2.864 (56,2 %-kal nőtt), a jármű önkényes elvételek száma 8.048 (46,9 %-kal nőtt). A vagyon elleni bűncselekményekkel okozott kár meghaladta a 10 milliárd forintot ez 6,1 milliárd forinttal több, mint 1989-ben). A büntető eljárások során ugyanakkor ennek csak 6,9 %-a térült meg.

A vagyon elleni bűnözésen belül a személyek javainak megsértése tömeges formákat öltött. (194.482 bűncselekmény vált ismertté, 63,7 %-os az emelkedés, az okozott kár 6,1 milliárd forint a korábbi 2,2 milliárd forint helyett. A lopások, betöréses lopások célpontjai a magánlakások, hétvégi házak, gépjárművek, kereskedelmi üzletek.

A betöréses lopás a legszervezettebb bűnözési forma. A bűnözők főleg készpénzt, ékszert, műkincset és műszaki cikkeket tulajdonítanak el. A bűnöző csoportokhoz speciális bűnsegéd és orgazdahálózat kapcsolódik, tevékenységüket előre megtervezve, és szakszerűen, a legkorszerűbb technika alkalmazásával végzik. Az üzlet-, iroda- és lakásbetöréseket sorozatban hajtják végre.

A különösen nagy értéket meghaladó károkozás az 1990. évben 202 esetben fordult elő.

Rendkívüli módon elszaporodtak a gépjárműlopások. Az eltulajdonított gépjárművek egy részét kizárólag használat céljából veszik igénybe, ezek a tulajdonosokhoz később visszakerülnek. Jelentős részét azonban — főleg a kelet-európai gyártmányokat — szétszedik, s alkatrészként hasznosítják. Lopott és/vagy hamisított forgalmi engedéllyel, rendszámmal a gépkocsikat a szabadpiacon értékesítik. A hazai szervezett és nemzetközi bűnözés kapcsolata kimutatható ezen területen is, amit a nagyszámú és nagyértékű, elsősorban nyugat-európai gyártmányú gépkocsilopások (Audi-ügy) felderítése, vizsgálata is tanúsít.

A vagyon elleni bűncselekményeknél továbbra is gyakori az indokolatlan rongálás, a helyszín felújítása, komoly értékek megsemmisítése.

A személyek javai elleni bűncselekmények közül különösen veszélyesek a zseblopások. Az elmúlt évben a zseblopás nagyvárosi, főleg budapesti bűnözési formává vált. Az elkövetők készpénzen kívül előszeretettel tulajdonítanak el külföldiektől hitelkártyákat. Ez utóbbiak felhasználásával főleg Ausztriában vásárolnak (pl. műszaki cikkeket, ruházati termékeket,) majd azokat becsempészik az országba. A hitelkártya eltulajdonítása és — egyes jelek szerint szerverett bűnbandához tartozó magyar és sokszor külföldi elkövetőknek — az országba való visszaérkezése között rövid idő telik csak el. Leleplezésük ezért nehéz.

A gazdálkodó szervezetek megkárosítása főként lopás, betöréses lopás, sikkasztás és csalás útján történik.

A termelés és a vasúti közlekedés területén is súlyos károkat okoznak a szinesfém lopások. Mind a közúti, mind a vasúti szállítás során növekszik a lopások száma, az okozott kár évente a 100-120 millió forintot is eléri. Ezek egyaránt érintik a tranzit és a hazai szállítmányokat. A postai szolgáltatással szorosan összefügg a telefonrongálások és kifosztások rohamos terjedése.

A betöréses lopások célpontjai között gyakran találhatók kereskedelmi üzletek, ahonnan főleg nagyértékű műszaki cikkeket és ruházati árukat tulajdonítanak el, a behatolás mind több esetben irányul élelmiszerek elvitelére (létfenntartásért történő bűnözés). Az elkövetők egyre többször keresik a forgalomképes kötvényeket, kincstárjegyeket, letéti jegyeket és más beváltható értékpapírokat. A bűncselekmények elkövetését sokszor az alacsony biz-

tonsági fokozatú páncélszekrények megkönnyítik, de előfordul, hogy korábban teljesen biztonságosnak tekintett típusokat — a jobban felkészült elkövetők — sorozatban nyitották ki, hatástalanítva a jelző vagy riasztó berendezéseket. Több, mint 100 esetben a páncélszekrényt a közelében — főleg íróasztalban — megtalált kulccsal nyitották ki.

A sikkasztások és csalások a vállalkozási konjunktúrához kapcsolódnak. Jellemző elkövetési magatartás: a megrendelők becsapása túlszámlázással, Jellemző elkövetési magatartás: a megrendelők becsapása túlszámlázással, fiktiiv számlázással, fiktiiv munkabérek és más jellegű juttatások felvétele, a cég terhére saját célú vásárlások, fiktiiv bérleményekért, illetve gépkocsi használatáért bérleti díj felvétele, fiktiiv forgalmi adó visszatérítés pl. hamis építőanyagvásárlási számlával stb.

Ezeket a bűncselekményeket az ellenőrzés hiányossága, a sokszor szakszerűtlen, áttekinthetetlen számviteli és bizonylati rend, és az teszi lehetővé, hogy büntetett előéletű személyek kerülnek gazdaságilag, illetve a cégek irányítása szempontjából fontos beosztásba.

Az újonnan alakult társas vállalkozások egy részénél — főleg a korlátolt felelősségű társaságoknál — tapasztalni, hogy egyes vezetők a cég vagyonaát elsikkasztják, apportként beviszik egy másik társaságba, illetve más tulajdonát kezelve azt apportként hasznosítják.

A banki és biztosítási szféra a bűnözés szempontjából érzékeny terület. Egyre többször történik lopott, hamis vagy hamisított bélyegzővel fiktiiv névre kölcsönfelvétel. Csekkfüzetek vagy betétszámlakönyvek hamisításával az elmúlt évben több bűncselekmény történt. Gyakori a fedezet nélküli csekkel, illetve bélyegzővel elkövetett csalás, fedezet nélküli hitelfelvétel. A külföldi tapasztalatokat figyelembe véve a hazai bűnözéssel is számolni kell a lopott, hamisított csekkek, utazási csekkek, hitelkártyák csalárd beváltásával; a bankrendszer elektronizációjához kapcsolódó számítógépes bűnözéssel; tisztázatlan eredetű pénz "tisztára mosásával", az állami támogatások csalárd megszerzésével; a lopott és vagy hamis értékpapírok felhasználásával; hitel "kijárása" címen felvett honorárium csalással.

A biztosítási terület szinte kínálja a lehetőséget a csalások elkövetésére. A mezőgazdaságban a fiktiiv növény- és állatkárok bejelentésével, a gépjármű biztosítással pl. fiktiiv totálkárosítással, lopással követnek el csalást. Az élet- és balesetbiztosításnál pl. a fiktiiv gyógykezelési költségeket számolnak el;

poggyászbiztosításnál pl. a biztosítási összeg megszerzéséért szándékosan okoznak tüzet.

A gazdálkodó szervezetek átalakulásával az állami tulajdon esetenként értéken alul kerül más tulajdonformába. E terület bűnügyileg érzékeny, a visszaélésekre utaló körülmények alapján számítani kell arra, hogy a privatizáció számos jogsértő cselekmény elkövetésének forrásává válhat. Már most fel kell figyelni arra a lehetőségekre, hogy

— az állami vállalat és általa alapított társaságok pénzügyi elkülönítéséről nem intézkednek, azt vezető tisztségviselők visszaélésekre használhatják ki;

— az állami vállalat által alapított társaságok egy részénél a vezető tisztségviselők a cég vagyonával sajátjukként rendelkezhetnek pl. apportként egyes vagyontárgyak igénybevétele, a megrendelő kifizetését az "új cég" folyószámlájára irányítják;

— az állami vagyon privatizációjának kritikus pontjai a reális és megbízható vagyonértékelés. Ennek megoldatlansága az állami vagyon alulértékelését eredményezheti;

— az állami vállalat és természetes személy által létrehozott társaságnál a természetes személy által bevitt nem pénzbeli betétértéket a ténylegesnél nagyobb értékben tüntethetik fel.

A gazdasági bűncselekmények száma 9.85822,1 %-kal. (1.785-tel) növekedett az összes bűncselekményekhez viszonyított arányuk 2,9 % a gazdasági bűncselekmények elkövetési értéke 1,126 milliárd forint. E csoportban a devizagazdálkodást sértő cselekmények száma 8.065 (26,3 %-os növekedés), s az ismertté vált vám-bűncselekmény 1.157 (19 %-os növekedés).

A gazdasági bűncselekmények terén a büntető jogalkotás nem tartott lépést a gazdaság fejlődésével. A modern szabályok mellett élnek még korszerűtlenek, számos cselekmény elkövetése esetén — így például üzleti titok kifürkészésénél, a szerzői jog megsértésénél, a termék hamisításánál, a sértett részére nem, illetve nem megfelelően biztosított a büntetőjogi védelem.

A gazdaságban a bűnözés szempontjából legfertőzöttebb a kereskedelem, valószínűsíthetően a belkereskedelem területén a legmagasabb a rejtett bűnözés. A fogyasztókat károsító cselekmények e körbe tartoznak, mert bizonyosan a cselekmények zöme látens marad. A külkereskedelemben a különböző gazdálkodó szervezetek találkozási pontjai kiemelten veszélyeztetettek, a külföldiek részvétele egyre gyakoribb és bűnügyi hatásokkal jár.

A gazdasági bűnözés növekedése várható, amely együtt fog járni a piacgazdasághoz idomuló bűnözés kialakulásával, új bűnözési formákkal, így különösen a befektetett tőkét és a gazdasági partnereket érintő visszaélések körében. pl. részvényeseket érintő különböző visszaélések; a pénztőkét érintő, a hitelezőket, a kezeseket károsító visszaélések (pl. állami szubvencióval kapcsolatos visszaélések); a vásárlók érdekeit sértő bűncselekmények (pl. szédelő feldicsérés, gazdasági kémkedés), az adócsalás, a tőzsdeárfolyam csalárd befolyásolása; a gazdasági és hivatali korrupció összefonódása (pl. koncesszió elnyerése céljából.)

A számottevővé vált nemzetközi bűnözés átszövi a devizavámügyleteket, megjelenik a pénzhamisításban, illetőleg a hamis valutázásban, a műkincs- és műtárgykereskedelemben.

A deviza bűncselekmények alakulása gazdasági, pénzügyi és bűnügyi szempontból egyaránt a korábbi évekhez képest súlyosabb problémát jelent. Bűnügyi szempontból — kiemelkedően magas haszonszerzési, nyereszkesedési lehetőségek miatt — ez a terület a szervezett bűnözés melegágyává, egyik fő működési területévé vált.

A legtipikusabb elkövetési magatartások: az illegális pénzváltás (főváros, egyes üdülőkörzetek, összefonódnak más bűnöző csoportokkal, a váltás során nem ritka a rablás, csalás), s ehhez kapcsolódóan a hamis valuták forgalomba hozatala (külföldi valutaüzérek nagyobb mennyiségű hamis USA dollárt, és NSZK márkát csempészték az országba, amelyet a felbujtókon keresztül értékesítettek); a külföldiek illegális közterületi kereskedelmi tevékenysége, valutáért végzett legális, illegális szolgáltatások.

A csempészet és vámorgazdaság szorosan kötődik a devizajogsértésekhez, tekintve, hogy az elkövetési magatartások gyakran halmozottan jelentkeznek. Jelenleg a számítástechnika, a szórakoztató elektronikai cikkek, videók, színes TV-k és személygépkocsik magánimportja a jellemző. A behozatali forrás nagy részét az illegális valutapiacról szerzik be és a legalizálást — főleg nagyértékű cikkeknél — fiktív ajándékozási okiratokkal oldják meg.

Az utóbbi években megélénkült a műkincsek, műtárgyak iránti érdeklődés, részben értékörző funkciójuk, részben a hazai és a külföldi kereslet növekedése miatt. Esetenként külföldiek megbízásából történik a felvásárlás. A műtárgyakat külföldre útipoggyászan, vámzárral ellátott küldeményekben, kami-

onokban juttatják ki. A műkincsekkel kapcsolatos új módszer, a magyarok által végzett illegális ásatások.

A kábítószerhez kapcsolódó bűnözésben nő azoknak a magyar állampolgároknak a száma akik kábítószer beszerzés végett utaznak külföldre, esetenként Hollandiába, de növekvő a számuk azoknak, akik segítséget nyújtanak, vagy részt vesznek a kábítószer-csempészetben. 1990. évben mintegy 50 kg. heroin lefoglalására került sor Magyarországon. Jelzések szerint külföldiek — főleg jugoszlávok — Magyarország területén kábítószerdepót kívánnak létesíteni. A hazai fogyasztói réteg létszámát, összetételét még becsülni sem lehet. Közvetlen tapasztalati adatok (büntető eljárások) alapján az elmúlt évben kb. 1.500-2.000 személyről szereztünk tudomást.

A gazdaság és a nem termelő szféra területén káros kísérő jelenség a korrupciós jellegű bűnözés. Évente átlag 800-900 korrupciós ügy válik ismertté, számuk 1990-ben 324 volt. A gazdasági korrupció fokozottan előtérbe került. Ennek oka: a piac szabályozó szerepének egyelőre korlátozott érvényesülése, a kereslet-kínálat egyensúlyának hiánya. A hivatali, hivatalnoki funkcióval való visszaélés, a pénzért való előnyök, az előnyt előnyért végzett ügyintézés, a hivatali korrupció összefonódása az üzleti korrupcióval mind olyan jelenség, amelyek eltérő intenzitással érvényesülnek.

Az ismertté vált bűnelkövetők száma 112.254, 26,2 %-kal (23.332-vel) emelkedett (1985-89 között), öt év alatt az emelkedés 30 ezer, elérte a 90 ezret, most egy év alatt a növekedési ütem több mint 66 %-os.

A bűnöző utánpótlás jelentős tényezője a veszélyeztetett fiatalok népesség. A gyermekkorúak és a fiatalok bűnözésben való részvétele 27,9 %-os emelkedést mutat (3.762 gyermekkorú 1 %-os 12.264 fiatalok 26,9 %-os növekedés). E két kategória össz-bűnözésen belüli aránya 14,1 %.

A csoportos, szervezett jellegű bűnelkövetésük, a végrehajtásban tapasztalt durvaság, agresszivitás, a felnőtt bűnözőkkel kialakított bünszövetségi kapcsolat halmozott veszélyt jelent. Az elkövetők egymásra ható deviáns befolyása, a szenvedélybetegségek erőteljes megjelenése, a követendő normák és értékek hiánya, az érzelmi sivárság és közömbösség, a rasszista nézetek felerősödése, amelyek pl. a skin-headek tevékenységében jelentkeznek, vagy a sátánista nézetek megjelenése önmagukban is a veszély perspektivikus tényezői lehetnek. A bűncselekmények elkövetésénél alkoholos befolyásoltság megnőtt.

Az ismert bűnözők részvétele a bűncselekmények elkövetésében erőteljesen fokozódott. Egyre több a büntetett előéletű: 40.449 (25.2 %-kal nőtt); a visszaeső bűnöző: 18.355 (21,1 %-os a növekedés), ez utóbbin belül pedig a többszörös visszaeső 8.121 (35.7 %-os növekedés) személy. Ezekre a személyekre visszatartó hatással a bírói ítélet lényegében nincs, ellenőrzésük nem megoldott, a bűnözést életmódként folytatják. Ebből a bűnöző rétegből alakult ki a szervezett bűnözés. A szervezethez a bűnözés mögött általában a legsúlyosabb, kvalifikáltan végrehajtott bűncselekmények húzódnak. E csoportokhoz a prostitúciós tevékenységet folytatók és az azt kihasználók széles köre kötődik. A legutóbb feltárt ún. esztergomi maffia ügy tanulsága, hogy kialakulóban van a "védelmi iparág", amely lényegében széleskörű zsarolást takar. Az ilyen ügyek vizsgálatának elsődleges tapasztalatai szerint e bűnözői kör igyekszik beépülni a rendőri szervekbe, illetve rendőröket von be tevékenységébe.

A bűnözésben jellemzővé vált a motorizáció, a színvonalas technikai eszközök alkalmazása. Erősödnek a bűnözés nemzetközi vonásai, a külföldi elkövetők száma 5.849 (27.1 %-kal nőtt), zömében vám- és devizabűncselekményeket követnek el, kapcsolódnak a szervezett hazai bűnbandákhoz, főleg a lengyelek, jugoszlávok, arabok részaránya a jellemző.

Felerősödött a prostitúció, amely a szexmasszázs szalonoknak álcázott gyakorlatilag bordélyházi tevékenység ellenőrizhetetlensége következtében eddig soha nem látott méreteket öltött. A korábbiakban említett összefüggésekben a szervezett bűnözéssel való összefonódás miatt e jelenség terjedése várhatóan további negatív hatással lehet a bűnözés alakulására.

A bűnözés és bűnüldözés ellentmondása kiéleződött. A bűnözés ellensúlyát képező bűnüldözés követni sem tudta a kialakult helyzetet. Az 1989-es évben 96.575, 1990-ben 187.344; mi az elmúlt 10 évben 533.000 elkövető kilétét nem derítette fel a rendőrség. A felderítés eredményességét tükröző mutató 1980- és 1990 között 50,9 %-ról 27,5 %-ra csökkent. A felderítetlen bűnesetek magas száma már bűnüldözési okként is értékelhető. A sikeresen megvalósított és büntetlenül maradt cselekmények elkövetőit újabb bűncselekmények elkövetésére ösztönzi. A bűnözés különösen a fővárosban és a nagyobb vidéki városokban mindenki számára konkrét veszélyt jelent. Ezzel szemben a lakosság önvédelmi reflexei még kevésbé alakultak ki. Az állampolgárok ugyanakkor mind erőteljesebben fejezik ki aggodásukat személyüket és vagyonbiz-

tonságukat veszélyeztető cselekmények miatt. Joggal várják el a rendőrségtől a közbiztonság erősítését.

Felmerült a kérdés, hogyan alakult ki ez a helyzet? Mennyiben felelős ezért a rendőrség?

Abból kell kiindulni, hogy a felderítési arány elméletileg lehetséges és ideálisnak tekintett, de még soha sehol el nem ért felső határa 100 %. A felderítési arányt egyébként az apparátus teljesítőképessége és a bűnözés közötti arány határozza meg. A teljesítőképesség létszámot és szakmai felkészültséget is jelent, de meghatározó tényező a technikai ellátottság, a bűnüldözői kapacitás és a bűnözés mértékének, valamint szerkezetének viszonya is. Nyilvánvaló ugyanis, hogy még a legmagasabb szintű, képzettségű, teljesen feltöltött, technikailag jól ellátott apparátus is csak a kapacitásával arányos feladatokkal birkózhat meg eredményesen.

A bűnözés mértéke mellett azonban annak szerkezete is meghatározó a felderítési arány szempontjából. ennek valódi, mondhatni szakmai különbözősége is egyértelműen kimutatható. Így például az élet elleni bűncselekmények miatt indult ügyekben a felderítési arány 90 % feletti, míg a vagyon elleni, ezen belül is elsősorban a személyek javait károsító egyes bűncselekmények esetében — esetenként — még a 30 %-ot sem éri el.

Az eredményességet befolyásoló, de általában ritkán említett tényező a társadalmi közeg is, mert ez, mint az apparátus működésének környezete, segítheti, de akadályozhatja is annak munkáját. Ismeretes, hogy a társadalom a különböző bűncselekményekre jellemző módon reagál. A súlyos felháborodást kiváltó bűnesetek, mint például a gyermekek sérelmére elkövetett élet elleni bűncselekmények esetében a társadalom a legmesszebbmenőkig segíti, aktívan támogatja a bűnüldöző szervek munkáját. Vannak olyan cselekmények, melyek iránt a társadalom nem mutat különösebb érdeklődést, s tény — ezért kár lenne elhallgatni —, hogy bizonyos magatartások büntetésével az állampolgárok nem mindig értenek egyet, s így az eljáró szervek különösebb támogatásra nem is számíthatnak. Ide tartoznak például egyes vám- és devizabűncselekmények.

A magyar rendőrség 110-130 ezres nagyságrendű ismertté vált bűnözés kezelésére alkalmas. Az 1980-as évek elejétől különösen intenzívvé váló gazdasági-társadalmi bomlási folyamat által felerősödött bűnözéssel szemben fokozatosan tehetetlennek bizonyult. Az állomány szakértelmét és hivatás-

szerepetét tükrözi, hogy a bűnügyi felderítés — abszolút számokat tekintve — ebben az időben is emelkedett, azonban a relatív felderítési mutató — jelentős munkaterhek növekedése miatt — csökkent. Vannak szervek, ahol felderítés eredménye tartósan 10 % alá került. A pártállam vezetése tett ugyanevényi intézkedést a rendőrség fejlesztésére, azonban alapvetően természetből törvényszerűen fakadó — stratégiai hibát vétett.

A rendelkezésre álló személyi és tárgyi erőforrásokat nem a bűnüldözés erősítésére, hanem főleg a karhatalom központi és területi szerveinek — beleértve a megyéknél szervezett törzsek és az igazgatásrendészet-erősítésére fordította. Fejlesztette a közlekedési rendőri szerveket is, azonban ezeket a bevetésre tervezte (és be is vetette) tömegdemonstrációk alkalmával. A maradványból kapott még fejlesztést a számítástechnika bázisa, néhány megyei főkapitányság, és az említett igazgatásrendészeti szolgálat technikai ellátása.

Mindemellett a bűnüldözés is elkövetett egy taktikai hibát, nem hajtott végre a szükséges irányváltást. Az elmúlt évtizedekben olyan nyomozási taktika alakult ki, hogy a felderítések és nyomozások fő irányát a személybizonyításra koncentrálták. Közben — főleg a büntetőjogi reformok és a tudományos-technikai fejlődés hatására — a bizonyítás a hatékonyabb tárgybizonyítékok túlsúlyára törekszik. E mulasztást a jövőben kell pótolni. A bűnügyi szolgálat fejlesztése, mindenekelőtt létszám növelése, mobilitásának és krimináltechnikai ellátottságának korszerűsítése elmaradt.

A rendőrség bűnügyi szervei mind a 125-130 ezres, mind pedig a közeli 300 ezres nagyságrendű bűnözést 4500 fő körüli létszámmal látta el. (Megjegyzendő, hogy ugyanakkor a BM állományába tartozó rendőri jellegű működő állambiztonsági szolgálat mintegy 10 ezer fős állományának jelentős része a politikai ellenzék figyelésével és zaklatásával volt elfoglalva.)

A politikai és gazdasági helyzet átalakulása az 1980-as évek végére a rendőrség intézményi válságához vezetett. A magyar rendőrség válsága három szorosan összetartozó, de külön is értelmezhető folyamatból áll:

— funkcionális válság, amely miatt a rendőrség nem tud eleget tenni feladatainak,

— legitimációs válság, melynek lényege, hogy a rendőrség nem működött alkotmányos keretek között,

— politikai-erkölcsi válság, amely abból áll, hogy a rendőrség szorosán kötődött a megbukott politikai rendszerhez.

A helyzetből szükségszerűen adódott az állomány bizonytalanodása, orientációs zavara, a bűnüldözés visszaesése, az intézkedési készség lanygulása.

A rendőrség ma csak formálisan tesz eleget az officialitás követelményének az opportunitás (törvényesen el nem fogadott) elvét pedig önkényesen alkalmazza. Azokat a bűncselekményeket üldözi ténylegesen, amelyek felderítésére esélyt lát.

Mindebből az a következtetés vonható le, hogy a közrend védelme, a bűnüldözés objektív társadalmi szükségletet elégít ki, amelyet nem lehet büntetlenül politikai céloknak alárendelni. Ezt a bűnös mulasztást kell most jóvá tenni.

A magyarországi bűnözés várható alakulása az ezredfordulóig

A társadalom védelmét szolgáló feladatok ellátása ma már a jogrend érvényesülését biztosító szervezetek munkájának tudományos igényű megszervezését igényli. A magasfokú szervezethez és a megbízható működés tervszerűséget követel. A tudományos megalapozottság feltétele a tervezés realitása. Ezt a realitást az adatok elemzésén és értékelésén alapuló prognózisok készítése segítheti.

A prognózis célja

A bűnözés várható alakulása, a társadalmi és gazdasági életben betöltött negatív — helyenként a fejlődést lassító, akadályozó — szerepe, a lakosság nyugalalmát és biztonságérzetét zavaró hatása miatt társadalompolitikai kérdéssé vált.

Az ismertté vált bűnözés intenzív növekedése és szerkezetében észlelhető — súlyosabb bűncselekmények irányába tartó — negatív irányú áttrendeződés felhívja a figyelmet azokra a veszélyekre, amelyek a jelenleginél volumenében nagyobb bűnözés következtében jelennek.

A bűnözés szoros összefüggésben van az adott társadalom társadalmi-gazdasági viszonyaival, de kialakulását és bekövetkezését olyan tényezők konstellációja idézi elő, amelyek negatív hatásai megfelelő változtatásokkal és intézkedésekkel — álláspontunk szerint — ellensúlyozhatók.

A bűnözés társadalmi tömegjelenség, ezért benne — a tömegjelenségre jellemző — törvényszerűségek érvényesülnek. A bűnözés is része a törvényszerű

összefüggésnek és a determinációs folyamatok egyetemes láncolatának. A megelőzés alapvető feltétele ezért a bűnözésben érvényesülő determinánsok feltárása, annak megismerése, hogy milyen tényezők, alkotóelemek ismétlődnek szabályszerűséggel és milyen belső, atrtós, léynegi tulajdonságok mutatkoznak meg benne. A bűnözés belső természetéből fakad, hogy a benne szereplő tényezők és folyamatok meghatározott gyakorisággal és szabályszerűséggel ismétlődnek, újratermelődnek. a megelőzésnek ebbe a szabályszerűséggel ismétlődő, újratermelődő folyamatba kell beavatkoznia, ahol az okok és feltételek kialakulnak, kifejlődnek, ahol hatásuk érvényesül.

A prognózis szerepe abban van, hogy megkísérli feltárni a bűnözésben mutatkozó törvényszerűségeket, mindenekelőtt azokat a tényezőket, amelyek növekedését, vagy csökkenését befolyásolják.

A bűnözés várható alakulását az ezredfordulóig tendenciájában mutatjuk be. Az össz-bűnözés alakulására vonatkozó hipotézisek alapján a statisztikai prognózisokat 10 változatban készítettük el. Az ezzel kapcsolatos módszertani kérdésekkel külön anyag foglalkozik.

Jelenleg nem kívánunk állást foglalni abban az egyébként is feltételezhető kérdésben, hogy az ezredfordulóig hátralévő időben melyik, a 20 év egészét, vagy az utóbbi fél évtizedet jellemző tendencia érvényesül majd.

A rendelkezésünkre álló adatok alapján felállított 10 hipotézis adatai a várható bűncselekményszámok alakulását rendkívül széles skálán mozognak tüntetik fel. Ma még igen nehéz állást foglalni abban a kérdésben, hogy a feltételezések közül, vagy ha úgy tetszik, az adatok alapján képezhető, a jövőt mutató sorok közül melyik bizonyul helytállóknak. Közülük két változatot ugyanis, mint a feltételezhető szélső értékeket, jelenlegi ismereteink alapján a többi hipotézisnél valószínűbbnek tartjuk, ezért ezeket külön is bemutatjuk.

Az egyik változat azon a feltételezésen alapul, hogy az össz-bűnözés társadalmi-gazdasági feltételrendszerében bekövetkező változások hatására az össz-bűnözés tendenciája nagyobb mértékű emelkedést mutat, mint azt 20 év adatai alapján megállapíthatjuk, de az utóbbi 5 évben bekövetkező rendkívül erőteljes emelkedés nem lesz tartós. Valószínű ezért, hogy a teljes idősornál erőteljesebben, de az utóbbi fél évtizednél kisebb mértékben emelkedő, összességében az 1975-1984. közötti évtized átlagértékeinek megfelelő emelkedési ütem válik tartóssá. A hipotézis ezért a következő:

Az 1975-1979. közötti időszakban évente átlagosan 125.227 bűncselekmény; míg az 1980-1984. közötti időszakban 142.744 bűncselekmény vált ismertté. Az emelkedés mennyisége az 1975-1979. év közötti átlag 14 százaléknak felel meg.

Amennyiben ezt a tendenciát tartósnak tekintjük, és abból indulunk ki, hogy ha 5 éves ciklusonként az ismertté vált közvadas bűncselekmények száma átlagosan hasonló mértékben emelkedik, akkor a bűncselekmények évi átlagos mennyisége, az ezredfordulóig hátralevő időszakban a következőképpen alakul:

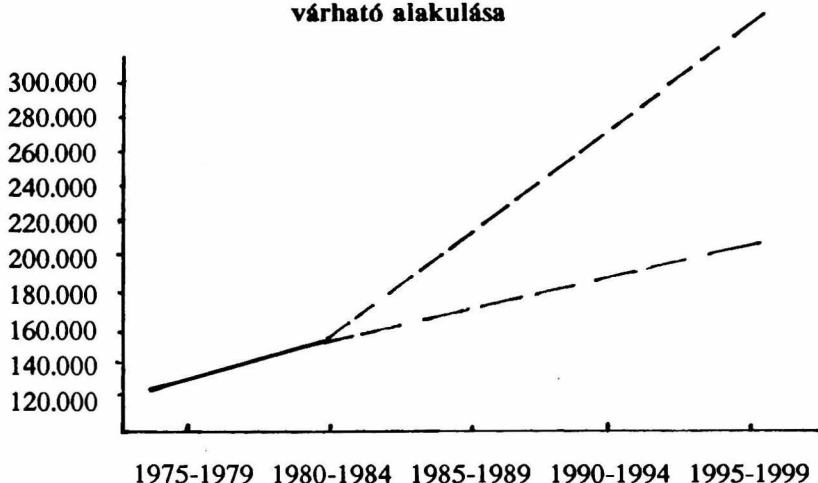
Időszak	A bűncselekmények átlagos száma
1985-1989	160.275
1990-1994	177.806
1995-1999	195.337

A második feltételezés abból indul ki, hogy a bűnözés ugyanolyan mértékben emelkedik a továbbiakban is, mint ahogy az 1980-1984 közötti időszakban megfigyelhető volt. Ennek megfelelően az egyes időszakok kezdő és záró éve közötti különbség mértéke megegyezik az 1980-1984 közötti időszakban megfigyelt különbséggel. Ennek megfelelően az időszakok kezdő és záró éve, valamint az időszakok átlaga az ismertté vált közvadas bűncselekmények várható számát tekintve a következőképpen alakul:

Időszak	Kezdő év	Záró év	Az Időszak
	á t l a g a		
1980-1984	130470	157036	142744 ^x
1985-1989	165816	198809	180736
1990-1994	210582	252485	229525
1995-1999	267417	320633	291490

x Tényleges adatok

Az ismertté váló közvédas bűncselekmények számának várható alakulása

A bűnözés alakulását befolyásoló tényezők

A társadalmi-gazdasági fejlődés több tényezőn keresztül és többféle megnyilvánulási formában áll összefüggésben a bűnözéssel, mint komplex társadalmi jelenséggel. A gazdasági fejlődés bázisul és egyben feltételrendszerül is szolgál a bűnözés alakulásához, amelyből számos, különféle következmény adódik. A fejlődés egyenetlensége, aránytalansága, szélsőséges területi megoszlása alapjaiban determinálja a bűnözés alakulását, s többnyire negatív tendenciák érvényrejutását eredményezi. Mind a gyors és hirtelen gazdasági felfutás, mid pedig a fejlődés megtorpanása, s ezzel együtt az életkörülmények rosszabbodása kiválthatja a bűnözés — a bűncselekmények és bűnelkövetők számának — növekedését. Ezek a megállapítások különösen relevánsak a vagyon elleni, ezen belül is a személyi tulajdon elleni bűnözés alakulása viszonylatában.

Hazánk gazdasági fejlődése a 70-es évek vége óta jelentősen lelassult. A gazdasági növekedést jellemző fő mutatók: a nemzeti jövedelem, a bruttó nemzeti termelés és a nettó nemzeti termelés mutatóinak változását nyomon követve látható, hogy nagymértékű mérséklődés következett be. Míg a 60-as években és a 70-es évek elején évente átlagosan 4-6 %-os volt a növekedés üteme, addig a 80-as években ez átlagosan csak 1,5-2 százalékos volt.

A megtermelt nemzeti jövedelem belső felhasználásának aránya is csökkenő tendenciát mutat a restriktív gazdaságpolitika eredményeként, mivel a fizetőképesség fenntartását csak a belső felhasználás korlátozásával lehetett biztosítani. Ez mind a beruházások, mind pedig a fogyasztás csökkenéséhez vezetett.

A gazdasági fejlődést jellemző makromutatókból is kitűnik, hogy lefékezés tapasztalható az egész gazdaságban. Ennek következményeként nem sikerült az életszínvonal korábbi szintjének megtartása, sőt több társadalmi rétegnél romlottak a megélhetési viszonyok.

Az elmúlt években a jövedelemszerkezetben is jelentős változások történtek. Különböző intézkedések hatására, köztük az új vállalkozási formák bevezetésével, növekedett a jövedelem polarizációja, hatásukra emelkedett a vagyonos réteg aránya, valamint a felhalmozott vagyonok mennyisége.

A gazdasági fejlődés hatására jelentős vagyonosodás alakult ki a lakosság vékony rétegénél, miközben növekvő számban újratermelődtek a szegényebb rétegek is. Mindezek a folyamatok kedvező feltételt teremtettek a bűnözés különféle jelenségeinek térhódítása számára is. Ezzel párhuzamosan nem fejlődött megfelelő mértékben a vagyonvédelem, a bűnözés visszaszorításának eszközei, ez szintén hozzájárult ahhoz, hogy törvényszerűen emelkedjék a magánszemélyek vagyona elleni bűncselekmények, és az azokat megvalósító elkövetők száma.

A gazdasági jelenségek mellett számos olyan társadalmi tényező is létezik és hat, amely befolyásolja a bűnözés alakulását. Ide tartoznak elsősorban az életformában bekövetkező deformációk, az alkoholizmus, a deviáns magatartás, a nagy válási arány következtében a családok széthullása. Az elmúlt évek megélhetési nehézségeivel és az új vállalkozási formák létrejöttével (pl. a vállalati gazdasági munkaközösségek) függ össze a munkaidőn túli munkavállalás gyors és nagyarányú elterjedése, amely túlhajszoltsághoz vezet, és a családi kapcsolatok lazulását okozhatja. A túlzott munkavállalás következtében a családtagok kevesebbet foglalkoznak a gyermekkel, ami a fiatalok deviáns magatartásának fokozódásához vezetett.

Mind a magas válási arány, mind az együttmaradt családokban is megfigyelhető kapcsolat-fellazulás lényeges tényezője a fiatalkori bűnözés nagyarányú növekedésének.

A lényeges társadalmi tényezők közé tartozik az ingázás is, amely sajátos

életmódhoz vezet. E jelenség — ha nem is közvetlenül —, de áttételesen befolyásolja a bűnözés alakulását.

A bűnözés és a társadalmi-gazdasági tényezők összefüggését nem csak az adatok egyszerű elemzésével, hanem matematikai eszközökkel is vizsgáltuk. Vizsgálatunkban gazdasági makromutatók: nettó nemzeti termelés, bruttó nemzeti termelés, beruházások, lakossági fogyasztás, reálbérek alakulása, takaréketét-állomány alakulása; társadalmi jelzőszámok: népesség, aktív keresők száma, az oktatást, kulturális ellátottságot jellemző mutatók, a családnagyságot, a válások számát, az egészségügyi ellátást jellemző mutatók, az idegenforgalom alakulását leíró (hazánkba látogat külföldiek, külföldre utazó magyarok) mutatók, valamint a bűnözés alakulására jellemző mutatók idősorait használtuk fel.

Az idősorokból korrelációs összefüggéseket számítottunk, amelyek a szám-
szerű adatok alapján mutatják az egyes jelzőszámok közötti kapcsolat erő-
ségét.

Az eredmények természetesen nem oksági, hanem sztochasztikus kapcsola-
ton alapuló összefüggéseket mutatnak. az általunk elvégzett korrelációs szá-
mítás alapján készített mátrixból kiolvasható, hogy a gazdasági fejlődést jel-
lemző makromutatók és az ismertté vált bűncselekmények száma között szoros
az összefüggés, de nem mutatható ki figyelemre méltó kapcsolat a makromu-
tatók és a bűnelkövetők száma között. Nagyon erős a korreláció a rablás és
lopási bűncselekmények száma és a gazdasági makromutatók közül a reálbérek
alakulásával és a takaréketét-állomány nagyságával.

A fiatalkori bűnelkövetésnél az életkörülményeknek, a gazdasági helyzet-
nek, a kulturáltsági színvonalnak hangsúlyos szerepe van.

Hasonló következtetésre juthatunk az alkoholfogyasztással összefüggő köz-
vadás bűncselekmények miatt elítéltek száma kapcsolatának vizsgálatakor,
bár itt az összefüggésrendszer nagyon bonyolult ahhoz, hogy magyarázni
próbáljuk.

A fiatalkorú bűnözéssel összefüggésben fontos kérdésként merült fel a
veszélyeztetett családok és gyermekek helyzete, különösen a veszélyeztetett-
séget kiváltó oko közül az alábbiak igényelnek figyelmet:

— az egyik, vagy mindkét szülő alkoholizmusa,

— anyagi eredetű okok, amelyek gyakran egyik, vagy mindkét szülő csa-
vargó, lumpen életmódja következtében alakulnak ki,

— válások, amelyek a gyermeket átmenetileg — gyakran az állami gondozásba vételig — züllésnek, vagy nélkülözésnek teszi ki,

— rossz lakóterületi környezet, a bűnözők, az alkoholisták, vagy más káros szenvedéllyel rendelkezők környezetbefolyásoló hatása,

— egyéb (elidegenedés, mozgalmi élet hiánya, a bérből fizetésből élők, valamint az új gazdasági intézményrendszer keretei között foglalkoztatottak jövedelmei közötti igen nagy különbségek, s ezáltal a közmorál romlása), szintén kedvezőtlen hatással lehet a fiatalkorúakra, s végül a

— kedvezőtlen lakáshelyzet, a rossz munkahelyi környezet is a determinánsok körébe tartozik.

Valamennyi felsorolt ok lényeges, különösen az első öt helyen álló, egymással szorosan összefüggő tényezők figyelemfelhívóak, mivel a család közvetlen funkcióival, létével függnek össze.

A bűnözés determinánsai között nagy hangsúlyt kap a társadalmi-gazdasági fejlődés alakulása és a bűnözés változásai közötti szoros összefüggés. A szakértők álláspontja szerint a személyi tulajdon elleni bűncselekmények alakulását a társadalom tagjainak mindenkori tulajdoni helyzete alapvetően befolyásolja, s ezen felül az, hogy az adott társadalmi környezet milyen igényszintet alakít ki, és az egyén az ezen igényszint által meghatározott szükségleteit milyen módon tudja kielégíteni.

Ha az össztársadalmi igényszint és az össztársadalmi lehetőségek viszonylagos összhangban vannak, akkor ez a bűncselekmények, ezen belül is a vagyon elleni bűnelkövetések csökkenését eredményezi és fordítva. Az elmúlt évek gazdasági fejlődését, az életszínvonal alakulását elemezve törvényszerűnek tartják a magánszemélyek sérelmére történt vagyon elleni bűnözés nagyfokú növekedését. A reálbérek csökkenése, az életkörülmények rosszabbodása, bizonyos rétegek elszegényedése, a társadalom perifériájára kerülése a potenciális bűnelkövetők számának növekedését eredményezte. Ugyanakkor — ezzel párhuzamosan — a jövedelmek polarizálódása, egyes magánvagyonok látványos megnövekedése, a vagyonosok számának gyarapodása jó lehetőséget, táptalajt biztosított a bűncselekmények elkövetéséhez.

A korábbi vélekedésekkel és várakozásokkal ellentétben nem szűnt meg a bűnözés utánpótlása. Ez nem csak a bűnözés és a bűnelkövetők számának növekedésében nyilvánul meg, hanem a bűnelkövetések, jellegében is.

Egyöntetű a vélemény, hogy a gazdasági-műszaki fejlődéssel a bűnözés technikai fejlődése is lépést tart. ennek szignifikáns jele, hogy egyre magasabb fokú a szervezettség, amellyel a bűncselekményeket kitervelik, végrehajtják, leplezik és a szerzett javakat értékesítik. Felhívják a figyelmet a közvetítők és az orgazdák magas számára és lassú leleplezésére. Mind a bűncselekmények elkövetőinek, mind az orgazdák leleplezésének fontos gátja a bűnözés magas-fokú szervezettsége.

Hangsúlyozzák, hogy nem szűnt meg a bűnözés kemény mag-ja. Mind a bűncselekmények fajsúlyának növekedését, mind a szervezettség erősödését nagyban segíti az, hogy egyre szélesebben kapcsolódunk a nemzetközi bűnözéshez.

A bűnelkövetők számának növekedése, a bűnözés alakulásának negatív tendenciája a gyermek- és ifjúságvédelem helyzetével, a válási statisztikákkal, a családok helyzetével, a női szerep átalakulásával, a különböző szintű oktatási intézmények nem kielégítő nevelő munkájával hozhatók összefüggésbe. A bűnözés megelőzésével, az általános társadalmi környezet javításával kapcsolatban egyértelmű az a megítélés, hogy a fiatalkori bűnözés nagyon erős növekedéséből következően a gyermek- és ifjúságvédelmen kellene minél előbb változtatni.

Megoldási módokat is javasolnak néhányan, mint pl. hatékony propagandamunka (sajtó, rádió, televízió bevonásával) az ifjúság nevelésében, a szülői felelősség erősítése, a gyámhatósági munka javítása. Több területről érkezett olyan jelzés, hogy a fiatalok nem tudnak szakképzettségüknek megfelelően elhelyezkedni, ami ingázáshoz, a lakóhelyhez való kötődés hiányához, illetve munkásszálláson való életmódhoz, gyökértelenséghez, rossz társaságokhoz való csapódáshoz vezethet, ez melegágya a bűnözésnek.

Kedvezőtlennek tekinthető a családok egy része életének alakulása. A sok válás miatt nő a "csonka családok" száma, az együttmaradó családokban is sok helyen fogyatékos a szülői szerepek ellátása, a felelősségvállalás, a gyerekekkel való törődés. Kiemelik a szülői szerepkörök megváltoztatását, az anyák tömeges munkavállalását, többen ezt döntő tényezőnek tartják a deviáns magatartások terjedésének fokozódásában.

Az elmúlt másfél évtizedben a fiatal korosztályok bűnözési intenzitása folyamatosan emelkedett. Ez a növekedés pedig — az ismert összefüggésnél

fogva — kihat a felnőtt korosztályok bűnözés szempontjából meghatározó jelentőségű, ún. fiatal-felnőtt korcsoportjainak bűnözési gyakoriságára is. Miután semmi alap nincs annak a feltételezésére, hogy ezek az összefüggések a jövőben megváltoznak, vagy a tendenciák módosulnának, a prognózis készítésénél az előre jelzett értékek egyes változatainak valószínűségét vizsgálva jelentős érv lehet a népesség korstruktúrájának várható alakulása.

A népesség száma az ezredfordulóig minden valószínűség szerint tovább csökken. Az általános csökkenéssel szemben azonban a kriminalitás szempontjából különösen jelentős korcsoportok létszáma, s ezzel össznépeségen belüli aránya emelkedni fog. Így a prognózis szempontjából elsődleges jelentőségű 14-29 évesek összlétszáma a jelenlegi 2,2 milliőről 1991-ig mintegy 2,3 millióra, 2001-ig pedig 2,4 millióra nő.

A 14-29 évesek körén belül is megfigyelhető azonban bizonyos eltolódás. Így a fiatakorúak száma a mostani mintegy 590 ezerről 1991-ig 690 ezer fölé emelkedik, majd csökkenni kezd és 2001-ben várhatóan 520 ezer körüli lesz. A kriminalitás szempontjából ez azt jelenti, hogy a fiatakorúak által elkövetett bűncselekmények száma 1990-től 1992-ig még változatlan bűnözési intenzitás mellett is emelkedik.

A 18-19 évesek száma 1991-ig ugyancsak emelkedik, s mintegy 20 ezerrel lesz több a jelenleginél. Ezt követően 2001-ig csökkenés várható.

A bűnözés alakulásával összefüggő egyéb tényezők

A bűnözés személyi oldalát vizsgálva nyilvánvalóvá válik, hogy az össznépeségre számított gyakorisági mutató, mint átlagérték lényeges különbséget takar. Ismert, hogy a népesség egyes korcsoportjainak bűnözési intenzitása jelentősen különbözik.

Az eltérések lényegét abban foglalhatjuk össze, hogy a bűnözési gyakoriság a büntetőjogilag vétőképes kor alsó határának átlépésétől kezdődően meredeken emelkedik, az ún. fiatal-felnőttkorban éri el a maximumát, majd csökkenni kezd. Az intenzitás értéke a 30-as életevek középső harmadában éri el ismét a fiatakorú szintet, majd tovább csökken, s az idősebb korosztályok bűnözési intenzitása már elenyésző.

A bűnözési intenzitás korcsoportonkénti különbözőségéből azonban az is következik, hogy az össz-bűnözés gyakorisági mutatóit döntő módon megha-

tározza a népesség korstruktúrája. Megfordítva ez annyit jelent, hogy a korstruktúra megváltozása — korcsoportonként azonos bűnözési intenzitást feltételezve is — módosítja az össznépeség gyakorisági mutatóit. Így a fiatal korosztályok arányának össznépeségen belüli növekedése — még az azonos korosztályok intenzitását változatlanul feltételezve is — az össznépeség gyakorisági mutatójának növekedése irányába hat. A fiatal korosztályok létszámának abszolút növekedése pedig — ugyancsak stabil intenzitási mutatót feltételezve — a bűncselekmények abszolút számának emelkedését eredményezi.

Lényeges emelkedés várható a 20-25 éves korcsoportjában. Számuk 1991-ben 710 ezer körül várható, ami mintegy 70 ezerrel több a jelenleginél, s ez a szám az ezredfordulóig még tovább emelkedik, s akkor mintegy 170 ezerrel lesz magasabb a jelenleginél. (A 20-24 évesek 2001. január 1-én 806-807 ezer körül lesznek.) Figyelemmel e korosztály magas bűnözési gyakoriságára létszámuk emelkedése a bűnözési intenzitás magasabb emelkedését valószínűsíti.

Némiképp eltérően alakul a 25-29 évesek létszáma. Ez a jelenlegi 755 ezerről 1991-ig mintegy 630 ezerre csökken, majd ismét erőteljesen emelkedni kezd és 2001-ben 795 ezer körül lesz.

Amennyiben a 18-29 éves, tehát az ún. fiatal-felnőttkorú korosztályok összlétszámát vizsgáljuk, akkor az 1991-ben össznépeségében a jelenlegihez hasonló lesz, majd emelkedik és 2001-ben mintegy 210 ezerrel lesz több a jelenleginél.

Tekintettel arra, hogy a népesség kriminalitását döntő módon e korosztályok bűnözési gyakorisága határozza meg, a korstruktúra változása következtében az ismertté vált közvélemény bűncselekmények száma az ezredfordulóig még az egyes korcsoportok kriminalitási gyakoriságának jelenlegi szinten maradása esetén is emelkedni fog.

A bűncselekmények feltételezhető számát illetően azonban nem téveszthető szem elől, hogy az utóbbi fél évtizedben a bűnözés intenzitása rendkívül meredeken emelkedett.

A népesség családi állapot szerinti megoszlásának előrejelzését tükröző adatok alapján az elvált családi állapotúak arányának növekedése várható. A kriminálstatisztika adatai azt bizonyítják, hogy az elváltak bűnözési gyakorisága mintegy 3-4-szerese a házas családi állapotúaknak. Az elvált családi

állapotúak számának növekedése a kriminalitási arányszámok különbségére tekintettel valószínűsítheti, hogy e tényező is azok közé sorolható, amelyek végső soron a bűnözési gyakoriság emelkedését teszik feltételezhetővé. Ha ezt még kiegészítjük azzal, hogy a házasságok felbontása az azokból származó kiskorú gyermekek nevelését hátrányosan befolyásolja, beilleszkedési zavarai egyik forrása lehet, akkor alaposan feltételezhetjük, hogy a válások számának emelkedése — ha közvetve is —, de e vonatkozásban is a kriminalitás fokozódásának irányába hat.

A prognosztizálás bizonytalanabb tényezői azok, amelyek a gazdasági, társadalmi hatásokon alapulnak. Így ma még nem látható előre, meddig fokozódnak a jövedelmi különbségek, meddig tart a jövedelmi viszonyok differenciálódásán alapuló életformaváltozás, milyen következményei lesznek ennek az életmód különbségeire, milyen mértékű és körű lesz a magánszemélyek értékfelhalmozása.

Ezek a tényezők ugyanis a bűnözés strukturájának alakulását döntően befolyásolják. A magánlakásokban fokozódó mértékben felhalmozódó értékek ugyanis a betöréses lopások számának további emelkedését valószínűsítik. A magánvállalkozások körének bővülése, az ebben érintettek számának és az itt koncentrálódott anyagi javak mennyiségének növekedése új, társadalmi rendünkben eddig alig előforduló vagy egyáltalán nem ismert bűnözési formák kialakulásához vezethet.

Nehezen prognosztizálható még az idegenforgalom esetleges további növekedésének vagy szerkezeti változásának kriminalitásra gyakorolt hatása.

A prognosztizálásnál nem feledkezhetünk meg a bűnözés egyes szektoraiknak szervezettebbé válásáról, mint a kriminalitás minőségi jellemzőinek alakulására vonatkozó tényezőről sem. A bűnözés szervezett, vagy "szervezett-jellegű" szektorának esetleges terjedése, éppen az ilyen cselekmények felderítésének fokozott nehézségei miatt, nem csak a kriminalitás volumenének növekedését eredményezheti, hanem növelheti az ismertté vált és az eredményesen felderített bűnözés különbségét is.

A büntetőjog és a kriminológia általánosan elfogadott elve, hogy a felderítés hatékonyságának javulása visszatartó erővel bír. Véleményünk szerint ezt még ki kell egészíteni azzal, hogy az eredményes felderítés további, esetleg sorozat-bűncselekmények elkövetését objektíve is megakadályozhatja.

Az állampolgárok közül évente több tízezer ember válik különböző bűncselekmények sértettjévé, ezáltal a büntetőeljárás egyik résztvevőjévé.

Az emberek természetes igazságérzetéhez hozzátartozik, hogy a mindinkább humanizálódó társadalom — amely jelentős állami apparátust tart fenn, és a költségeket fordít arra, hogy a bűnözőket a törvényben meghatározott joghátrány alkalmazásával megjavítsa — a bűnözés áldozataira nagyobb figyelmet fordítson.

Az emberek személyét, jogait, jogos érdekeit és javait ért bűnös támadások megtörténte eleve felveti, hogy a büntető ügyekben eljáró hatóságok védelmi feladataikat az illető egyének vonatkozásában nem oldották meg sikeresen, mivel nem tudták az adott bűncselekmények véghezvitelét megakadályozni.

Mindez mutatja, hogy a bűncselekmények közvetlen sértettjei, a velük összefüggő társadalmi problémák feltárása, elemzése és rendezése sem a bűnöldözés eredményessége, sem a közhangulat szempontjából nem hanyagolható el.

A bűnözés áldozatainak száma évről évre erőteljesen emelkedő. Trendjének további időszakra számított extrapolációja szerint — feltételezve a meglévő tendenciák, körülmények viszonylagos változatlanságát — növekedés további folytatódásával kell számolni.

A bűnözés magánszemélye sértettjeik népességén belül tízezer lakosra számított gyakorisága 1980 és 1990 között csaknem megduplázódott, 48,2-vel emelkedett, s ez az 1980. évtől folyamatos intenzitással következett be.

A bűnözés áldozatai közül 1988-ban például 83,5 % vagyonában károsodott; 13,3 százalék erőszakos, garázda jellegű tettesi magatartás miatt vált passzív alannyá, a többi 5,2 % közlekedési, 1,6 % pedig egyéb, többnyire személy elleni gondatlan bűncselekmény miatt lett sértett.

A bűnözés áldozatainak csak 93,3 %-a vált ismertté, 6,7 %-ának kiléte felderítetlen maradt.

A bűnügyi helyzet jellemzője, hogy

— az állampolgárok mind személyükben, mind pedig javaikban egyre nagyobb számban és egyre súlyosbodó következményeket elszenvedve váltak a bűnözés áldozataivá,

— a bűncselekmények miatt évente több százan veszítették életüket, több ezren testi sérülést, egészségromlást szenvedtek, jelentős számban emberi méltóságukban, pszichikai állapotukban és több tízezen (sok millió forintnyi összegben) vagyonukban károsodtak,

— a férfiak többször követtek el bűncselekményt, mint váltak sértetté, a nők viszont több mint kétszer gyakrabban áldozatok, mint elkövetők,

— az erőszakos, garázda jellegű bűncselekmények jelentősebb részét férfiak követték el, többnyire férfiak sérelmére, ritkábban választva női áldozatokat,

— a munkások, nyugdíjasok és eltartottak, a tanulók, valamint a foglalkozás nélküliek az átlagnál jobban veszélyeztetettek az erőszakos, garázda jellegű bűncselekmények által,

— a kiskorúak, és az idősek — szociális helyzetükből eredő kiszolgáltatottságuk, fizikai gyengeségük, erőteljesebb védekezésre való képtelenségük s egyéb okok miatt — figyelemre méltóan veszélyeztetettek kriminálisan,

— a bűnözők jelentős részének kegyetlensége, kíméletlensége, lelkiismeretlensége mutatkozik meg a sértetti kör kiválasztásánál,

— a bűnözés — nagyságrendje és egyre súlyosbodó formái miatt — a közállapotokra, a lakosság közérzetét, az állampolgárok biztonságérzetét zavaró jelenséggé válhat.

Következtetések

A társadalmi-gazdasági fejlődés és a bűnözés közötti összefüggések vizsgálata, valamint a szakértők véleménye alapján, a prognosztika tudományos módszereinek alkalmazásával készített prognózisból az alábbi következtetések vonhatók le:

1. A társadalmi és gazdasági fejlődésben, ezzel összefüggésben a bűnözés determinánsaiban az elkövetkezendő, mintegy 5-10 évben nem várhatók olyan változások, amelyek a bűnözés tendenciáját és szerkezetét alapvetően megváltoztatnák.

2. Részben kialakultak és a jövőben megteremthetők azok a feltételek, amelyek segítségével — az állami, társadalmi és gazdasági szervek összefogásával a lakosság eddiginél szélesebb körének aktivizálásával — alkalmasak lesznek ahhoz, hogy a bűnözésben mutatkozó kedvezőtlen tendenciákat mérsékeljük.

3. A bűnözés tendenciája az elmúlt évtizedben egyértelművé vált, az ezredfordulóig kedvezőtlen irányba folytatódik. Az elkövetkezendő időszakban a bűnözési intenzitás és ennek következtében az ismertté vált közvéleményes bűncselekmények számának emelkedése várható. Egyre inkább terjed a szervezeten elkövetett bűnözés, és mind szélesebb körű lesz a nemzetközi bűnözéshez való kapcsolódás. Számolni kell a bűnözői utánpótlás növekedési tendenciájával is. Reális feltételezés szerint a tendencia fő iránya az emelkedés ütemét illetően az utóbbi évtizedekben tapasztaltnak megfelelő — esetleg — mérsékelt ütemű lesz.

4. A bűnözés szerkezetében a közelmúltban kialakult változás stabilizálódik. A személyek javait károsító bűncselekmények számának emelkedése következtében az arányeltolódás az utóbbi időben megfigyelt irányba folytatódhat. A bűnözésen belül ezért a személyek javait károsító bűncselekmények száma és aránya emelkedik.

5. A bűnüldözésre ható tényezők közül különösen jelentősnek tűnnek:

- a jövedelmi és elosztási viszonyok ellentmondásai;
- az új gazdálkodási formák kialakulása, az ezzel összefüggő eseti jogbizonytalanság;
- az anyagi lehetőségek s a tudati szint ellentmondásai;
- a jövedelmi viszonyok differenciálódásával összefüggő társadalmi feszültség fokozódása;
- a nem kívánatos mértékű alkoholfogyasztás;
- a családi élet problémái, így különösen a házasságok stabilitásának romlása, a családban nevelkedő gyermekek számának emelkedése;
- a népesség korstruktúrájának változása, elsősorban a bűnözési intenzitás szempontjából jelentős korosztályok népességen belüli arányának emelkedése;
- a gyermek- és ifjúságvédelem hiányosságai, az oktatási intézmények nem kielégítő munkája;
- a bűnüldöző apparátus működésével kapcsolatos anyagi feltételrendszer javítása és a társadalom anyagi teherbíró képessége közötti ellentmondás.

6. A bűnüldözői tevékenység hatékonyságának javításával egyidőben differenciáltabb büntetőpolitika kialakítása, széleskörű társadalmi alapokra helye-

zett, megfelelően irányított, koordinált bűnmegelőzési rendszer létrehozása, s végül a büntetés-végrehajtás hatékonyságának fokozása szükséges.

A bűnözés leküzdésének esélyei

Felmerül a kérdés, van-e napjainkban realitása a bűnözés növekedése megállításának vagy legalább mérséklésének? Ki a felelős a bűnözés elleni intézkedések koordinálásáért, az abban való részvételért, konkrét intézkedések megtételéért? Európa országai különféle válaszokat adnak e kérdésekre.

Az Európa Tanács több országában állami, társadalmi, önkormányzati szervezetet vagy magánvállalkozások különféle szervezeteit hozták létre, annak érdekében, hogy szervezzék és koordinálják a bűnözés megelőzése céljából folytatott tevékenységet. Vannak országok, ahol a rendőrség felelőssége érvényesül, ezért a saját szervezetén belül hozott létre koordináló szervezetet.

A különféle megoldások egységesek abban, hogy vannak országos elvi irányító-koordináló szervezetek és vannak regionális vagy helyi szervezetek, amelyek a bűnözés elleni küzdelemben részt vevő szervek vagy állampolgárok tevékenységét segítik, egyeztetik, ill. konkrét megelőzést — többségében propagandát is kifejtenek.

Európa országai mindinkább egységesek abban, hogy a bűnözés megelőzésében látják a megoldás esélyét. Az az elv, hogy a bűnözés megelőzése kevesebb kárral jár, mint a bűncselekménnyel okozott kár jóvátevése (mely sok esetben lehetetlen egyre nagyobb tért hódít. Ezért szembesülve a büntető intézkedésekkel, korlátozott hatásával, megnőtt az érdeklődés a bűnüldözési stratégiák — az un. kriminálstratégia — iránt.

Hazánknak az elmúlt 40 esztendőben sem volt és ma sincs kriminálstratégiája. Az állami szervek feladata és felelőssége csak általánosan fogalmazott. Hiányzik a koordináció, nincsenek meg a szükséges anyagi alapok, hiányoznak a jogszabályi feltételek. Nincsenek meg a megelőzés intézményei. A lakosság öntevékeny csoportjai egymástól elszigetelten működnek. Feladatuk és hatáskörük jogilag rendezetlen.

Mit jelentene a kriminálstratégia? Mindenek előtt egy szervezett, koordinált, célirányos tevékenységet a bűnözéssel szemben.

Kriminálstratégia alatt a bűnözés elleni küzdelem távlati célkitűzéseinek, irányításnak és megvalósításának főbb elveit, az állami, társadalmi és gazdál-

kode szervek, a bünüldözö apparatusok (rendörség, ügyészség, beleértve a Vám- és Pénzügyörség és a vagyönvédelmi gazdasági társaságok stb tevékenységét is) megelőző és felderítő munka fő irányának és munkamódszerének meghatározását értjük.

A bünmegelőzés általános stratégiai célkitüzése körében meg kell határozni azokat az intézkedéseket, amelyek objektív oldalon alkalmasak:

— a bünözés növekedési ütemének csökkentésére, esetleg a késöbbsiekben a bünözés szintentartásához, vagy visszaszorításához;

— a bünözés szerkezetében lévö negatív irányú változások megállítására;

— a bünözés által okozott kár csökkentésére;

szubjektív oldalon pedig:

— a gyermek és fiatalok számának csökkentése;

— az első büntényesek arányának visszaszorítása, valamint

— a veszélyes és visszaesö bünözökkel szembeni eredményesebb fellépésre.

Figyelemmel a bünözés szerkezetére, a lakosságot különösen folalkoztatják az utcák rendjét és biztonságát, a személyek élet- és vagyönbiztonságát, valamint a közlekedés biztonságát veszélyeztetö büncelemek.

A megelőzés megközelítése sokféle és függ a megoldandó gyakorlati problémáktól, csakúgy, mint a rendelkezésre álló eszközöktől.

A *szociális megelőzés* azon a megfigyelésen alapul, hogy kapcsolat van a bünözö társadalmi körülményei és a bün elkövetése között.

Hagyományosan ez a megközelítés olyan megelőzési tevékenységhez vezet, amely igyekszik megszüntetni a szociális és gazdasági viszonyokat kedvezötlenül befolyásoló körülményeket, ahonnan a bünözök kikerülnek.

Ily módon úgy vélik, hogy a közegészség, az oktatás, a lakásviszonyok, a szabadidö eltöltése és az alkalmaztatás helyzetének javítása szükségképpen a bünözés csökkentésével járnak.

Számos országban a hosszútávú kutatások erős korrelációt mutatnak a kisgyermek nevelése, az iskolai bukás, a fiatalok elhelyezkedési nehézségei és a fiatalok, valamint felnöttek bünözése között. Csoportos programokat alakítottak ki, amely a családra, a családi környezetre, az iskolára, a potenciális bünözö alkalmaztatási viszonyaira koncentrálódott; ezek tartalmazznak speciális foglalkozást gyermekeknek, szülök' orientálását, oktatási segítséget és speciális alkalmazási lehetőséget a bajba került fiataloknak.

A "szituációs prevenció" azon a felfogáson alapszik, amely szerint a bűncselekmények bizonyos formái bizonyos órákban, bizonyos környéken és bizonyos körülmények között fordulnak elő. Maga a szituáció vált ki ilyen vagy olyan bűncselekmény kategóriákat. Valóban a verekedések gyakran péntek esténként történnek a diszkók, vagy más szórakozóhelyek előtt, a városi központok részeg fiataljai között. Nyilvánvaló könnyebb és rövidebb ideig tart ezeket a helyzeteket megváltoztatni, mint például a potenciális bűnözőket átnevelni, hogy ne kövessenek el erőszakos cselekményeket. E megközelítés szerint fontos a fizikai és szociális környezetet "szituálni" és irányítani oly módon, hogy csökkenteni lehessen a törvénysértést lehetővé tevő alkalmakat és növelni a bűnelkövetők felderítésnek lehetőségét. E célból számos intézkedést lehet tenni, amely megakadályozza, hogy a bűnözők büntettet kövessenek el.

A bűnmegelőzés — bármilyen legyen is az elfogadott megközelítés — megköveteli a közösség aktív részvételét. A kormány felelős embereinek és a politikai köröknek a hozzájárulása nélkülözhetetlen a megelőzési programok tervezéséhez és beindításához, azonban ugyancsak nélkülözhetetlen minden magán és társadalmi szerv képviselőinek az együttműködése. A tudományos körök együttműködése is szükséges a megelőzési programok tervezésében, csakúgy, mint folyamatos kiértékelésében. Végül a bűnözésmegelőzés megköveteli a nyilvánosság (lakosság), mint egésznek a hozzájárulását és együttműködését.

A megelőzés érdekében tett, a különböző szervek és körök tevékenységét magukba foglaló lépéseket koordinálni kell ahhoz, hogy eredményesek legyenek. Ez a koordinálás az egyik legfőbb feladata az intézményesített prevenció strukturáknak, amelyeket számos országban létrehozta a bűnözésmegelőzés elősegítése érdekében: mégpedig ezek az országok bűnözésmegelőzési bizottságok vagy analóg speciális szervek.

A bűnözésmegelőzés szervezésében számítani kell őrszolgálati és biztonsági társaságokra, melyek minden tagországban léteznek és amelyek gyártanak, eladnak vagy felszerelnek technikai felszereléseket vagy személyzetük szolgálatait nyújtják a személyek és vagyon nagyobb védelmére.

Az őrszolgálati és biztonsági társaságok pozitív és negatív jelenségekkel szolgálnak. Hozzájárulnak a bűnözés megelőzéséhez és a lehetséges áldozatok védelméhez:

— azzal, hogy akadályozzák a bűncselekmények elkövetését, valamint azzal, hogy növelik a potenciális bűnelkövetők felfedésének kockázatát;

— azzal, hogy az így védett személyekben enyhítik a félelmet az áldozattá válástól;

— azzal, hogy bizonyos zónák, berendezések, épületek vagy magánszemélyek biztonságáról gondoskodnak és ezzel lehetővé teszik, hogy a rendőrség erőit észszerűbben használhassa fel.

A prevenció a kormányzati munka állandó feladata. A prevenciót, fontosságánál fogva, mint állandó feladatot kell a bűnözés elleni kormányprogramokba beépíteni. E feladat megvalósításához a költségvetésből kell hiteleket biztosítani. Az ilyen eljárás biztosítja a megelőzés rendszerességét és a megtett intézkedések folyamatosságát.

A kormányzervekhez tartozó szolgálatoknak — mindenekelőtt a rendőrségnek — legyenek meghatározott feladatai a bűnözésmegelőzés szervezésében és fejlesztésében.

A rendőrség az országok többségében a megelőzés nagy részét magára vállalja. Leggyakrabban a rendőrség külön részlegei foglalkoznak a megelőzéssel. Azonban más társadalmi és magán szervezet foglalkozik a bűnözés megelőzéssel általában vagy egyes bűnözési jelenségekkel (például fiatalkori bűnözés, kábítószeres vagy gazdasági bűncselekmények stb.)

A megelőzés sikere gyakran a rendőrség és az említett szervezetek közötti együttműködéstől függ; bűnözésmegelőzéssel foglalkozó szervek vezetése rendszerint a prevencióval foglalkozó fontosabb szervek és szolgálatok képviselőiből áll, akkor tudják az együttműködést legjobban biztosítani, ha együtt alakítanak ki egy megelőzési politikát, felosztva célszerűen egymás közt a feladatokat és kialakítanak hatásköröket esetleges konfliktusok megoldására.

A rendőrség helyzete és jövője

A közrend és közbiztonság fenntartásában a rendőrségnek meghatározó szerepe van. A polgári biztonsági szervezetek, a társadalmi szervek és a lakosság; támogatása csak kiegészítő — de egyáltalán nem lebecsülendő — szerepet tölthet be. A rendőrséget kell alkalmassá tenni feladatai maradéktalan ellátására.

Felmerül a kérdés; mit értünk a “feladatok maradéktalan” ellátása alatt? Azt semmiképpen sem, hogy szüntesse meg a bűnözést, hiszen arra képtelen

a világ legmodernebb rendőrsége — a japán, az angol, a francia stb — is. Csökkentse a bűnözés jelenlegi szintjét? Ez már realisabb követelmény, de hiányoznak a megvalósításhoz szükséges feltételek. Csökkentse a bűnözés növekedésének ütemét? Ilyen feltétel már meghatározható, azonban ennek megvalósításához a társadalomnak nagyobb anyagi áldozatot kell hoznia.

A bűnözés — mint negatív társadalmi tömegjelenség — okait nyilvánvalóan a társadalom és a gazdaság működés zavaraiából lehet levezetni. Ezért — különösen az utóbbi egy-másfél év extrém tendenciáit is figyelembe véve — nem lehet teljesen elvonatkoztatni a rendőrség hatékonyságának, illetve jelen esetben hatástalanságának kérdéskörétől sem.

A rendőrségnek a rendszerváltás idején történő szinte példátlan elbizonytalanodása, a bűnözéssel szembeni harcban nyilvánvalóvá váló alárendelt szerepe egyenesen következik abból az utóbbi negyven évben megnyilvánuló állami, politikai magatartásból, mely a rendőrség tevékenységét is meghatározta.

A rendőrség szervezete, tevékenységének jogi alapja és feladatrendszere mind a mai napig magán viseli a korábbi rendszer jegyeit, a tevékenységi kör diszfunkciókkal terhelt.

A rendőrség mind a mai napig egy korszerűtlen, túlzottan centralizált és bürokratizált szervezeti rendszerben tevékenykedik. Az irányítási viszonyok különösen a legfelsőbb szinten kaotikusak, személyi, szervezeti érdekektől terhelték.

A rendőrség létszáma megközelítőleg sincs arányban a reá háruuló feladatokkal. A jelenlegi létszámkereteket több évvel ezelőtti, és a politikai érdekek szerint már akkor kozmetikázott bűnözési adatokhoz igazították. Ez mára katasztrófális helyzetet eredményezett. Hazánkban 1989-ben 10 ezer lakosra 426 rendőr jutott. E viszonyszám közel kétszerese a hazánkhoz hasonló méretű nyugat-európai országok ugyanilyen viszonyszámainak azzal, hogy mára már a bűnözés volumene és strukturája is ezen országokéhoz vált hasonlóvá.

A meglévő rendőri állomány kiképzettégének alacsony szintje a környező országokhoz képest mindenképpen egyedülálló. A kiképzési rendszer szintje korszerűtlen, az egyes szintek egymásra nem épülnek. A rendszer sajátja és következménye, hogy felfegyverzett, de gyakorlatilag teljesen kiképzetlen és intézkedésekre feljogosított rendőrök járják a közterületeket. Kényszerűségből a rendőri szervek jogi ismereteket biztosító előképzettség nélkül,

az utcáról vesznek fel bűnügyi nyomozókat, vizsgálókat.

A rendőrség létszámánál figyelemmel kell lenni arra is, hogy még nem alakultak ki a rendőrség munkáját segítő szervezetek, a profi biztonsági szolgálatok, és még csak kialakulóban vannak a társadalom közbiztonsági célzatú önszerveződésai.

A hazánkhoz hasonló nagyságrendű és jellegű bűnözéssel szemben a nyugat-európai országok magasszínvonalú informatikai háttérrel, adatbázisokkal, bármely rendőr, illetőleg rendőri szerv által hozzáférhető számítógépes adatbázisok alkalmazásával veszi fel a harcot. A meglévő szűkös és korszerűtlen adatbázisok is alig hozzáférhetők a vérehajtó állomány számára.

Hiányzik a számítógépes monodaktiloszkópiás rendszer. A helyszíni nyomok összehasonlítása a papírlapokon nyilvántartott ujjlenyomatokkal manuális módszerrel történik.

A rendőrség tevékenységét meghatározó korábbi jogi keretek szétestek. A rendszerváltás során olyan jogi eszközök szűntek meg, amelyek a rendőri bűnügyi felderítő munka több évszázados eszközeinek tekinthetők, és minden állam rendőri szervei által használatosak.

Összegezve megállapítható: ma a rendőrség a külső és belső körülményeinél fogva nincs abban a helyzetben, hogy a bűnözéssel szemben az eredmény reményével vegye fel a harcot. A bűnüldözés és a bűnözés között tátongó szakadék folyamatosan és egyre gyorsuló ütemben mélyül. Ezen a helyzeten a rendőrség önerőből tehát a társadalom és a kornányzat, illetve a parlament közvetlen hatékony és főként igen gyors segítsége nélkül nem tud urrá lenni.

A jogi alapok hiánya, az elavult szervezet, a diszfunkciókkal terhelt feladatkör mellett a rendőri munkavégzés feltételei is rosszak, a személyi állomány egzisztenciális elnyomorodása is bekövetezett.

A rendőri szervek részére biztosított költségvetési támogatás növekedési üteme az elmúlt egy évtizedben rendszeresen az éves infláció mértéke alatt maradt. Bár az 1991. évi költségvetés a rendőrség számára mintegy 22 milliárd Ft-ot biztosít (béralap, TB járulék, dologi kiadások, lakástámogatás, állóeszköz-felújítás, állóeszköz beszerzés, ágazati és célfeladatok) költségek fedezése, mintegy 1,5 milliárd Ft-tal alatta marad a némi fejlődést is biztosító lehetőségeknek. A szolgálati feladatok maradéktalan ellátásához a szükséges technikai eszközök és a megfelelő körülmények nem állnak rendelkezésre.

A rendőri munkavégzés tárgyi feltételei az évek során fokozatosan romlottak, emiatt a letöbb területen visszalépésre került sor, amelynek következtében fokozódott az aránytalanság a követelmények és a rendelkezésre álló lehetőségek között. Különösen súlyos a helyzet a bűnügyi technikai, a gépjármű és híradástechnikai eszközök avultságának, korszerűtlenségének vonatkozásában (de vonatkozik ez a megállapítás a számítógépes információs rendszer elmaradottságára is, melyben több évtizedes lemaradás van.) Ezzel párosul, hogy évek óta a rendőrség belső anyagi tartalékokkal nem rendelkezik, így eszközkorszerűsítésekre nem kerülhetett sor.

A rendőri szervek elhelyezésére szolgáló ingatlanok állapota rendkívül vegyes összetételű. Az épületek 7 %-a a századforduló előtti, 39 %-a 1900 és 1945 közötti, míg 54 %-a 1945 után épült. Az 1945. előtt épült létesítmények jelentős része eredetileg nem rendőrségi célokat szolgált, ezért külső és belső megjelenése, egyes ügyforgalmi helyiségek állapota nem felel meg az elvárásoknak.

Az elavult épületek üzemeltetése és fenntartása olyan többletköltség-ráfordítást igényel, amelyet csak más feladatok rovására lehet biztosítani. A munkavégzés célját szolgáló technikai eszközök (írógép, számológép kartontárolók) elavult típusok, műszaki színvonaluk nem megfelelő.

A rendőrök jövedelme a polgári élet fizetéseihez képest alacsony, mellékjövedelem szerzési lehetőség — kevés kivételtől eltekintve — nincs, sőt mellékfoglalkozás, másodállás és egyéb vállalkozásban való részvétele több vonatkozásban erősen korlátozott.

Az elmúlt évben végzett reprezentatív felmérés alapján a személyi állomány 4,4 %-a a létminimum szintjén, 23,1 %-a a társadalmi minimum szintjén, 62,4 %-a pedig a szerény megélhetés szintjén élt.

Az életkörülmények egyik legfontosabb meghatározó tényezője a lakás. ennek megléte vagy hiánya nagyban befolyásolja a szolgálat ellátásának színvonalát, az állomány utánpótlásának biztosítását.

1990. január 1-jén összesen 16.292 szolgálati lakás állt a BM és szervei rendelkezésére. Ebből 9060 Budapesten, 7232 vidéken volt. A 16.292 szolgálati lakásból 5227-ben lakik testületen kívüli személy, nyugállományi és özvegyi jogon 4700, jociárnélküli lakáshasználó 527, ami az összlakásszám mintegy 32 %-át teszi ki. Az összes szolgálati lakás mintegy 3/4 része a rendőri szervek állományának az elhelyezését szolgálja.

A rendőrség lakásállományának kor, műszaki állapot, komfortfokozat szerinti összetétele változó. A fővárosban a lakások többsége a külső kerületekben található (Békásmegyér, Pestlőrinc, Káposztásmegyér). Átlagosan 2 szobás, 51 m²-es, összkomfortos lakások. A vidéki lakások átlag alapterülete magasabb, azonban komfortfokozatuk alacsonyabb, településen belüli elhelyezkedésük azonban előnyösebb.

Jelenleg a rendőri szerveknél a lakással nem rendelkezők száma meghaladja a 3700 főt. A korlátozott lehetőségek miatt évente a jogosultnak minősített lakásigénylők mintegy 30 %-át lehet csupán lakáshoz juttatni. A kérelem teljesítésére átlagosan 3-5 éven belül kerül sor, — a polári életben hasonló lakáskiutalásnál ez az idő általában 8-10 év — ami viszonylag kedvezőnek ítéltető.

Egyes rendőri szervek kiemelt lakásjuttatásban részesülnek, amit szolgálati feladataik ellátása, az utánpótlás biztosítása indokol (Budapesti Rendőrfőkapitányság, Rendőri Ezred.)

Az 1990-es évben a lakáshoz jutás feltételei mérsékelten javultak, ami a kedvezőbb belügi lakásvásárlási kölcsön támogatásnak tudható be. Ezzel egyidejűleg azonban az egyéb állami hitelek, a magas kamatok, a törlesztő részletek megemelték a család kiadásait, ami következőképpen csökkentette életszínvonalukat.

A legnagyobb problémát a fiatalok és a nagycsaládosok lakásellátása jelenti. Ez a két réteg az, amely életkoránál illetve szociális helyzeténél fogva legkevésbé tudja a lakásvásárláshoz, építéshez szükséges összeget előteremteni. Az OTP és munkáltatói kölcsön igénybevételén túl egyre többen kényserülnek bankkölcsön, áthidaló köicsön, helyi támogatás igénybevételére, ami hosszú távon az állomány egyre fokozódó és nemkívánatos mértékű eladósodásához vezet. Ebben az évben lakásépítéshez, vásárláshoz felvett állami hitelek már mozgó kamatúak, amely azon kívül, hogy bizonytalansági tényező, bármikor maga után vonja az életszínvonal zuhanásszerű csökkenését.

A Belügyminisztérium 1990. évi lakáscélú keretéből a rendőrség személyi állománya lakásproblémáinak megoldására összesen 174 millió forintot biztosított. Kiemelt ellátást kapott a fővárosban a Budapesti Rendőrfőkapitányság (27 millió Ft), vidéken a Borsod MRFK (12 millió Ft), és a Szabolcs MRFK (13 millió Ft).

Összességében megállapítható, hogy a rendőrök élet és munkakörülményei fokozatosan és egyre növekvő mértékben romlottak.

A rossz technikai feltételek miatt több területen a szolgálati feladatokat a személyi állomány az előírt munkaidő alatt nem tudja megfelelő színvonalon elvégezni, ezért általánossá vált a napi túlmunka, a heti pihenő- és munkaszüneti napok igénybevétele.

Súlyos gondot jelent, hogy a beosztott állomány döntő többsége anyagi gondokkal küzd, megtakarításokkal nem rendelkezik. Jövedelmükből alapvetően a különböző kölcsönöket, a napi szűkös megélhetési költségeket tudja csak fedezni. Tartós fogyasztási cikkekre, kulturális kiadásokra, szórakozásra jövedelmükből általában már nem jut.

Ezek a körülmények — a köztudatban kialakult rendőrséggel szembeni kedvezőtlen hangulati tényezők mellett — növelik az állomány körében a fluktuációt, ami részben meghatározója a gyakrabban előforduló fegyelem sértéseknek, gátolják a teljes létszám feltöltöttséget, nem teszik lehetővé a differenciálást, az alkalmasság vizsgálatát felvételi rendszerben. (A rendőrségnél a létszámhiány általában 5 % körül mozog, ami az összlétszámot tekintve 1600 -1700 fő).

A teendőkre levonható következtetések

A helyzetelemzésből levonható legfontosabb következtetés, hogy sürgősen intézkedni kell egy korszerű bűnüldözés megvalósítására.

A lehető leggyorsabban rendezni kell a rendőrség reális, a társadalom igényeinek megfelelő feladatrendszerét. Ki kell alakítani azokat a jogi kereteket, amelyekben a rendőrség feladatát törvényesen elláthatja.

Létre kell hozni a feladatoknak leginkább megfelelő rendőrségi struktúrát és irányítási rendszert.

Haladéktalanul meg kell kezdeni azt a tudományos munkát, amelynek révén megbízható ismereteket nyerünk a hazai bűnözésről, közbiztonságról. Tudományos megállapítások alapján ki kell dolgozni a közbiztonsági stratégiát, amely legalább az elkövetkezendő mintegy 3-5 esztendőre meghatározza a feladatokat és a feladatok vérehajtására szolgáló erőket.

Ha csupán meg akarjuk közelíteni a rendőrség létszámának azon szintjét, mely egy hasonló adottságú országra jellemző, azonnal mintegy 10-12 ezer

rendőri státuszt kell biztosítani. A rendőrség állományát a kor követelményeinek megfelelően ki kell képezni.

Ezzel együtt elengedhetetlen a rendőrök fizetésének, jövedelmének rendezése, és a korszerű, ösztönző karrierrendszer kialakítása.

Sürgősen korszerűsíteni kell a rendőrség technikai eszköztárát. Tarthatatlan, hogy a bűnözők a rendőrségnél lényegesen jobb járművekkel, híradástechnikai eszközökkel, sőt fegyverzettel vannak ellátva.

A lehetőségek szerint folyamaton javítani kell a rendőrök munkakörülményeit, a rendőri szervek elhelyezését, megjelenését.

Haladéktalanul el kell kezdeni a korszerű bűnügyi adatkezelési rendszer kiépítését. A rendőrség csak a közbiztonsági szempontból fontos adatokat tartsa nyilván, és ott ahol erre leginkább szükség és lehetőség van.

A lakosságot fel kell készíteni arra, hogy a bűnözéssel hosszú távon együtt kell élnünk. A rendőrség feladata az lehet, hogy a bűnözést a társadalom számára még elviselhető szintre szorítsa vissza.

A rendőrség a közbiztonság védelméért folytatott küzdelemben nem maradhat magára. Jogi lehetőséget kell biztosítani arra, hogy megfelelő garanciák mellett a közbiztonság érdekében vállalkozások működhessenek. Erősíteni kell a tulajdonosi gondolkodást, tudatosulnia kell a társadalom tagjaiban annak, hogy elsősorban a tulajdonos az, aki illetékes megvédeni vagyont. Ehhez azonban mind a jogi, mind a technikai lehetőségeket biztosítani kell.

Támogatni kell a lakosság, az önkormányzatok a közbiztonság megszilárdítására irányuló tevékenységet. Az önkormányzatokkal szoros együttműködést kell kialakítani, mivel a közbiztonság védelme a helyi önkormányzatok feladata is, rendőrségnek és önkormányzatnak egymással koordinálva kell dolgozniuk. Nyilvánvaló ennek feltétele a rendőrségi irányítási viszonyok olyan jellegű transzformálása, hogy az önkormányzatok mint helyi népképviselői szervek a jelenleginél lényegesen nagyobb befolyásolási lehetőséget kapjanak a területükön működő rendőrség irányába.

Országos és helyi szinten egyaránt cselekedni kell a bűnözés növekvő tendenciájának mérséklésére. Az évi 20-40 %-os növekedés folytatódása súlyos helyzet kialakulására vezethet.

A Belügyminisztériumnak kezdeményező szerepet kell vállalni a bűnmegelőzés szervezésében, mindenekelőtt a kormánypolitika kialakításában és annak képviselésében.

A rendőrség fő feladatát a felderítés és a közterületek biztonságának javítása képezte. Az ORFK dolgozza ki azokat az intézkedéseket és fogalmazza meg azokat az igényeket, amelyekkel az ismeretlen tettesek felderítése eredményesebben folytatható.

Fel kell mérni és fokozatosan felszámolni a fővárosban és az ország egyes területein kialakult bűnöző góccokat. Ezek közé tartoznak:

- a külföldiek által fenntartott valutapiacok,
- a fővárosban és a nyári idegenforgalmi idényben a Balatonnál kialakuló szervezett bűnöző alvilág,
- a főváros egyes részein és a vidéki városokban kialakult prostitúció,
- a közlekedő személy és teherszállító vonatok és pályaudvarok biztonságát veszélyeztető személyek, csoportok,
- a labdarúgó mérkőzések és más tömegdemonstrációk rendjét veszélyeztető garázda személyek,
- főleg a vidéki városokban garázdálkodó, fajgyűlölő skinheads csoportok.

A közúti közlekedés biztonságát veszélyeztető durva, agresszív módon elkövetett cselekmények, a jelzőlámpa tilos jelzésén áthaladások stb. mind nagyobb számban fordulnak elő. Különösen veszélyes útvonalak és útszakaszok alakultak ki. (Lásd M-1 útvonal.)

Intézkedéseket kell hozni a közúti közlekedés biztonságának erősítése érdekében. Meg kell állítani a halálos és súlyos sérüléssel járó balesetek számának emelkedését.

Meg kell teremteni a kulturált ügyfélfogadás feltételeit. A lakossági ügyintéztést szolgáltatássá kell fejleszteni, amelyből el kell tüntetni a "hatósági" jelleget. Nagyobb figyelmet kell fordítani az ilyen tárgyú lakossági bejelentéseknek és panaszoknak.

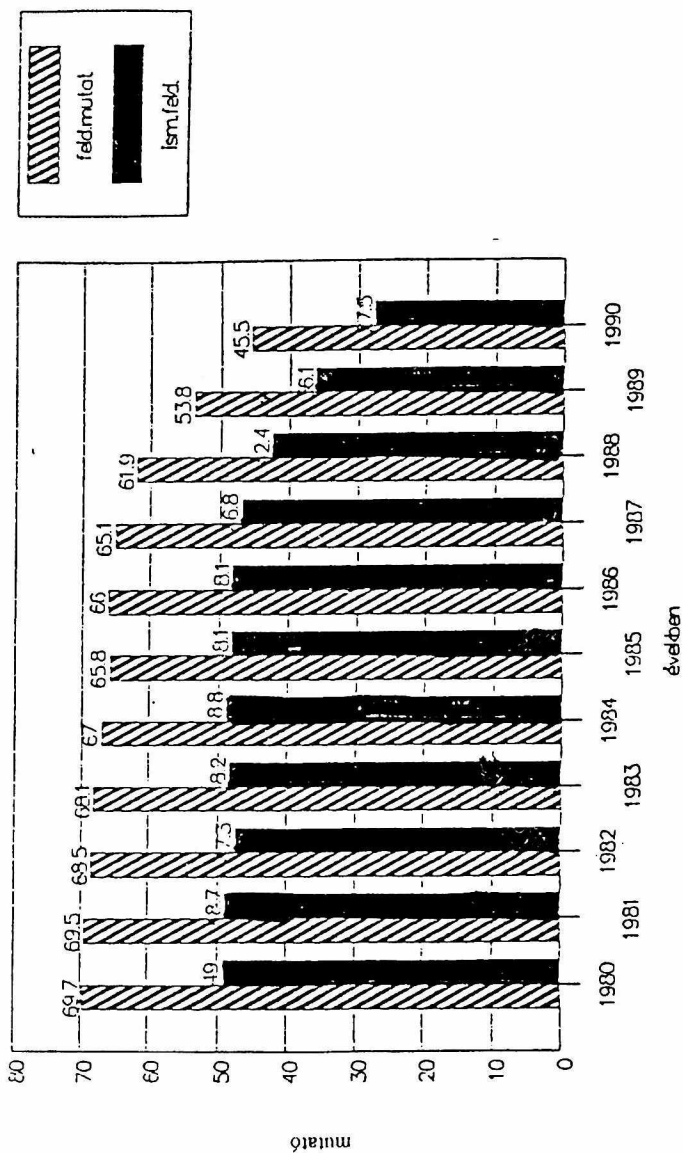
Ahol szükségesnek mutatkozik lakosság biztonságérzetét növelő intézkedéseket kell tenni.

Ezek lehetnek: állandó rendőri jelenlét kialakítása, közbiztonsági, bűnügyi razziák végzése, helyi propaganda és tájékoztatás nyújtása, önvédelmi csoportok támogatása, stb. azokon a helyeken, ahol a lakossági panaszok száma növekszik. A lakosság számára demonstrálni kell a rendőri jelenlétet, ott ahol biztonságérzete meggyengült. A biztonsági intézkedések időbeli s terület át-helyezési gyakoriságát az aktuális helyzet határozza meg.

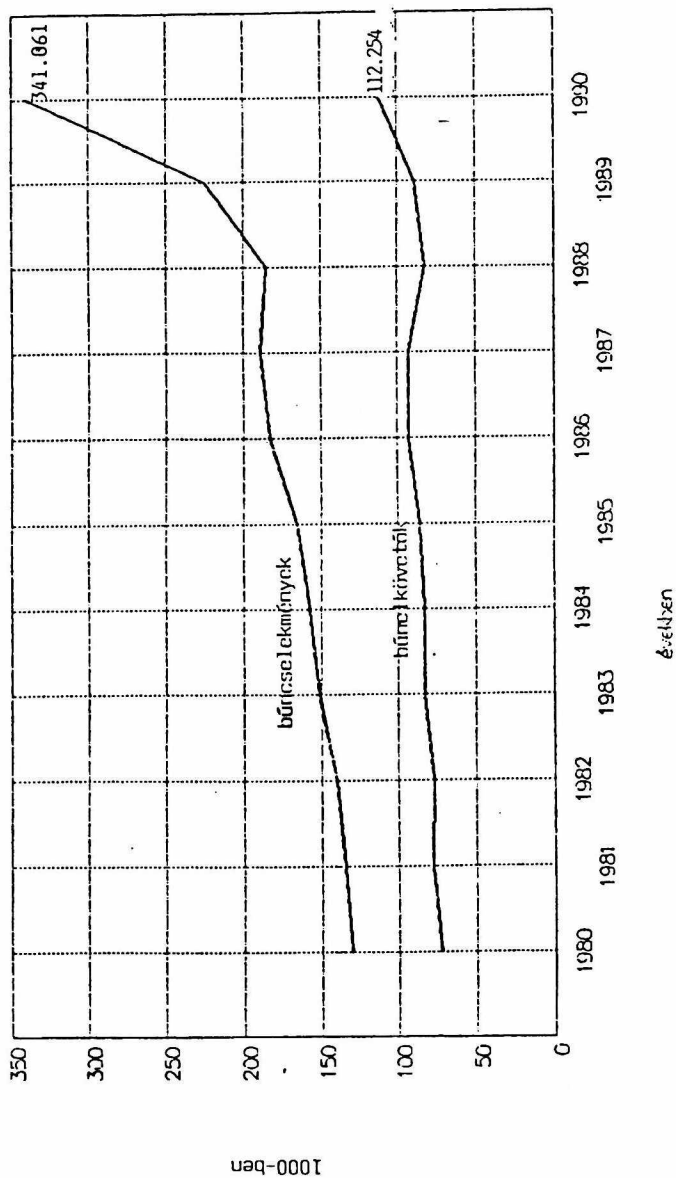
A stratégiai célok természetesen nem foghatják át a tevékenység egészét, különösen nem érintik azokat a napi rutinfeladatokat, amelyek szerveknél állandó jelleggel jelentkeznek. Csupán azokra a teendőkre irányulnak, amelyek alapvető befolyást gyakorolnak a rendőrség alaptevékenységére. Hatásuk azonban a működési terület egészén jelentkezik, ha a végrehajtás megfelelő volt.

(A következő oldalakon található grafikonok a nyomozáseredményességi mutatók alakulását ábrázolják. A szerk.)

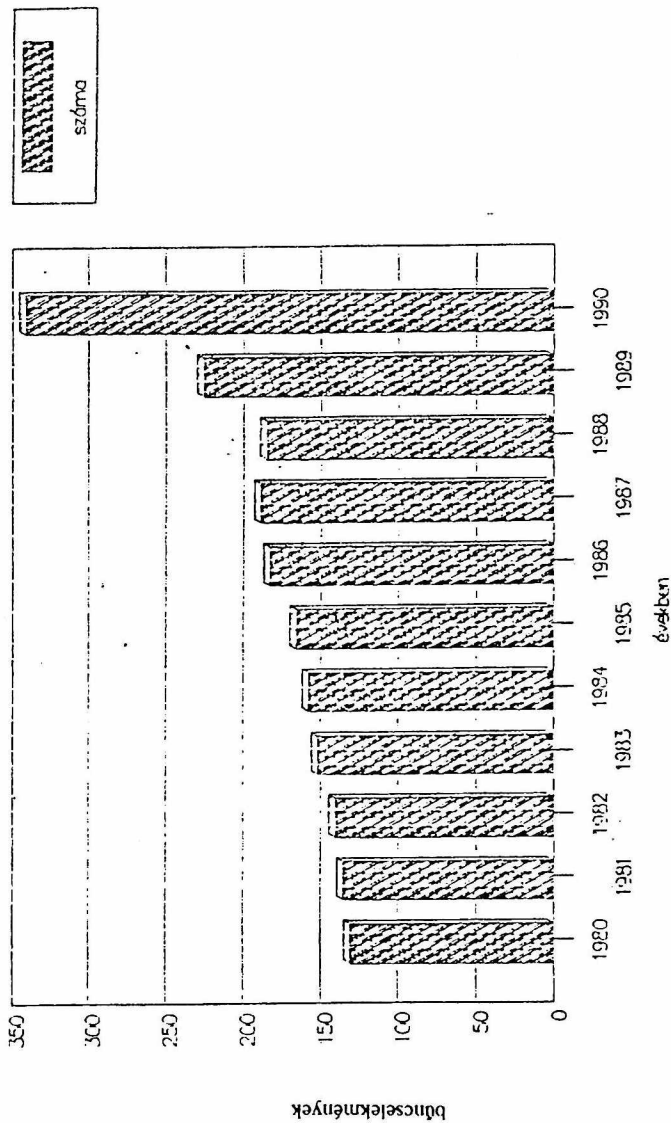
A nyomáseredményességi és ismeretlen felderítési mutatók alakulása 1980-1990

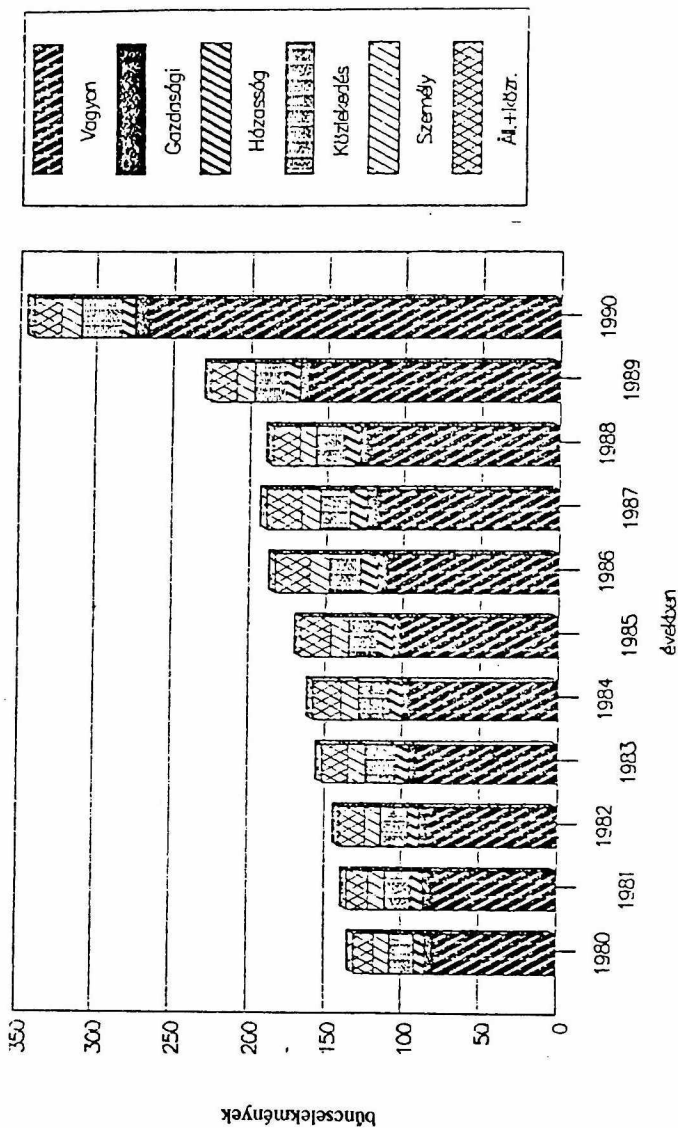
Az ismertté vált bűncselekmények és bűnelkövetők számának alakulása 1980-1990

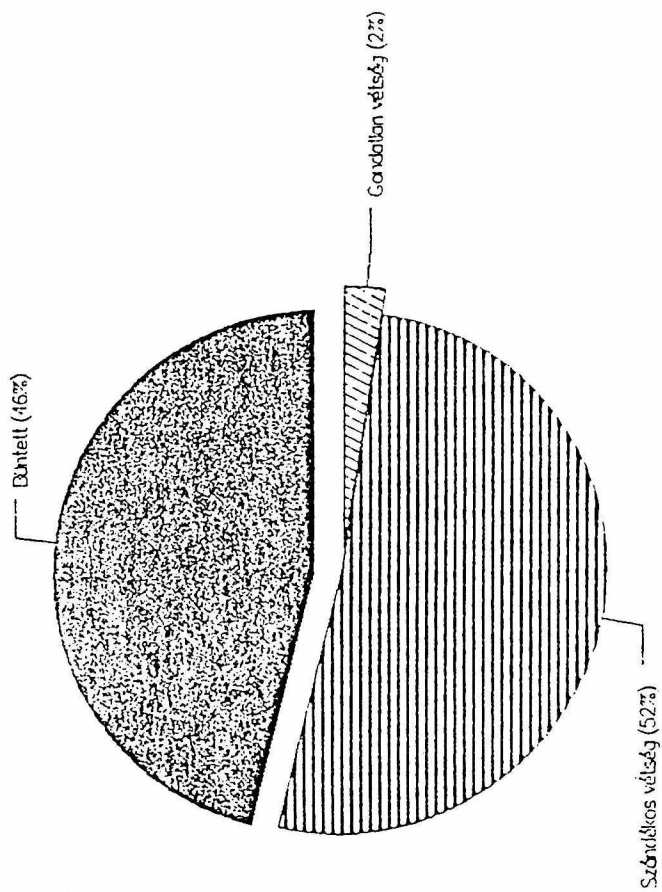
**Az ismertté vált bűncselekmények számának alakulása
1980-1990. években**

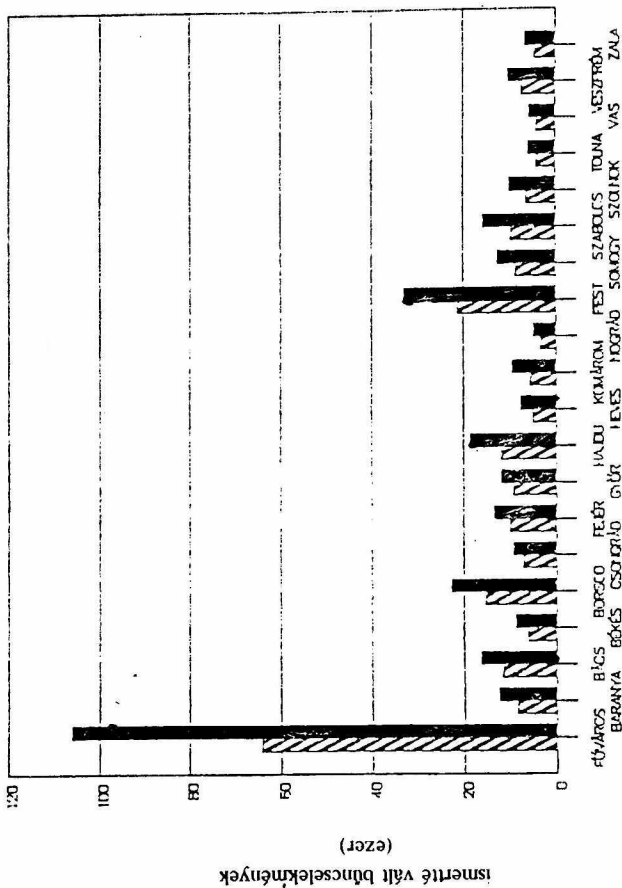
**Az ismertté vált bűncelekmények számának alakulása
1980-1990. években**

**Az ismertté vált bűncelekmények számának megoszlása
minősítés szerint 1990-ben**

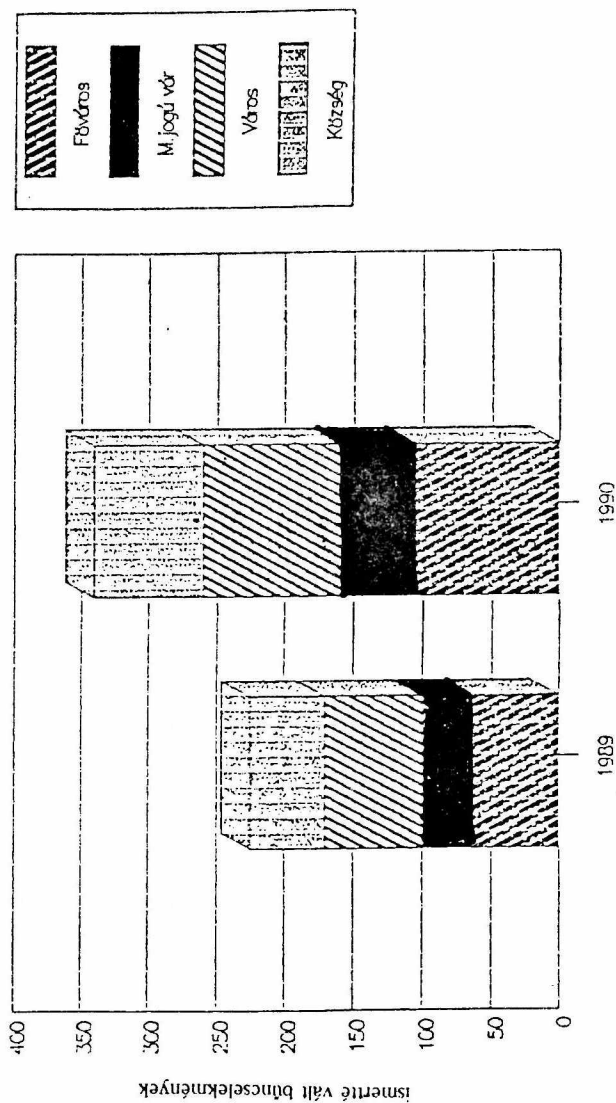

Az ismertté vált bűncselekmények számának alakulása 1989-1990 években

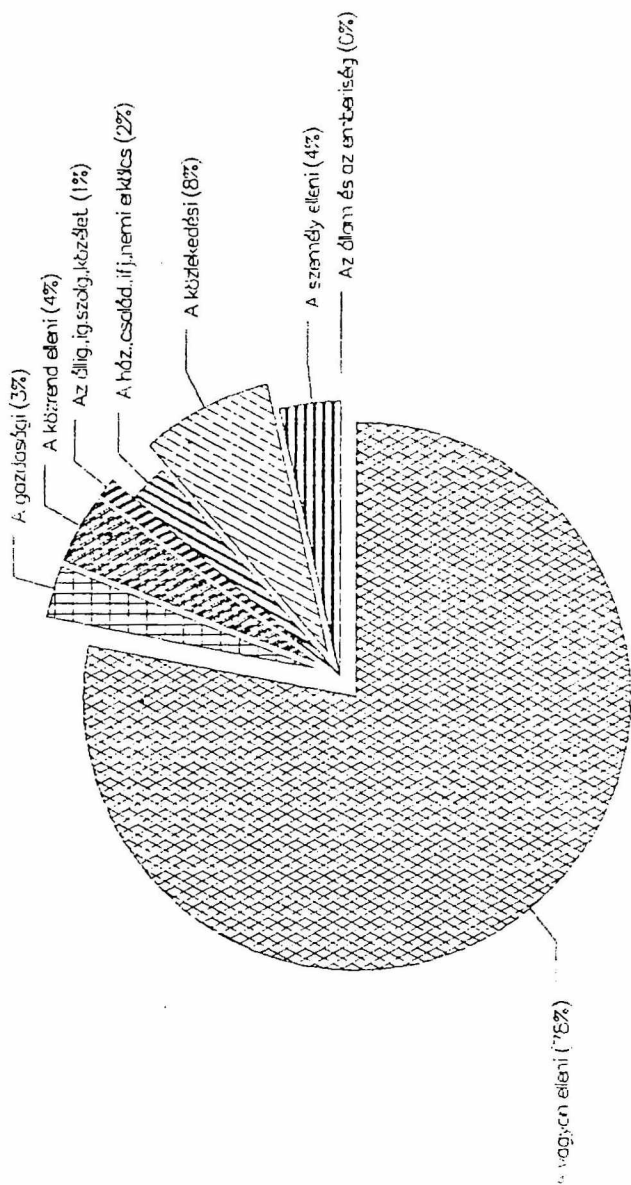
Főváros és megyék

Az ismeretté vált bűncselekmények megoszlása az elkövetés helye szerint 1989-1990

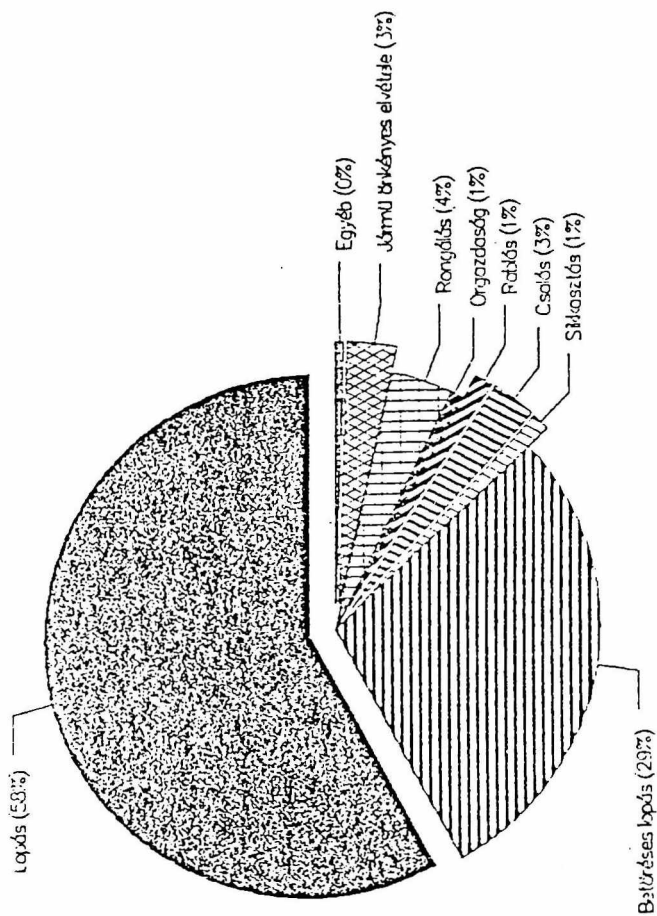

évvelben

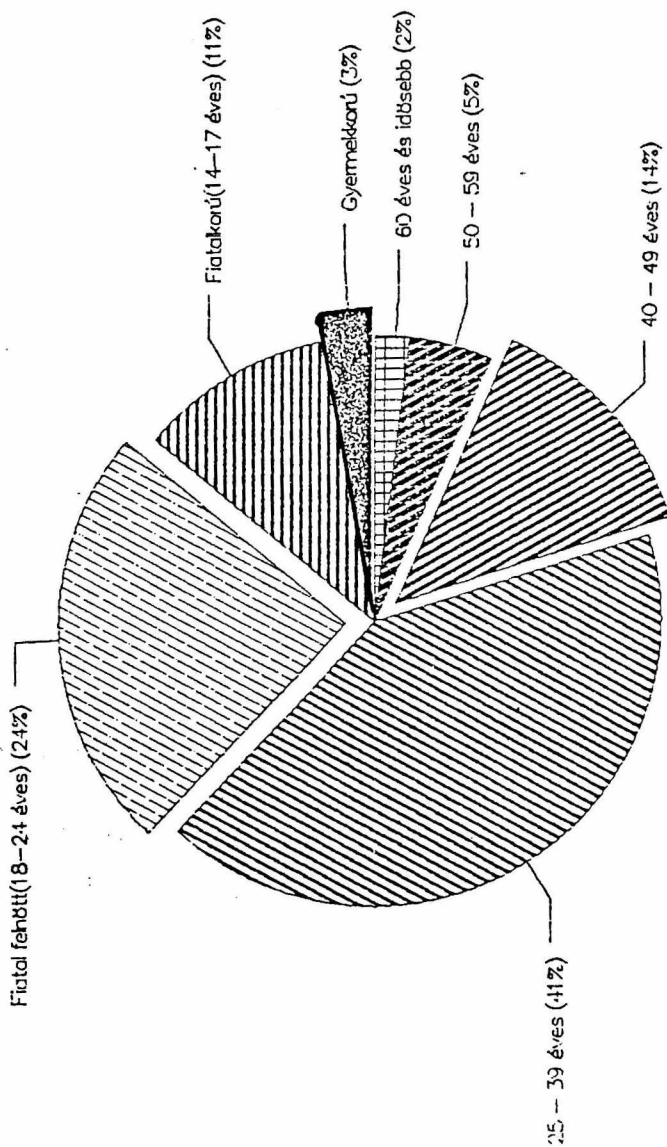
Az ismertté vált bűncselekmények számának megoszlása 1990-ben

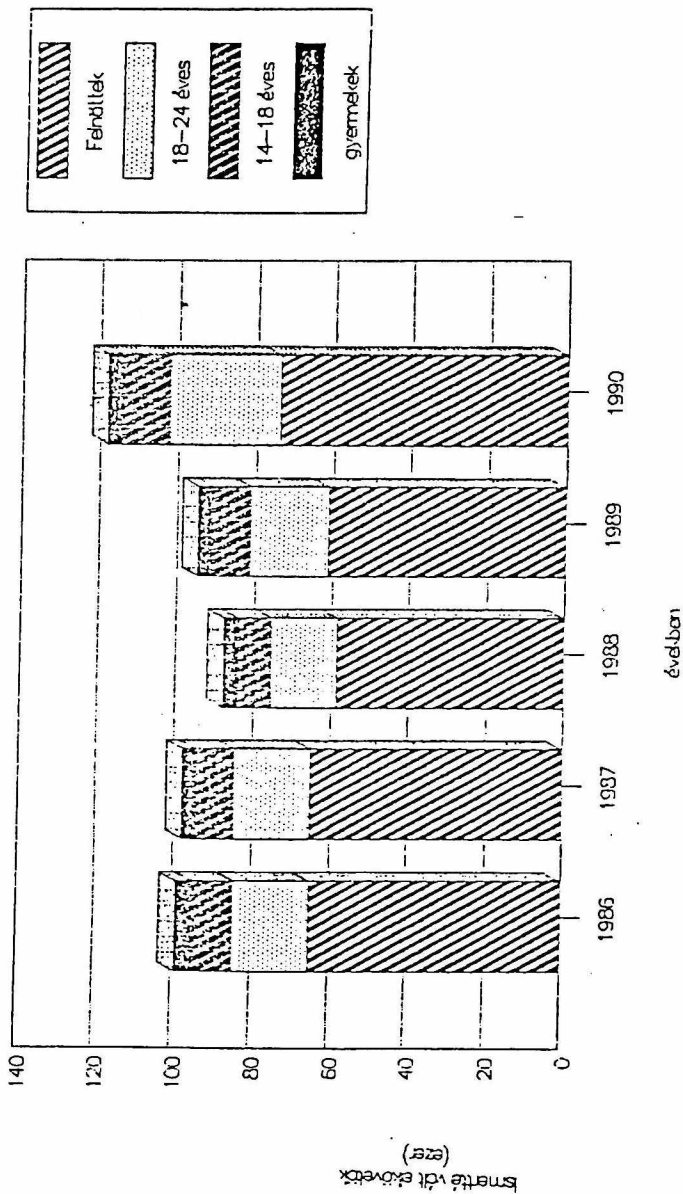
**Az ismertté vált vagyron elleni bűncelekmények megoszlása
bűncelekményenként 1990-ben**

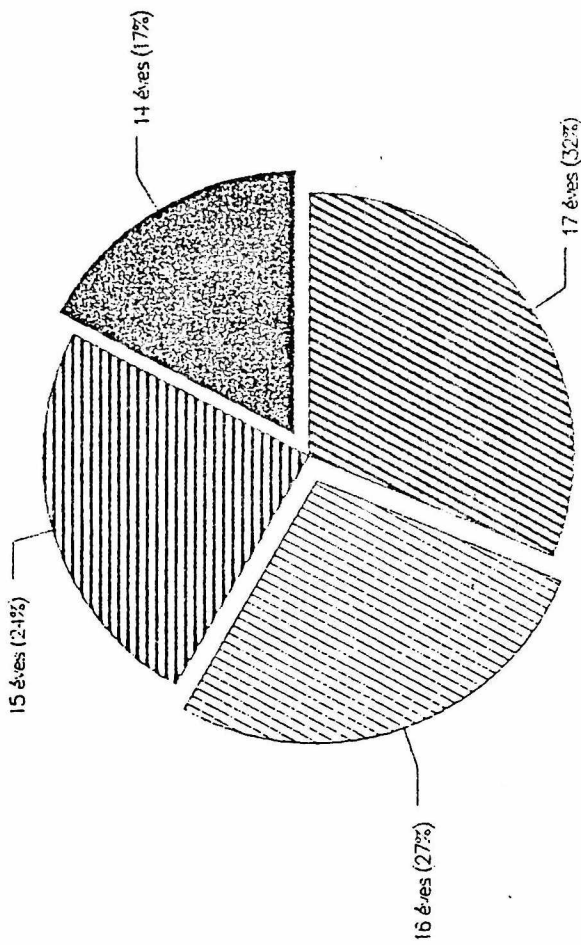
**Az ismertté vált elkövetők megoszlása korcsoportok szerint
1990-ben**

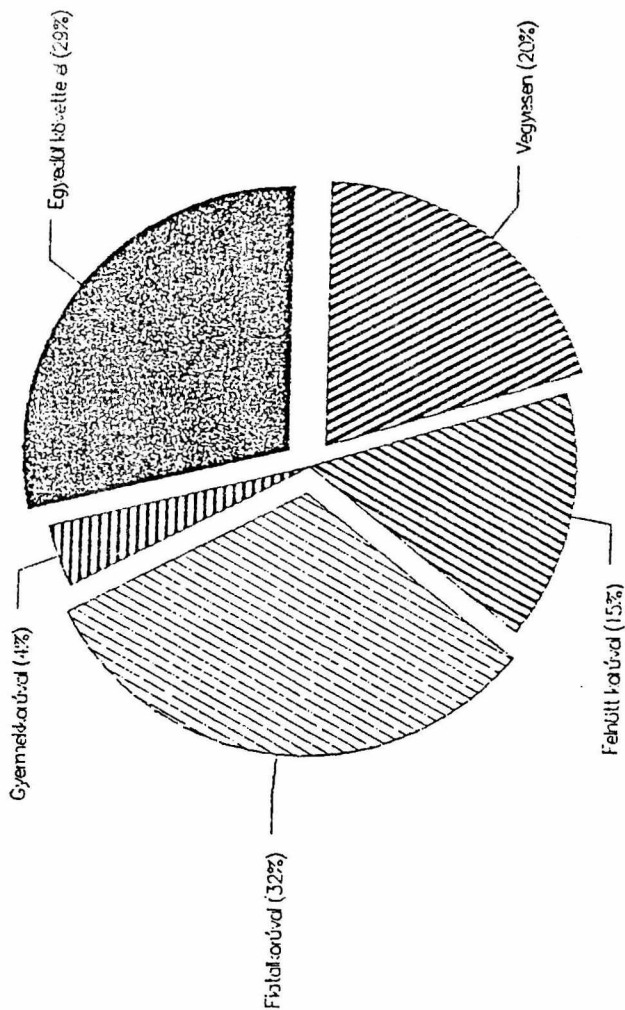
Az ismertté vált elkövetők számának alakulása korcsoportok szerint 1986-90 között

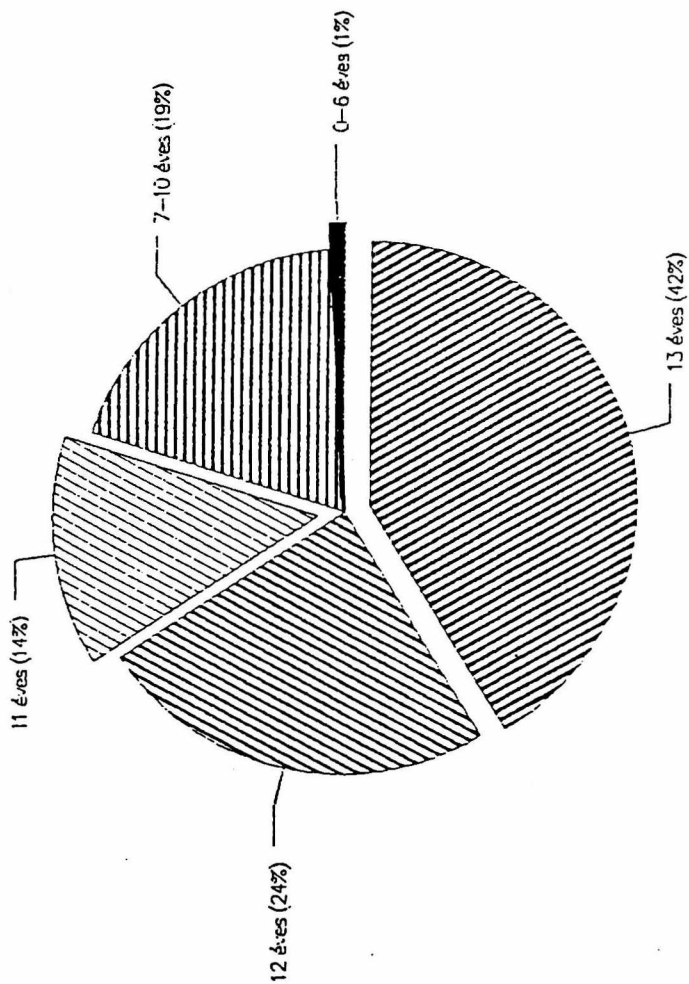
**Az ismertté vált fiatalkorú bűnelkövetők számának alakulása
kor szerint 1990-ben**

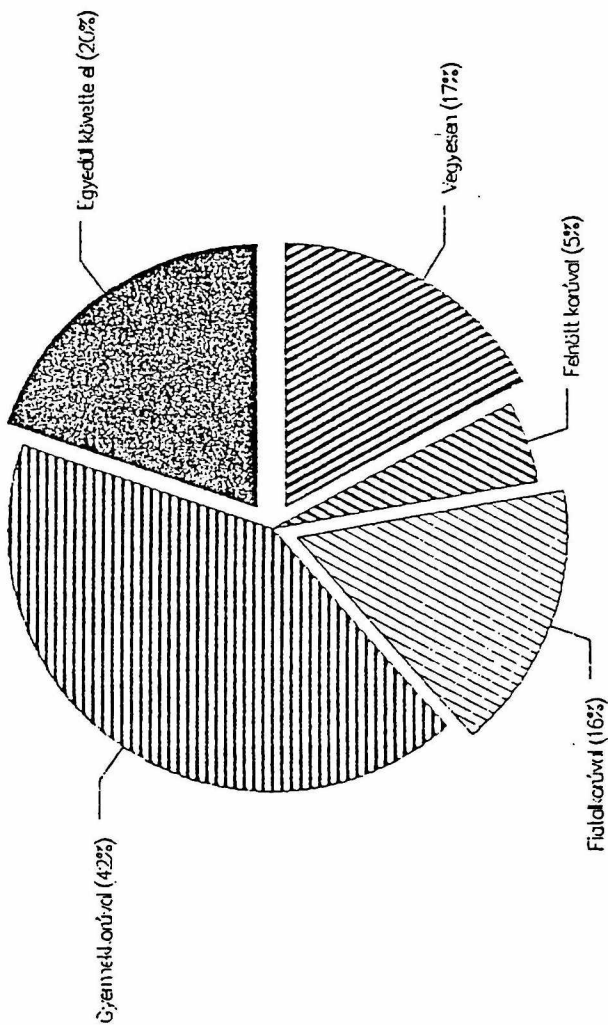
**Az ismerette vált fiatalokorú bűnelkövetők számának alakulása
a bűncselekmény elkövetése szerint 1990-ben**

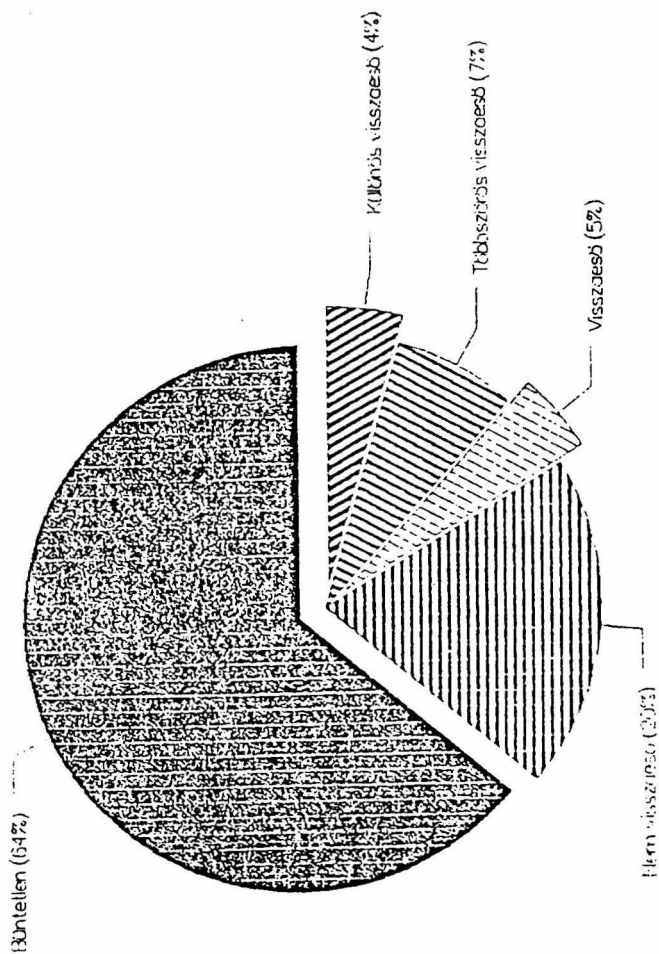
**Az ismertté vált gyermekkorú elkövetők számának alakulása
kor szerint 1990-ben**

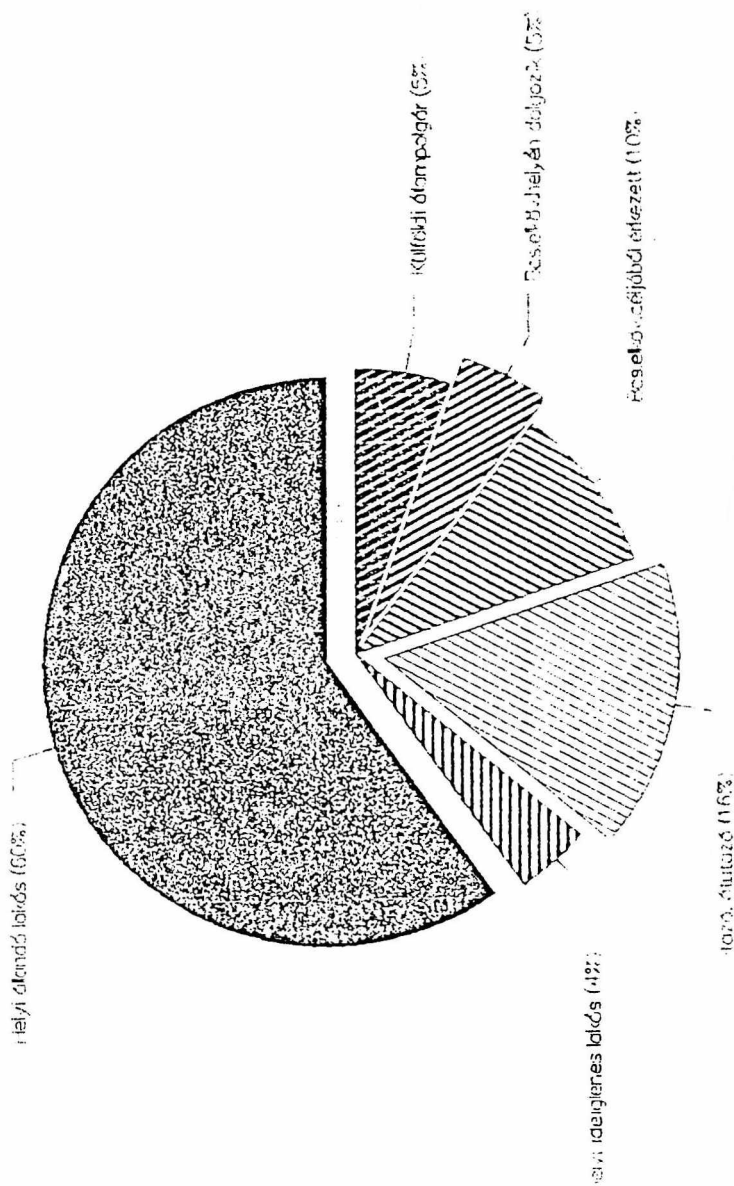
**Az ismertté vált gyermekkorú elkövetők számának alakulása
a bűncselekmény elkövetése szerint 1990-ben**

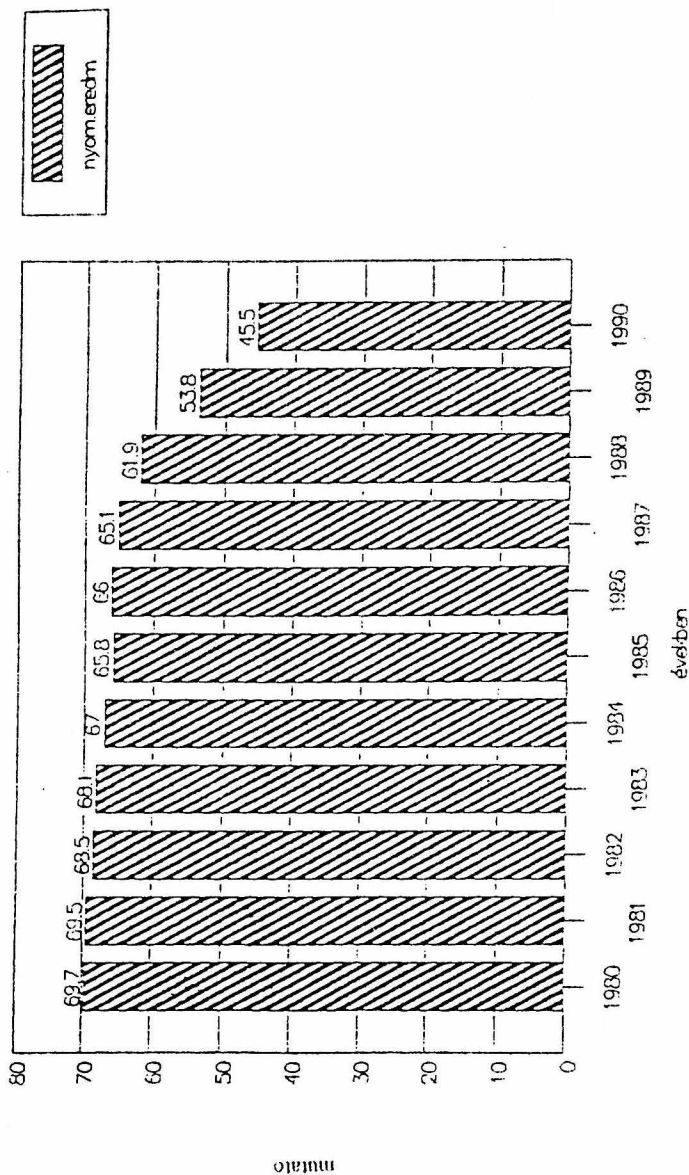
Az ismertté vált bűnelkövetők megoszlása
előélet szerint 1990-ben

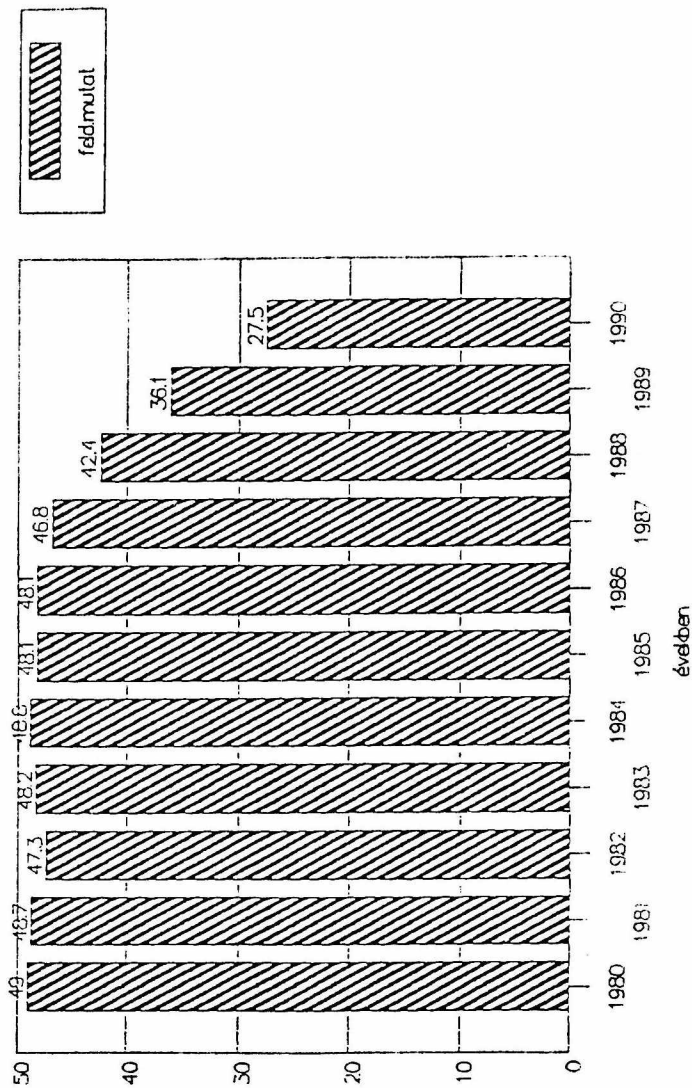
Az ismertté vált bűnelkövetők az elkövetés helyén tartózkodás szerint 1990-ben:

A nyomás-eredményességi mutató alakulása 1980-1990. években

Az ismeretlen tettes által elkövetett bűncselekmények felderítési mutatóinak alakulása 1980-1990-ben

Tóthné Pál Ágnes

Szervezetátalakítás emberi erőforrásfejlesztéssel

1. A munkanélküliség szervezeti nézőpontból

A munkanélkülivé válás az egyes ember életében többnyire megrázó fordulóponthoz vezet. Az új "státusba" kerülés az egzisztenciális bizonytalanság mellett — egyénenként különböző módon és mértékben — számos negatív kísérőjelenséggel párosulhat. A feleslegesség érzése, az önbizalomvesztés és az értelmes munka elmaradása miatti hiányérzet hosszabb távon kikezdhetheti az egészséges személyiséget.

A munkanélküliség társadalmi szintű veszteségeinek számbavételekor az egyéneket sújtó anyagi károk és lelki sérülések egyszerű összegzésén túl további kedvezőtlen hatásokat is figyelembe kell venni. A következmények egyik csoportja az *elmaradt haszon* fogalmkörébe tartozik, amely abból ered, hogy meghatározott felkészültséggel és képességekkel rendelkező emberek nem végeznek társadalmilag hasznos, értéktermelő munkát. Pénzben nehezen kifejezhető, de hatásait tekintve előzőekkel azonos súlyúak a *munkanélküliség morális veszteségei*, hiszen a tétlenségre kárhozott emberekkel való konfliktusos együttélés sok helyen alapvető erkölcsi, társadalmi elvek és normák érvényességét teszi bizonytalanná.

A munkanélküliség *nem váratlanul* köszöntött be a hazai gazdaságba, mégis nagyfokú *készületlenség* és a megelőző intézkedések hiánya jellemzi az érintetteket. Évek óta közismertek azok a régiók, ágazatok, vállalatok és foglalkozási csoportok, amelyek a munkanélküliség szempontjából különösen veszélyeztetett helyzetben vannak, a hatékony, összehangolt kezelési módok kimunkálása és gyakorlata azonban meglehetősen nehézkesen halad. E megkésetttség körülményeinek magyarázatát mellőzve csupán arra szeretnék rámutatni, hogy a munkanélküliség jelenségköre valóban többféle szintű, tartalmú és sok színű módszertant igénylő kezelési eljárások alkalmazását igényli.

Ráadásul ezek egyike sem jelent önmagában végleges megoldást jelentő csodaszert, hiszen a makroszintű támogatási rendszer, a regionális közvetítő-átképző intézmények, a végkielégítés vállalatonként különböző módszerei és az egyéneknek nyújtott tanácsok csak *egymást segítve - erősítve* képesek kézzelfogható pozitív eredménnyel járni.

Az egyik lehetséges megoldás az lehet, ha a munkanélküliséget abban a mikro környezetben kíséreljük meg kezelni, ahol az eredetileg kialakult, illetve megjelenése előrejelezhető. Tekintve, hogy a hazai munkavállalók többsége ma még nagy illetve közép vállalatoknál dolgozik, a továbbiakban a munkanélküliséggel mint sajátos és aktuális *vállalati-szervezeti* problémakörrel foglalkozom. Mindezt olyan szemléleti alapállásból teszem, mely szerint — az emberi szervezetre ható egészségmegőrző-gyógyító munkához hasonlóan — a gazdasági szervezetek betegségei (és a munkanélküliség az) egyrészt a *megelőző-regeneráló* eljárásokkal, másrészt az *alapsbetegség megszüntetését* célzó s a páciens nagyfokú aktivitására építő-akciókkal kezelhetők.

2. Az emberközpontú szervezetfejlesztés alapelvei

A mindennapi vállalati gyakorlatban a munkanélküliség általában nem önálló tünetként jelentkezik, hanem valamilyen tünetegyüttes részeként, illetve a szervezet általános gyengélkedését jelző okok járulékos következményeként. Ebből a realitásból kiindulva a munkanélküliség jelenségkörét abban a valóságos közegben tárgyalom, ahol létezik és ahol megjelenése valószínűsíthető. Az elmúlt években szervezetfejlesztési moderátorként nagy számú vállalat regeneratív gyógyító folyamatát kísérhettem nyomon, amelyek a sokféle alapsbetegségből való kilábalás gyógymódjává a *vállalkozó vállalatává való átalakulást választották*. A gyakorlatban szerzett tapasztalataim alapján meggyőződésem, hogy az átalakulás során szükségszerűen megjelenő munkanélküliség szervezeti és emberi veszteségeit segít csökkenteni az a szemléletmód, amelyet az alábbiakban bemutatok.

A szervezeti átalakulás csak abban az esetben jelenthet érdemi változást, ha az önálló vállalkozásból újjászerveződő vállalat vezetése — a külső szakértők segítségét is igénybe véve — *emberközpontú szervezetfejlesztést* valósít meg. Milyen alapelvei vannak az emberközpontú szervezetfejlesztésnek?

— Az első kiindulópont szerint a szervezetátalakítást, a szervezetfejlesztést akciókutatási folyamatként kell kezelni. Az *akciókutatás* egy olyan spirálszerűen haladó körfolyamat, amely a diagnózis, az akciótervezés, az akció megvalósítása, az értékelés és az akció eredményeiről való visszajelentés szakaszait foglalja magában. A későbbiek során az egyes szakaszokról még részletesen szövegek, itt csupán azt emelem ki, hogy az akciókutatás során az átalakuló vállalat *tanuló szervezetként* működik. Az akciókutatás így módon a kísérletező, korrigáló lépések szervezeten belüli elfogadtatását is természetessé teszi, lehetőséget adva az emberek és szervezetek folyamatos megújulására, önkorrekciójára.

— Az emberközpontú szervezetfejlesztés megvalósításának másik garanciája a *részvétel* elvében rejlik. Frappáns megfogalmazásban ez a következőket jelenti: "Ha nem veszel részt a probléma megoldásában, te is része leszel a problémának." ² Ennek értelmében tehát a szervezetátalakítás csak akkor jár sikerrel, ha az érintettek kezdettől fogva részt vesznek a változtatási folyamatban.

— A részvételi elv érvényesülését a *magatartástudományi szervezetfejlesztés (OD)* segíti, erősíti. ³ A OD azért különül el más közelítésmódoktól, mert soha nem egyszeri problémamegoldásra rendezkedik be, hanem *a szervezetben akarja kifejleszteni a hatékony problémamegoldó kapacitást*, a minden környezeti változásra való rugalmas alkalmazkodást, sőt az ilyeneknek elébe menő proaktív, azaz kezdeményező magatartást. A gyakorlatban számos megközelítés, módszer és ezek kombinációja alkalmazható. Így többek között: a felvétel-visszajelzés, a team-építés, a különféle szervezetfejlesztési csomagok, a tranzakcióelemzés stb. A magatartástudományi szervezetfejlesztés során a tanácsadók moderátori szerepet vállalnak és töltenek be, miközben a szervezet tagjai kutatótársakká válnak.

3. A változtatás spirális folyamata

A vállalkozó vállalattá történő átalakulás folyamatához a fentiekből is következően — *nem készíthető* egy minden helyzetre alkalmazható *univerzális forogatókönyv*. Minden szervezetnek magának kell kikísérleteznie azokat a módszereket és eljárásokat, amelyek a vállalati stratégiának és a helyi adottságoknak leginkább megfelelnek. A gyakorlati tapasztalatok alapján azonban összegezni lehet, hogy melyek azok a folyamatszakaszok, amelyek egy valódi átalakulást megcélzó vállalat esetén nem kerülhetők el, s amelyeket be kell

járni ahhoz, hogy a szervezetfejlesztés ne csupán időszakos eredményt hozzon.

Az ábra "Mit?" rovata a szervezeti átalakulás legfontosabb folyamatszakaszait mutatja be. A spirál egésze és valamennyi eleme külön külön is egy akciókutatási folyamatot jelent, az előzőekben kifejtettek szerint. A spirális ábrázolás azt érzékelteti, hogy az egyes szakaszok a vállalat adott helyzetétől függően egymást követően, vagy részben egyidejűleg, változó súllyal valósulhatnak meg. S bár a folyamatszakaszok önálló tevékenységblokkokat testesítenek meg, spirális kapcsolódásukból egyértelmű, hogy kölcsönösen építkeznek egymás eredményeiből, ezért nem függetleníthetők egymástól. A "Kivel?" és a "Hogyan?" kérdésre válaszoló oszlopok az emberközpontú szervezetfejlesztés elveinek praktikus összegzését adják. Miközben tehát a szervezetben végbemege a változtatási folyamat — az érintettek részvételével és a hatékony problémamegoldó kapacitás kialakításával — fokozatosan megkezdődik és megvalósul az emberi erőforrás sajátos fejlesztése, értékelése is.

Szervezetfejlesztési tanácsadói munkám során különböző minőségben és mértékben alkalmam volt a teljes változtatási-tanulási folyamat valamennyi szakaszában közreműködni. Mellőzve az egyes blokkokhoz tartozó tartalmi elemek ismertetését, a tanulságok közül most csak azokat emelem ki, amelyek témánk szempontjából fontosak.

A változtatási (átalakulási) folyamat szakaszai

Kivel?	Mit?	Hogyan?
Felső szintű vezetők, szakértők, változást kezdeményezők	A változás igényének megfogalmazása	Külső és/vagy belső kezdeményezésre nyitottan ráhangoló együttlétek (tréningek) során
Szakértők, kulcsemberek	Helyzetfelmérés átvilágítás	Tények, dokumentumok elemzése csoportos helyzetfeltáró foglalkozások, interjúk során
Felsőszintű vezetők, kulcsemberek, szakértők	Stratégia kialakítása	Csoportos és egyéni problémafeltárás és megoldások kidolgozása, szellemi alkotótechnikák igénybevételével

Kivel?

Szakértők,
gazdasági vezetők

A változásban

érintettek
széles köre,
humán szakértők

Szakértők,

potenciális vállalkozók,
vállalati vezetők

Szakértők

széles köre,
rászoruló
emberek és
utógondozást
igénylők

Mit?

Vagyon- és
tőkeértékelés

Emberi
erőforrás-
fejlesztés

Vállalkozások
új társasági
formák
alakítása

Utógondozás

Hogyan?

Jövőorientált számbavétel, az
egyéni szakértői eredmények
konzultatív összegzésével

Tréning- és tanfolyami keretek
között, szükség szerint egyéni
foglalkozás során

Csoportmunka keretében
felkészítés és ismeretterjesztés,
érdekegyeztető tárgyalások
sorozatával

Igénytől és helyzettől
függően kulcsemberek, hátrányos
helyzetűek és lezáratlan
folyamatok rásegítő
gondozásával

3.1. A változás igényének megfogalmazása

A változás igényét többnyire a vállalatok felső szintű vezetői fogalmazzák meg, ami érthető, hiszen ők rendelkeznek a legtöbb információval a vállalat helyzetéről. Ez önmagában pozitívum is lehetne, a problémát az jelenti, hogy sok gazdasági szervezetben a nem vezető beosztású dolgozók rendkívül tájékozatlanok a cég egészét és jövőbeli kilátásait illetően. Ebből következően vállalatuk válsághelyzetét kevésbé érzékelik, s így saját életpályájuk változtatásának igényét is csak késve fogalmazzák meg önmaguknak. Az ismeretterjesztő, ráhangoló tréningek egyik eredménye az ilyen vállalatoknál éppen a változtatási igény felkeltése volt. Másfelől azt is többhelyütt tapasztaltam, hogy az érintettek nagyfokú enerváltsággal és közömbösséggel viseltetnek munkahelyük iránt. A bizalmatlanság feloldása, a szervezeti problémák iránti érzékenység és érdeklődés felkeltése, valamint a közösen megoldható prob-

lémákhoz szükséges együttműködési készség kialakítása rendkívül fontos mindenféle szervezetfejlesztési folyamat kezdetén.

3.2. Helyzetfelmérés, átvilágítás

A megújulni szándékozó vállalatok alapos és a megoldás reményével is kecsgetető helyzetfelmérést csak akkor tudnak végezni, ha informátorként bevonják az egyes szakterületek, szakmák és érdekképviseletek kulcsembereit. A kizárólag külső szakértők részvételével lefolytatott és értelmezett — objektívnek ható — átvilágítások figyelmen kívül hagyják mindazok véleményét és tapasztalatait, akik a legjobban ismerik szervezetüket. Ezért nagyon fontos, hogy a szervezet tagjai maguk hitelesítsék azt a — terápiához nélkülözhetetlen — szervezeti diagnózist, amelyet részben vagy teljes mértékben külső szakértők készítettek. A szervezeti önismeretet az érintettek körében el kell mélyíteni, ez hatásos eszköze a közös útkeresésnek és az egyéni kezdeményezések mozgósításának.

3.3. A vállalati stratégia kialakítása

Egyre több vállalat rendelkezik kiforrott vagy kialakulóban lévő hosszú távú elképzelésekkel, stratégiával. A legtökéletesebb stratégia sem fog azonban megvalósulni, ha az nem ismerik széles körben az érintettek, és ha kidolgozatlan a megvalósítás.

Több helyen tapasztaltam, hogy a vállalatok stratégiáját összetévesztik a legmegfelelőbb szervezeti-társasági forma kiválasztásával, s anélkül indítják meg az átalakítást, hogy a stratégiai kérdéseket tisztázták volna.

3.4. A vagyon- és tőkeértékelés

A vagyon- és tőkeértékelés ellentmondásos és politikai felhangoktól sem mentes problémakörét nem érintve, két — témánkkal összefüggő — tényezőre hívom fel a figyelmet. A jelszavak szintjén közismert, de a gyakorlatban még nem kellően érvényesített megközelítés szerint a holt vagyon csak akkor válik piacon is értékesíthető tőkévé, ha azt az emberi erőforrás vállalkozások keretében aktivizálja. Az aktivizálás számos célja közül a legfontosabb az, ha — egy vállalaton belül is — a potenciális vállalkozók megismerkedhetnek a vállalkozási lehetőségekkel, információk, tanácsadások és konzultációs fórumok formájában. Másrészt egyre több cégre helytálló az a megállapítás, hogy nagyobb szellemi vagyonnal rendelkezik, mint fizikai vagyonnal. Az alulér-

tékelések sok esetben e felismerés hiányából vagy szándékos elhallgatásából származnak.

3.5. Emberi erőforrásfejlesztés

Ha egy szervezetfejlesztési folyamat tartósan emberközpontú, akkor a változtatás beindításától kezdve érvényesül a részvétel elve. Ez tehát azt jelenti, hogy az érintettek valamennyi folyamatszakaszban szükség szerint és helyzettől függően bekapcsolódnak a helyzetfeltárásba, a problémák tisztázásába és a stratégia kialakításba. Az emberi erőforrásfejlesztés kiemelt programként való végigvitele rendkívül gazdag és sokágú programcsomag teljesítését jelentheti, kezdve az egyéni önismeretet szolgáló tréningektől, a készség- és képességfejlesztő és együttműködésfejlesztési tréningeken keresztül az egyéni pályatervezésig és pályagondozásig. Természetesen az emberi erőforrásfejlesztéssel kapcsolatos elképzeléseket nem valamilyen elvont humanitárius célok szerint kell kialakítani, hanem a mindenkori vállalati stratégiával összhangban, azzal egyeztetve.

3.6. Vállalkozások, új szervezeti és társasági formák kialakítása

Ebben a folyamatszakaszban kézzelfogható eredményt jelentenek a felkészítő, rásegítő csoportos foglalkozások és tájékoztatások. A vállalatban belüli vállalkozások és új szervezeti formák jövőbeli eredményessége döntő mértékben attól függ, hogy a jövőbeli vállalkozók számára szervezeten belül megvalósul-e az esélyegyenlőség elve. Ez csak akkor lehetséges, ha a vállalkozók és a tulajdonosok részvételével olyan tárgyalássorozatra kerül sor, amelyek során tisztázzák a vállalkozások induló feltételeit, az elvárt és a teljesíthető eredményt, egyszerűen újraalkotják a szervezeten belüli — most már üzleti alapokon nyugvó — együttműködési játékszabályokat. A tisztességes alku megkötését gátló, régi beidegződések, görcsök és magatartásformák jelenlétét többször is tapasztaltam, mindemellett talákoztam már olyan vállalatokkal, ahol az érdekegyeztető tárgyalások sikeresen zárultak. Segítettek ebben a tanulási folyamatban a korábbi tréningek is, amelyek ebből a szempontból a szerződéskötést megelőző érdekegyeztetés előiskolájaként tekinthetők.

Szervezetfejlesztési moderátorként megfigyelhettem olyan helyzeteket is, amikor a tréningeken a szemem láttára szerveződött meg egy-egy vállalkozásvezető (bandavezér) csapata, s az új szervezeti formák jövőbeli személyi

struktúrája. Az újjászerveződés természetes velejárójaként körvonalazódott a vállalkozásokból kívülrekedtek köre is. Az ily módon kialakult újfajta rétegződés (vállalkozókra és potenciális munkanélküliekre) azonban a megszokott gyakorlathoz képest mindenképpen kedvezőbb, s ily módon a humánusabb kiválasztási-kiválasztódási mechanizmust képviselte.

3.7. Utógondozás

A munkavállalói státusból vállalkozóvá előlépett dolgozók sok esetben a praktikus vállalkozástani ismereteken kívül olyan képzésre is rászorulnak, amely az új módon való gondolkodás és együttműködés címszavakban foglalhatók össze. Külön kell foglalkozni azokkal a dolgozókkal, akik a vállalaton belül létrejött vállalkozásokba — a legkülönbözőbb okok miatt — nem értek bele, számukra új vállalkozások, képességfejlesztő és továbbképzési formák lehetőségét szükséges felmutatni. Ezek többsége azonban egy egy vállalat hatókörén kívül esik.

Irodalom

1. Kurt Lewin: Akciókutatás és kisebbségi problémák. Csoportdinamika, Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1975.
2. J. Naisbitt: Megatrendek. OMIKK, Budapest, 1987.
3. Varga Károly: Szervezetfejlesztési füzetek I. Ipargazdasági Intézet, 1985

Egy lehetséges terápia főbb dimenziói

A beteg társadalmak fő tünetének, a munkanélküliségnek a kezelése

Dolgozatunkban néhány gondolatot szeretnénk megfogalmazni, eddigi gyakorlati munkáink rövid összegezeként, a munkanélküliség magyarországi jelenségeiről.

A tanulmányban leírtak döntően a Nógrádi Szénbányáknál folyó (leendő munkanélkülieket vizsgáló) munkára épülnek. (E munka koncepcióját és a követett programot dr. Benedek László, a SANSZ Gmk. vezetője dolgozta ki, és a gyakorlati munkákat is ő irányította. Jelen dolgozat második felében leírt módszerről és vizsgálatról részletesebben lásd dr. Benedek László *“Adunk egy sanszor”* című tanulmányát.)

Az első részben a munkanélküliség jelenségének megismeréséhez és a kezeléséhez, terápiájához feltétlenül szükséges elemeket írjuk le, majd a második részben összefoglaljuk, hogy a társadalom mely rétegeinek, szintjeinek, csoportjainak milyen szerepe, feladata lehet a munkanélküliség kezelésében, majd a Nógrádi Szénbányák projekt főbb lépéseit és tapasztalatait írjuk le.

Véleményünk szerint olyan társadalmi jelenséghalmazzal állunk szemben, amelynek “kezelése” illetve negatív hatásainak csökkentése hallatlanul sok szervezet, csoport sok akciójának eredményeképpen lehetséges. Azaz nem vagyunk híve a kizárólagos (országos vagy állami) problémakezelésnek, hanem úgy gondoljuk, hogy minden szervezetnek, egyénnek — akik tenni akarnak és tudnak — vannak és lehetnek feladatai.

Tapasztalataink ugyanis azt mutatják, hogy vagy a kizárólagosság (illetve arra való törekvés) dominál, vagy pedig a programok, az akciók egymás mellettiek, koordinálatlanok, így hatásaik nem egymást erősítik, hanem elértéktelenítik.

A munkanélküliség a magyar társadalom jelenlegi politikai-gazdasági állapotában “különös” társadalmi kategóriává vált, illetve válhat. Különös “jelenség” azért, mivel eltér a nyugati társadalmak történetében kialakult munkanélküliségtől, illetve eltér a ma jelentkező nyugati munkanélküliségtől is;

ezért valószínűsíthető, hogy kezelési technikái sem lehetnek teljes mértékben azonosak — így azokat nekünk kell kialakítanunk.

A munkanélküliség alapvetően a társadalmak gazdasági-strukturális állapotának változásaihoz kötődő jelenség. Így a viszonylag stabil, szerves fejlődéssel kialakult társadalmakban könnyen követhető, kézbe tartható, mértéke illetve a változás dinamizmusa becsülhető.

Ezzel szemben a mi átalakuló társadalmunkban-gazdaságunkban csak egy dolog becsülhető: hosszabb ideig növekvő és tömeges (ráadásul erős regionális egyenlőtlenségekkel is terhelt) munkanélküliséggel számolhatunk.

Ez azonnal felveti a preventív, megelőző szemlélet fontosságát. Nem lebecsülve a megelőzés szerepét, — különösen egyéb társadalmi (pl. környezet-szennyezés) és egyéni betegségekben — valószínűleg itt kényszerűen a tömegesen munka nélkül maradókra kell az első időszakban összpontosítani.

Magyarországon a munkanélküliséget átszínezi néhány sajátos vonás.

a) Az állam, a kormány (illetve a koalíciós pártok), az ellenzék, a független és "nem független" szakszervezetek stb. politikai játszmái-harcjai. A munkanélküliség mint társadalmi jelenség így óhatatlanul nem önmagában lévő társadalmi-gazdasági probléma, hanem politikai ügy is.

b) Az elmúlt évtizedek "történelmi" hagyományainak továbbélése a társadalom, a gazdaság mindennapjaiban. Azaz a vállalati vezetés helyzetfelismerése, meglévő készségei, tudása, adott szociális érzékenysége, illetve saját sorsának alakítása és megmentése nagyon megnehezíti a munkanélküliség jelenségének kézbe tartását.

c) Az elmúlt évtizedek olyan munkavállalói szokásokat, attitűdöket, készségeket alakítottak ki, amelyek kimondottan nehezítik saját sorsuk pozitív alakítását, így társadalmi szinten a jelenség kezelését. (Gondoljunk itt a nagyfokú területi, szakmai immobilitásra, a "gondoskodó államot" képviselő gondoskodó munkahelyekre, a helyettünk cselekvő szakszervezetekre stb.)

Összefoglalva e rövid bevezetőt, az a véleményünk, hogy a munkanélküliség krízistermelő hatásának csökkentése

— sok szintű (makro, mezo, mikro),

— sokszereplős (állam, munkavállalók, szakszervezetek, önkormányzatok, vállalkozók, alapítványok stb.), és

— sok tevékenységű (segélyezés, hitelezés, direkt vállalkozásélénkítés, lélektani és gazdasági-piaci tanácsadás stb.) folyamatok eredményeképpen lehetséges, és maga a jelenséghalmaz regionálisan igen eltérő kezelést igényel.

A) A munkanélküliség kezelésének egy lehetséges terápiája

1. Mi kell a terápiához?

1.1. A jelenségek pontos leírása, azaz diagnózis

Ahhoz, hogy társadalmi (makro) szinten bármit is kezelni tudjunk, szükség van a helyzet leírására, diagnosztizálására, és ehhez pedig a fogalom, a jelenség viszonylag pontos munka—definíciójára.

Természetesen e diagnózis és helyzetleírás nem lehet hosszú életű, mivel a munkanélküliség kialakulásának folyamata gyorsvonati sebességgel robot mellettünk, így a folyamatos visszajelzések hatására állandóan változó diagnózisaink lesznek.

A teljesség igénye nélkül felsoroljuk e diagnosztikai munka fő elemeit (e feladatokat csak állami és önkormányzati koordinációval, finanszírozással lehet megoldani, sőt valójában ez tekinthető adekvát állami feladatnak):

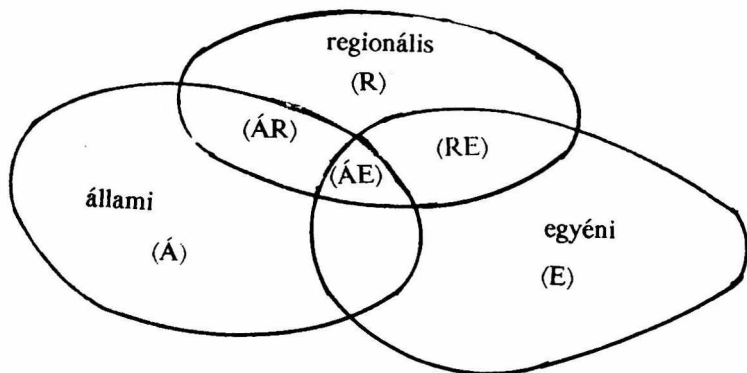
- a munkanélküliség fogalmának megfogalmazása, definiálása itt és ma (főként az eltérések kiemelése);
- időszakonként fénykép (statikus leírás) az éppen aktuális munkanélküliségi helyzetről (annak gazdasági, társadalmi, regionális jellemzőiről);
- elemzés a makroszintű folyamatok várható és tényleges hatásairól. Ide tartoznak fontos társadalmi folyamatok (gazdasági átalakulás, oktatási rendszer hatása, demográfiai folyamatok hatásai stb.), továbbá a direkt állami beavatkozások és törvény- illetve rendeletalkotási folyamatok hatásainak leírása. Ide kapcsolódik a jelenségek politikai-érdekvédelmi háttérének és következményének hatása is;
- végül fontos lenne, ha leírások-elemzések készülnének a munkanélkülivé válás közvetlen egyéni-közösségi hatásairól is. Ez a kormányzat és hivatali-intézményei számára közvetlenebb visszacsato-

lást adhatna tevékenységük eredményeiről, mint a statisztikák, makroszintű folyamatok elemzése.

1.2. "Terapeuták", azaz olyan emberek és szervezetek, akik vállalják a különféle szintű és szakértelmű munkák irányítását, finanszírozását és végrehajtását.

Ilyen szervezetek lehetnek:

- állami intézmények, hivatalok, főhatóságok (amelyek valamilyen módon érintettnek érzik magukat e témában)
- családgondozó hálózatok
- alapítványok
- szakszervezetek
- az érintett vállalatok, cégek
- tanácsadó cégek
- egyetemek, kutatóintézetek
- önkormányzatok (az önkormányzatok szerepe döntő, mivel hatékony és valós koordináció az egyes programok között csak ezen a szinten lehetséges)

Ezek közül a munkanélküliekkel személyesen érintkező szervezetek lehetnek:

- munkaügyi hivatalok,
- önkormányzatok és az önkormányzati szolgáltató apparátus,
- vállalati vezetők, illetve a vállalati személyzetisek,
- a különféle pénzügyi és lélektani tanácsadók,
- szakszervezetek.

1.3. Eszközök, amelyek lehetővé teszik a terápiát, a kezelést

A főbb "eszközök" a következők:

- kormányzati és önkormányzati koncepció a leépülés ellen, a vállalkozás élénkítésére és a végképp lecsúszók szociális kezelésére (itt vállalati stratégiák és koncepciók kimunkálására és létrejöttére is gondolunk)
- ezekhez tartozó pénzeszközök
- és intézményi szervezeti háttér, illetve konkrét személyek, akik végrehajtják a programokat (állami, önkormányzati, társadalmi, nonprofit és karitatív szervezetek, valamint üzleti alapon szerveződött tanácsadók, szervezetek és természetesen ezek munkatársai).

Ezen eszközök mellett fontos, hogy használható információ, tudás, tapasztalatátadás és készségfejlesztés is legyen a kemény feltételek mellett.

1.4. Legyen kommunikáció a "beteg" (munkanélküli), és a "gyógyító" szervezetek, személyek között

E kommunikáció a probléma kezelésének minden szintjén szükséges, azaz minden gyógyító-megelőző beavatkozás alapja ez. A kommunikáció természetesen feltételezi, hogy nem egyirányú információáramlás van, azaz a visszajelzésekre konkrét beavatkozások (pl. a rendeletalkotásoknál, vállalati-önkormányzati akcióknál stb.) történnek.

2. A terápia néhány főbb dimenziója

A terápia alatt olyan beavatkozási akciókat értünk, amelyek ténylegesen hatnak a munkanélküliség megelőzésére, kialakulására, negatív hatásainak csökkentésére.

2.1. A lehetséges beavatkozások szintenkénti tipologizálása

A beavatkozási szintek leírásához az alábbi ábrát használjuk:

Három szintet különböztetünk meg, ahol akciókat, programokat lehet indítani, kezdeményezni, és ahol felelősséget is kell vállalni a munkanélküliség problémáinak csökkentéséért.

Az első — makro-szint az állam és intézményei szintje, a második a régiók (önkormányzatok és vállalkozások — azaz a mezoszint), a harmadik az egyén illetve az egyének önszerveződő csoportjainak (pl. szakszervezetek) szintje (azaz a mikroszint).

Természetesen — mint az ábrából is kitűnik — e három szint között vannak “átfedések”, azaz olyan problémák, illetve ezekre választ adó akciók, terápiaiák, amelyek a szinteket együttesen érintik.

A következő feladatlista korántsem a teljesség igényével készült. Minél több tapasztalatot szerzünk, illetve minél többet foglalkozunk e jelenséggel, annál pontosabban illetve bővebben tudjuk e listát megfogalmazni.

2.2. *Állami (A) feladatok:*

- A munkanélküliség segélyezéséhez, járadékolásához pénzt biztosítani;
- ennek elosztási intézményrendszerét fenntartani, működtetni;
- a munkahelyteremtés, vállalkozás pénzügyi támogatását biztosítani;
- a nagy tömegű munkahelyközvetítés és —keresés intézményrendszerét fenntartani;
- országos és regionális “minta”-programokat kidolgozni, finanszírozni;
- önálló minisztériumi, hatósági programokat koordinálni, hatásukat egyfelé irányítani;
- a munkanélküliséget érintő törvény- és rendeletalkotási folyamatot az intézményesített visszacsatolások alapján korrigálni.

2.3. *Állami és regionális feladatok (ÁR)*

Itt két kapcsolódási pont van:

- állam és önkormányzatok (az önkormányzatok direkt pénzügyi, információs támogatása, az önkormányzatok önálló működésének garantálása, és az önkormányzati visszajelzések valós fogadása);
- állam és vállalatok (a leépítendő, privatizálandó állami vállalatoknál életképes stratégiák kikényszerítése, a változások minimális “emberáldozattal” végigvitele, munkanélkülieket alaklmazó vállalkozások támogatása stb.)

2.4. *Az állam és az egyén érintkezésénél lévő pontok (ÁE)*

- segélyező, tanácsadó állami hivatalok gyors, emberközpontú működése;
- karitatív állami szolgálat a végképp lecsúszónak;

- a szakszervezetek által az állam felé közvetített egyéni, csoportos problémák feldolgozása;
- a munkanélküliekkel egyénileg is foglalkozó kutatási feladatok koordinálása és végrehajtása.

2.5. *Regionális feladatok (R)*

- helyi, vállalati, önkormányzati és állami programok koordinálása (pl. vállalkozásélnékiítésben, a helyi vállalati leépítések ütemezésében);
- regionális, helyi pénzalapok létrehozása ;
- helyi adókedvezmények ;
- a régió speciális problémáinak érdekképviselete;
- önkormányzati-helyi vállalati vezetők képzése, tréningje a munkanélküliség megfelelő kezelése érdekében ;
- vállalati stratégiák léte, illetve azok kimunkálása a leépülés ellen (valamint kemény” munka a vállalati menedzserek részéről a leépülési folyamatok ellen).

2.6. *Regionális és egyéni kapcsolódási pontok (RE)*

- egyéni vállalkozói tanácsadás, cégalapítás lebonyolítása stb.
- vállalkozáshoz szükséges szakmai ismeretek oktatása (pénzügyek, adóügyek menedzsment, marketing stb.) ;
- tőkefinanszírozás, kedvezményes terület- és ingatlanátadás ;
- konkrét átképző programok finanszírozása ;
- helyi “inkubátor házak” létrehozása ;
- helyi vállalatok, szakszervezetek, önkormányzat között a koncepciók egyeztetése ;
- a végképp lecsúszók és leszakadók problémáinak helyi megoldása (szociális segélyezés, lelki tanácsadás stb.).

2.7. *Az egyén szintjén jelentkező feladatok (E)*

- egyéni életpályamódosítás tudatos megtervezése (lényeges, hogy a munkanélkülivé válás előtt történjen ez) ;
- ismertek megszerzése a vállalkozásindításhoz ;
- az elszakadási folyamat tudatos kézben tartása ;
- helyi önszerveződéssel a legkisebb rossz elérése vállalati-önkormányzati szinten (esetleg önszegélyezés is).

A továbbiakban leírjuk az általunk végrehajtott Nógrádi Szénbányák projekt fontosabb elemeit.

B) A Nógrádi Szénbányák projekt

1) Alternatív foglalkoztatáspolitikai koncepció

Megbízatusunk a Nógrádi Szénbányák elbocsátásra kerülő dolgozóinak megsegítésére szolt.

Munkánkban az alábbi alapelvet követtük: nem abból indultunk ki klientsainknél, *ami van*, mert akkor bizony együtt kesereghettünk volna velük. Mi mindig arra voltunk kíváncsiak, hogy esetünkben *mi az, ami lehetne*. Hogyan lehet a bennük rejlő esélyeket kibontani, felszínre segíteni és alkalmasint megvalósítani. Mi tehát nem a munkaerőpiacot vizsgáltuk, nem a térség amúgy is minimális lehetőségeit kutattuk, hanem beszélgettünk az emberekkel. Arra bízattuk őket, hogy próbáljanak egy szebb jövőt megálmodni maguknak, kevesebb esélyt ez sem nyújt, mint az úgynevezett realitás.

A munkanélküliség kezelésének hagyományos módszerein a probléma közgazdasági-szociológiai megközelítéséből fakadó megoldásokat értik. Könnyen belátható, hogy a foglalkoztatáspolitikai eszközök igen költségesek, s a kérdéshez mindenkor a társadalom és a gazdaság nézőpontjából közelítenek. Ilyen és ilyen munkaerőre nincs szükség, ezért ezeket az embereket átképezük. Idősebb munkaerőre nincs szükség, ezért ha tehetjük, korengedménnyel nyugdíjba küldjük őket. Közhasznú munkára szükség van, ezért akinek nincs munkája, odairányítjuk stb. Ezekben a megoldásokban tovább él az a paternalista szemlélet, mely szerint az állam jobban tudja, hogy a dolgozónak, illetve a munkanélkülinek mire van szüksége, mint ő maga.

Elismerve azt, hogy az állami foglalkoztatáspolitikában érvényre jut az állam gondoskodási törekvése, felmerült bennünk az igény egy olyan koncepció iránt, amelyben a munkanélkülieknek választási lehetőségük van, sorsukról maguk dönthetnek. Ehhez az érintetteknek mindenekelőtt információra van szükségük, legfőképpen saját magukról, képességeikről, lehetőségeikről.

Éppen ezért olyan alternatív foglalkoztatáspolitikai koncepció kidolgozását kezdeményeztük, mely nem a munkaerőpiaci helyzetből, s nem is a társadalom igényeiből, hanem *az egyes emberből, potenciális képességeiből, rejtett adottságaiból indult ki*.

E koncepció kiindulópontjaként a munkanélkülit olyan embernek tekintjük, aki súlyos érzelmi válságban van, s akinek életlehetőségeit ez a személyes krízis tovább súlyosbíthatja.

Szakszerű segítséggel azonban ez a krízis oldható, s a saját képességek reális felmérése ésszerű pályakorrekcióhoz, alternatív életprogramokhoz vezethet. Ennél *a pályakorrekciónál az alábbi személyes feltételeket tartjuk alapvetőnek:*

a) A veszteség feldolgozása

Elsődlegesnek látszik a munkanélkülit ért veszteségek okozta érzelmi állapot megváltoztatása, az elszenvedett sérelmek felszínre hozása, az átélt negatív élmények verbalizálása útján. Ehhez a munkanélkülinek olyan bizalomteli, megértő légkörre van szüksége, ahol megtapasztalja, hogy bajában nincs egyedül, melléje állnak, számára támaszt nyújtanak. Elutasítás helyett elfogadást tapasztal, ami segít neki a sebek gyógyulásában, a bajok elviselésében.

b) Az aktivitás visszanyerése

A munkanélküli lehetőségeit tovább rontja egy olyan érzelmi állapot, melyet a teljesítmény tudattalan visszatartásának nevezhetünk. A munkanélküli mintegy sértett, sérült állapotában saját természetes aktivitását is visszaszorítja, mivel azt tapasztalja, hogy az ő megnyilvánulásaira nincsen szükség, azokat nem értékeli. Így módon a munkanélküli tehetetlennek, szerencsétlennek érezheti magát, aki boldogulását kizárólag mások jóindulatától remélheti.

Döntő fontosságú mozzanat, amikor a munkanélküli megtapasztalja tulajdon aktivitásának sikerét. Belátja, hogy ha tesz valamit, akkor személyes sorsa is jobbra fordulhat.

c) A személyes képességek kibontakoztatása

Számos lélektani irányzat úgy véli, hogy az ember személyiségének természetes tendenciája a növekedés, a fejlődés. A személyes készségek és képességek realizálásának lehetséges módja az, ha a személyiség természetes fejlődését gátló, akadályozó tényezőket elhárítjuk, a torlaszokat lebontjuk. Így módon a személyiség maga fog ráatalálni azokra a lehetőségekre, amelyek önmaga kibontakoztatására a legalkalmasabbak.

2. Pályakorrekciós program

Ezek a gondolatok vezettek egy olyan pályakorrekciós program kidolgozásához, amely a munkához és munkanélküliséghez való érzelmi viszonyt helyezi középpontba. A program alapelvei a következők:

a) *Preventív szemlélet*

A program kidolgozásakor preventív (megelőzés-centrikus) szemlélet vezetett bennünket, vagyis az az orvostudományban jól felismert felfogás, hogy a bajokat könnyebb akkor kezelni, ha igazából még ki sem alakultak. Ezért irányoztuk elő egy nagyvállalat vizsgálatát, ahol nagyarányú létszámleépítésre kerül sor. Szerencsés esetben az elbocsátott dolgozók azonnal új munkalehetőségeket találnak, így velük mint munkanélküliekkel nem is kell számolni. Mások számára a munkanélküliség keserű időszakát igyekszünk lerövidíteni.

b) *Az elszakadási krízis oldása*

Az állását elvesztő személy érzelmi krízisének lényeges eleme, hogy az elbocsátás miatti keserűséget a munkanélküli nem képes feldolgozni, megemészteni. Feldolgozatlan indulatai fogva tartják őt, s érzelmileg teszik alkalmatlanná az új lehetőségek felé fordulásra. A munkanélküliekkel való foglalkozásnak tehát kulcskérdése, hogy ezeket a lekötött érzelmi "vegyértékeket" felszabadítsuk, az érintett személyeket hozzásegítsük ahhoz, hogy veszteségeiket feldolgozzák.

c) *Konfliktuskezelés*

Az előbbivel szorosan összefüggő alapelv a konfliktusok megoldhatósága, rendezése. Ezen azt értjük, hogy noha az elbocsátás súlyos érzelmi probléma mind az egyén, mind pedig a vállalatvezetés számára, fontos az, hogy az elválás emberi módon történjen. Az elbocsátott dolgozóban ne maradjon sérülés, csökkent-értékűség érzése, és ne ragadtassa olyan reakcióra magát a vállalattal szemben, amit később esetleg megbána. Ha a konfliktuskezelés emberi mederben marad, ez a munkanélküli amúgy is ingatag önértékelését növelő tényezővé válhat.

d) *Személyre szabott pályakorrekció*

Nem a feltételezett munkalehetőségekből indulunk ki, hanem az egyénből, a benne rejlő perspektívákból. Mindabból, amivé a megfelelő körülmények között válhatna. Kölcsönös feltérképező munkára van szükség, ahol a tanácsadó

kettős funkciót lát el. Egyfelől bátorítja a munkanélkülit, hogy "eressze el fantáziáját", s vázolja fel azokat a terveket, terv-kezdeményeket és vágyakat, amelyekre saját munkalehetőségeit illetően valaha is gondolt. Másfelől a tanácsadó képviseli a realitást is, vagyis felelősen irányítja a munkanélkülit a tényleges megoldások felé. Ami azonban a legfontosabb: a változás irányának a vizsgált személyből kell kiindulnia.

e) Aktív, önszorgó részvétel

A fentiekkel megegyezően bátorítjuk a munkanélküliek személyes aktivitását. Abban hiszünk, hogy ki-ki önmagának a legjobb tanácsadója. Modellünk fontos eleme, hogy ez az aktivitás önszorgó csoportokban kap teret, ahol a csoport többi tagjai is hasonló gondokkal küszködnek. Ez ad lehetőséget a megértő csoport-atmoszféra kialakulására. Mások tervei, elképzelései inspirációt adhatnak a munkanélkülinek, aki így bátrabban meríthet saját személyisége tartalékaiból.

3.) A Nógrádi Szénbányák munkaerő-problémái

A vállalat 1990 februárja óta felszámolási folyamat alatt áll, de jelenleg olyan szituáció alakult ki, hogy a felszámolási eljárás is patthelyzetbe került. A vállalat létszámában az elmúlt két évben jelentős mértékű csökkenés következett be. 1989-ben mintegy 1700 fő távozott, közülük több mint 1000 fő a vállalatról leváló 7 Kft. dolgozója lett. Ezek a vállalkozások a nem közvetlenül széntermelő s így piacképesebb tevékenységek köré szerveződtek.

1990 elején a foglalkoztatási gondok katasztrófálissá válása miatt a vállalat kérte a térség kritikus körzetteé nyilvánítását, amit az Országos Érdekegyeztető Tanács állásfoglalása nyomán sikerült is elérnie. Ezzel párhuzamosan azonban további elbocsátásokra kerül sor, s 1990 folyamán a vállalat dolgozóinak létszáma mintegy újabb 1000 fővel csökkent, jelenleg 1860 fő. Ez azonban még mindig 4-500 fővel meghaladja a maradó széntermelés gazdaságossági maximumát, melyet 1400 főben állapítottak meg. Ennek a további leépítésnek a szükségessége miatt kötött a Bánya szerződést velünk, a SANSZ Gmk munkatársaival a még elbocsátandó dolgozók újraelhelyezkedésének megkönnyítésére.

A vállalat munkaerőlétszámának ilyen drasztikus leépülése nem kívánt hatásokat is eredményezett. A konvertálható szakmával rendelkezők, s így a legjobb dolgozók jelentős része betegállományba "húzódott". E hatások kö-

vetkeztében a vállalatnál egyszerre jelent meg a munkaerő-felesleg és a munkaerő-hiány. A vállalati létszám magasan a kívánt érték felett van, ugyanakkor a ténylegesen termelésbe vonható dolgozók száma a szükséges mértéket sem éri el, az üzemvezetőknek valósággal sakkozniuk kell a rendelkezésre álló munkaerővel, hogy a műszakhoz kívánt csapat-létszámot biztosítani tudják. Munkaerő-hiány és kapun belüli munkanélküliség a tipikus jellemzője egy átalakulófélben lévő vállalatnak.

4. Eddigi tapasztalataink összegzése

A nagyarányú leépítésnek sokkhatást váltottak ki a dolgozók körében, amikor a szanálás sikertelensége és a felszámolás ténye napvilágra került. Akinek módjában állt, igyekezett elhagyni a "süllyedő hajót", a távozások további láncolatát gerjesztve ezzel. Ez a folyamat a maradókra is hatott, akik valamennyien saját további lehetőségeiket, alternatív megoldásaikat kezdték keresni. A permanens csődhelyzet számos hátránya mellett ez csekély előnyhöz is juttatta a megmaradókat: életük esetleges sorsfordulóira egyéneként külön-külön új megoldásokat és elképzeléseket dolgoztak ki. Magunk ezzel magyarázzuk, hogy a vizsgálat idejében már a megkérdezett dolgozók majd mindegyikének konkrét elképzelései voltak arról, hogy mihez kezd önmagával, ha a Bánya bezár.

A felszámolás folyamatában a munkavállalói érdek és a munkáltatói érdek gyökeresen szembenáll egymással. Ennek ellenére paradox módon azt tapasztaltuk, hogy a vállalat vezetése a munkavállalók érdekeinek gyakran önmagorovására is érvényt szerzett (például a lakástámogatások elengedése széles körben, a kordedvezményes nyugdíjazás méltányos megítélése stb). E jelenség csakis a megbolydult helyzettel magyarázható. A vállalatvezetés, maga is veszélyeztetett pozícióban lévén, sokkal több megértést mutatott a dolgozók szempontjai iránt, mint a homályos és körvonalazatlan ösztársadalmi érdek iránt, amely melleleg a vállalat teljes felszámolásával fenyeget. Ez a helyzet a szolidaritás erős érzését fejlesztette ki munkavállalók és munkaadók között. (Úgy véljük, csődhelyzetben nem ritka az ilyen jelenség, ezt láttuk például a taxisblokáid idején is.)

A programunkon résztvevők alap-attitűdjét érthetően egyetlen döntő szempont határozta meg, az, hogy ténylegesen menniük kell-e, vagy pedig maradhatnak. Amennyiben a kérdésnek nem volt közvetlen, napi aktualitása, az

érintettek legtöbbje az egész vizsgálatot és programot a fantázia birodalmába utalta, s nem kezelte reális valóságként. Ennek két fő oka lehet. Az egyik: a dolgozók elhárítják, hogy szembenézzenek azzal az eshetőséggel, hogy elvesztik munkahelyüket. Ez a magatartás teljesen ésszerűtlen, de nagyon is érthető. A másik lehetséges magyarázat magának a helyzetnek az abszurdításban keresendő. Ennél a vállalatnál már annyi ésszerűtlen lépés történt a felsőbb vezetés részéről, hogy e program elrendelése is joggal minősülhet aktuális hóbortnak. Valójában nem lehet biztonsággal jövedőlni a Bánya sorsáról, s ha innen nézzük a dolgot, a dolgozók attitűdje teljességgel racionális, bár kevésbé érthető. A háritás mértéke és jellege persze nagyon különbözött a vizsgált személyek jellege szerint. Volt olyan dolgozó, akiben a vizsgálat ténye szorongást keltett, másban gyanakvást, agressziót. Megint mások bagatellizálni igyekeztek a programot.

Egészen más attitűdöt tapasztalhattunk azoknál, akik valamilyen oknál fogva távozni kényszerültek Bányától, s ennek tudatában ültek az asztalhoz, ők általában a segítő szándékot érezték ki a programból, s pozitívan álltak hozzá. Tanácsunkat, ötleteinket szívesen fogadták.

Az érintettek harmadik csoportjába néhány személy tartozott, akik konkrét tervekkel és elképzelésekkel érkeztek. Attitűdjüket a realitás és racionalitás határozta meg. Valamennyiük életében volt már korábban egy válságos időszak, amelynek tanulságaiból merítettek, s az új krízis nem érte felkészületlenül őket.

Összegzés

Az a tény, hogy sikerült egy nagyvállalatot, amely válságos helyzete dacára hajlandónak mutatkozott egy ilyen kísérleti jellegű program kipróbálására, önmagában is elgondolásaink életképességét bizonyítja. S talán nem is pontos itt a fogalmazás, mert a Nógrádi Szénbányák nem is annyira válságos helyzete dacára, hanem éppen annak következtében vállalkozott a program megvalósítására. A válság nemcsak rombol, de érlel is. Növeli például a vezetők szociális érzékenységét, fokozza a munkahelyen belüli szolidaritás érzését. Nem véletlenül állapította meg Pohankovics István, az Ipari és Kereskedelmi Minisztérium politikai államtitkára parlamenti felszólalásában a következőket:

“A szerkezetátalakítás vállalati hatáskörében lebonyolítható megoldási körében például a Nógrádi Szénbányánál tett VI. 20-i látogatásom során kedvező tapasztalatokat találtam a létszámgazdálkodást illetően, tehát a felesleges munkaerővel meglepően gazda módjára bántak.”

Ami a programon résztvevőket illeti, úgy érezzük, hogy elgondolásaink termékeny talajra hullottak náluk. Valamennyi résztvevőről elmondható, hogy a vizsgálatot komolyan vette, abban együttműködő módon szerepelt. Különös és pozitív hatása volt annak a ténynek, hogy a vizsgálatot és beszélgetéseket általában orvos vezette. Menet közben jöttünk rá ennek jótékony hatására, amit azután igyekeztünk ki is használni a jó atmoszféra megteremtése érdekében. Az emberek szívesebben nyílnak meg egy orvos előtt, könnyebben feltételezik róla a segítő szándékot, s nem azonosítják a “felsőbb hatalmakkal”, akiknek a kezébe sorsuk van letéve.

A résztvevőknek az orvos megjelenésére adott pozitív reakciója meg is erősített bennünket abban a feltevésünkben, hogy a munkanélküliség okozta szociális krízis-helyzet kezelése a medicinális minta adaptált változata szerint nagyon elképzelhető. Eszerint a szociális krízisbe jutott egyén kezelése nem feltétlenül intézményi megoldást követel, hanem bátran lehet építeni a professzionális, segítő, emberi kapcsolat erejére.

A vizsgálaton eddig 30 személy vett részt, 6 nő és 24 férfi. Közülük 16 a fizikai dolgozó, 14 fő nem fizikai. 4 személy már el is ment a vállalattól megfelelő alternatív élettervvel. 2 fő tervezi, hogy ha jó megoldást talál, akkor távozik. 14-en vannak olyanok, akik arra számíthatnak, hogy az első megszorításánál menniük kell, viszont 6 olyan személy is volt a kérdezettek között, akiknek munkájára mindaddig szükség van, amíg a Bánya egyáltalán fennáll. Pillanatnyilag a megkérdezettek egyikét sem fenyegeti egzisztenciális veszély, de a Bánya sorsa mind a mai napig teljességgel bizonytalan. Abban az esetben, ha a Bánya bezárna, a megkérdezett 30 személy közül várhatólag 21 tudna elhelyezkedni, illetve találna olyan tevékenységet, amiből önmagát és családját el tudja tartani. Programunk még korántsem fejeződött be, végleges eredményekről csak a vizsgálatok lezárultát követően néhány hónappal tudósíthatunk.

Tapasztalataink másik része személyes természetű. Közelebb kerültünk a bányászokhoz, jobban megismertük, megértettük, meg is szerettük őket. A Bánya kicsit misztikus hely, aki nem él benne, talán nem is érti a bányászok ragaszkodását. Nem csak egyszerűen egy a munkahelyek közül, hanem annál

jóval több. A Bánya kenyeret adott már a nagyszülőknek is, ebből éltek a szülők, a jelen generáció, s természetes, hogy az utódoknak is azt kívánják, találják meg ők is a számításukat a Bányában. A Bányában dolgoznak a szomszédok, a barátok, a falubeliek is. A Bánya keretet ad az életnek. Hajnalban indulnak a buszok, s viszik a munkásokat, délután ugyancsak buszok viszik haza a csapatot. A Bánya tehát időben is keretet ad az életnek. Aztán a Bánya nemcsak kenyeret ad, hanem sok minden egyebet. Támogatást ad a dolgozónak, gondoskodik róla. Az életnek természetes rendje van, amely apáról fiúra száll, s az egész szorosan a Bányához kötődik. Nem könnyű lemondani róla.

Szívünk szerint azt mondanánk, aki ennyire kötődik valamihez, attól nem szabad elvenni. De akinek fejében egyéb lehetőségek is megfordulnak, annak bizony adni kell legalább egy sanszot, hogy élni tudjon vele. Tanulmányunkat mi mással is fejzhetnénk be, mint amivel elkezdtük: *“adunk egy sanszot.”*

A GT Füzetek legújabb kötete

Ruszin Emil:

Magyarok a Kárpátalján. A félmúlt üzenete

A kötet szerzője sok éves kutatásának eredményét tárja az Olvasó elé.

A könyvben a XX. század torz története elevenedik meg, a Szerző magától értetődően az elmúlt négy évtizedre koncentrál elsősorban.

Ajánljuk a könyvet minden olyan Olvasónknak, akit érdekel ez a szemhatárunkból legtöbbször kieső régió, s az itt élő mintegy kétszázézernyi magyar sorsa.

Megrendelhető: a Társadalomkutató Intézetben.

Autonómiafejlesztő tréning és tanácsadás munkanélkülieknek és/vagy vállalkozóknak

Beszámoló egy kísérlet tapasztalatairól

Magyarországon ma mindenki potenciális munkanélkülinek érezheti magát. A munkanélküliség veszélye minden ember számára trauma. Az, hogy ezt a helyzetet kudarcként, önmaga leértékelődéseként éli meg, vagy az újrakezdés, a váltás lehetőségét látja benne, már egyéni adottságok függvénye.

Lehet egy ország gazdag vagy szegény, lehet kiváló programja a gazdasági szerkezetátalakításhoz, lehet jól kidolgozott szociális védőhálója — és még sorolhatnám tovább —, mindez nem sokat ér, ha az egyes ember nem tudja, hol a helye ebben a rendszerben, mi az ő feladata, és mit kell tennie ahhoz, hogy ne sodródjék a társadalom perifériájára.

Az állampolgár megismerheti a kormány programját, bízhat is benne, de ez még nem jelenti azt, hogy tudja is, hogy mi az ő dolga. Főként nem biztos, hogy tudja, neki önmagának kell kézbe vennie sorsának alakítását, neki kell döntenie arról, hogy mit tegyen, amikor a körülmények változnak és a mindennapi élet szintjén egyre kedvezőtlenebb a helyzet.

Autonóm személyiség

A pszichológus azt mondatja velem, hogy autonóm emberekre van szükség. Az autonóm személyiség nem vár az államra, a pártokra, a szakszervezetre és a jóistenre, hanem az adott keretek és lehetőségek között megteszi, amire képes. De melyek a keretek, mik a lehetőségek, és mit lehet tenni? Egyáltalán mi az, hogy autonóm ember, és főként mit érünk vele?

Már a két éves gyerek autonómiára törekszik, amikor azt mondja, én magam, és ügyetlenkedve bár, de egyedül akarja felvenni a cipőjét. Az ötéves már dackorszakban” van, és szótárában a *nem* a leggyakrabban használt kifejezés, nem hajlandó azt csinálni, amire kérjük. A kamasz csak azért is szembeszegül akaratumkkal. *ő akarja meghatározni* önmagát és a körülötte lévő dolgokat.

Az emberi szocializáció az autonómiára törekvésről szól. Az ember nembeli lényege az autonómia.

A pszichológiai szakirodalomból ismert az a személyiségtipológia, mely az autonóm vagy belső függő személyiséget illetve a dependens, külső függő személyiségtypust különbözteti meg. Ez a kategorizáció a mindennapi gyakorlat nyelvén is jól értelmezhető.

Mi jellemzi az egyik illetve a másik személyiségtypust? Az autonóm személyiség úgy li meg a világot, hogy a saját viselkedése a meghatározó tényező, "a dolgok rajta múlnak". A dependens személlyel megesnek a dolgok, a szerncse, a sors, a véletlen alakítja életét. Az információfeldolgozásban is különbözik a két típus. Az autonóm személyiség fokozott készenléttel várja az információt, ingerküszöbe alacsonyabb. Sokkal kíváncsibb azokra a szituációkra, melyek körülveszik, ezáltal észlelési teljesítménye javul. Tehát hatékonyabb az információfeldolgozása, gazdaságosabb az információhasznosítási képessége, mint a dependens személyiségé. A frusztrációs toleranciája is fejlettebb az autonóm típusnak, tudja késleltetni a kielégülést, tud várni. Ezzel szemben a dependens személyiség filozófiája a "jobb ma egy veréb, mint holnap egy túzok."

A két típus különbözik a teljesítménymotiváció szempontjából is.

Az autonóm személy sikerorientált, szívesen választja a képességeit próbára tevő feladatokat. A szorongás facilitálólag hat rá; feladathelyzetben "az is eszébe jut, amit soha nem tudott". A dependens személyiség inkább kudarc-kerülő, olyan feladatot választ, amelyet könnyen meg tud oldani, vagy amelyik messze meghaladja a képességeit. Az előzőeknél nagy a valószínűsége a sikernek, a másodiknál pedig kéznél van az "érvédő racionalizáció", hiszen ez másoknak sem sikerül. Debilizáló szorongás jellemzi, feladathelyzetben azt is elfelejti, amit legjobban megtanult.

A két személyiségtypus kialakulásának más szocializációs háttér, szülői-nevelői attitűd kedvez. Az autonóm személyiség meleg, elfogadó, demokratikus családi háttérben alakul ki. Itt előreláthatóak a dolgok, következetesek az elvárások. Az ember kipróbálhatja magát és lehet hibázni. A dependens személyiség kialakulásának egyaránt kedvez az érzelmileg elutasító, rideg légkör, illetve a túlságosan szeretetteljes nevelői magatartás.

Mindkettő akadályozza a személyt az önálló tapasztalatszerzésben, mintegy elfújja a "kompetenciáját".

Ebből a tipológiából két gondolatot emelek ki. Az egyik: a szocializációnak fontos szerepe van az autonómia kialakulásában. A másik: az autonóm személyiségre a szorongás facilitálólólag hat, nehéz helyzetben jobban teljesít.

Ma Magyarországon a helyzet nehéz, jó lenne, ha ez a kihívás a problémák sikeres megoldását eredményezné. Ezzel szemben hat a magyar társadalom paternalista, büntető attitűdje, amely — mint azt az előzőekből következik — a dependens személyiség kialakulásának kedvez.

Az elmúlt években lezajlott társadalmi változások elvileg és gyakorlatilag is lehetőséget adnak az egyes emberek, társadalmi csoportok autonómiájának érvényesítésére. De itt van 10 millió ember, akinek az elmúlt évtizedekben igen kevés módja volt autonóm személyiséggé szocializálódni. A gazdasági kihívás viszont kényszeríti arra, hogy álljon a saját lábára, vegye kezébe sorsának intézését, vállalkozzon, változtasson életformát, stb.

A hatalom képviselői ezzel szemben továbbra is kiskorúként kezelik az embert, a társadalmi és gazdasági élet különböző szintjein. Két példát említek. A miniszterelnök az egyik országgyűlésen, ahol a kormány programját vitatták meg, "atyaian megsímogatta" a Fidesz fejét, amikor az keményen bírálta a merészelt a betervezett kormányprogramot, mintegy jóindulatú elnézéssel megengedte nekik, mondván, hogy ez a dolga az ellenzéknek. Az a vállalatvezető, aki évekig "elgazdálkodta" a dolgozók által megtermelt vagyont, most szemrebbenés nélkül nyilatkozik arról, hogy a munkanélküliség szükségszerű a gazdasági szerkezetváltásban, és majd ez megteremti a régóta áhított munkafegyelmet, a minőségi munkaerőt. Meg is fenyegeti beosztottait, ha ez nem tetszik nekik, "fel is út, le is út" és végül ki is teszi őket az utcára. Mégpedig olyan módon, hogy nem biztosítja számukra a törvényben előírt jogait, sőt gondosan eltitkolja előtűk az erre vonatkozó információkat is. Szűklátókörűségében eszébe sem jut, hogy az általa utcára tett embert végső soron ugyanúgy neki, illetve a társadalomnak kell eltartania, nem számolva a segélyen élés személyiséget romboló, végső soron a társadalmat erodáló hatásával.

Úgy gondolom tehát, hogy a társadalmi és gazdasági rendszerváltás akkor fog igazán végbemenni, ha azok az autonóm személyiségek, csoportok lesznek többen, akik egyéni és csoportérdekeiket eredményesebben és hosszú távon gondolkodva is érvényesíteni tudják.

Az autonóm személyiség minden kedvezőtlen szocializációs társadalmi hatás ellenére nagy számban létezik a magyar társadalomban. Első látásra

felismerhető hatásuk van: ők azok, akik a második gazdaságot elkezdték, ők azok, akik VGMK-t, Gmk-t alakítottak már az előző rendszerben. Ők azok, akik érdekeik érvényesítésében nagyobb eséllyel indulnak, és felismerik, hogy szövetségeket keresve, céljaikat összehangolva sikeresebben érvényesülhetnek.

Két évtizede dolgozom gyakorló pszichológusként különböző vállalatoknál, tanítok egyetemen és máshol, az a tapasztalatom, hogy ezek a képességek felnőtt korban is fejleszthetők, a személyiségben szunnyadó autonómiára törekvés megerősítéssel előhívható. A mai társadalomnak autonóm emberekre van szüksége, akik ismerik saját lehetőségeiket és mozgásterüket, mi több, azt reálisan tágítani is tudják.

Önismeret és tanácsadás

Mi kell mindehhez az egyes ember szintjén? Mindenekelőtt információ! Miről? Legelőször is saját magáról! Adottságairól, rejtett képességeiről, korlátairól és hiányosságairól. Aztán arról az élettérről, ahol ő él, az országrész, a város, a munkahely távlati terveiről. Milyen lehetőségek vannak munkavállalásra átképzésre, vállalkozásra? Ezek mennyiben szolgálják önmegvalósítási törekvéseit? Egyéni életútját feltárva, adottságait és saját "piaci értékét" megismerve (felértékelve), az élettér lehetőségeit reálisan számbavéve, milyen új életstratégia alakítható ki számára és sikerességének mekkora az esélye? Mindezek megvalósításához honnan és milyen feltételekkel kaphat információt és hitelt?

Ezekre az alap gondolatokra építettük szolgáltatási programunkat, mely két szervesen egymáshoz kapcsolódó projektből áll. Önismereti, szociális készségeket fejlesztő tréningből és személyre koncentráló tanácsadásból épül fel. Módszerünk, ami az alkalmazott technikákat illeti, ismert, a mai magyar szervezetfejlesztési, humán erőforrásfejlesztési gyakorlatban használatos eszközrendszerből adaptáltuk programcsomagunkat. Amiben más, netán novum, az az a pszichológiai szemlélet és koncepció, melyet két évtizedes ipari gyakorlatunk és oktatómunkánk tapasztalataira építve alakítottunk ki. Az az eklektikus szemléletmód, mely elméleti alapjait illetően a szociológia, a szociálpszichológia, az általános és személyiséglélektan, a Lewin-féle csoportdinamika és a csoportpszichoterápia eredményeit is felhasználja. Az a team, amely ezt a projektet összeállította, szociológusokból, pszichológusokból, közgazdászokból áll, de felhasználtuk a pszichiáterek, munkaügyi és munkajogi

szakemberek véleményét és tapasztalatait is. Munkacsoportunk korlátlanul bővíthető az igényeknek megfelelően.

1990-ben két kísérleti csoporton volt módunk kipróbálni projektünket, illetve ezek tapasztalatára építve fejlesztettük tovább azt. Ehhez a programhoz a Vegyipari Dolgozók Szövetsége (VDSZ) és a Papíripari Vállalat nyújtott anyagi támogatást, illetve a program kidolgozásában résztvevő szakemberek, akik majdnem ingyen adták szaktudásukat.

A kísérleti csoportokról

A VDSZ biztosította számunkra a kísérleti terepet, így a vegyiparból a BIOGAL RT és a NEVIKI munkatársai vettek részt a programunkon. A két intézmény tevékenysége, de főként gazdasági helyzete a kísérleti időszakban lényegesen különbözött egymástól. A BIOGAL RT 1990-ben még egy jól prosperáló vállalat volt, a NEVIKI pedig öncsődöt jelentett éppen. Ez a tény a tréningen résztvevők motívumait alapvetően meghatározta, és természetesen az eredményt is befolyásolta.

Mindkét céghez azzal az alapállással fordultunk, hogy a potenciális munkanélkülieket várjuk a tréningünkre. A két cég vezetői hasonlóan reagáltak, nevezetesen nem vállalták fel, hogy megnevezék azt a 12-15 embert, akit a közeljövőben el szándékoznak bocsájtani. Így végül is mindkét tréning belső vállalkozásfejlesztő programként került megszervezésre.

A BIOGAL RT helyzete 1990-ben

A BIOGAL 1990 január 1-jével alakult RT-vé, az átalakulási törvény alapján. Alapítók a Biogal, a helyi tanács, mint a földterület tulajdonosa és az Állami Vagyonügynökség. A részvények zöme a BIOGAL kezében volt, külföldi érdeklődőkkel tárgyalt a további tőkebevonás érdekében. A külföldi érdeklődés főként a nyugat-európai nagy gyógyszergyárak részéről nyilvánult meg a szovjet piac reményében. A BIOGAL RT vezetőitől kapott információk alapján a külföldi tőkére nem annyira a korszerű technológia és a technika miatt volt szükségük, mint inkább a marketing és a menedzsment tevékenység fejlesztésére. Az RT célja, hogy belső önálló egységeket hozzon létre a termelés fejlesztésére, ezért érdekelte őket a VDSZ által felkínált program. A BIOGAL csoportban kilencen vettek részt, a vállalat különböző szervezeti egységeiből, főként vezetők, osztályvezetők, főművezetők, divízióvezetők stb. A végzettségük, egy személy kivételével, felsőfokú. A résztvevőket a controlling vezér-

igazgatóhelyettes jelölte ki, bár az első kezdeményezés a szakszervezettől indult és ő adta az RT célját és stratégiáját ismertető információkat is a résztvevőknek a programban.

A NEVIKI helyzete 1990-ben

A Nehézvegyipari Kutatóintézet 1990-ben öncsődöt jelentett.

A kísérlet időszakában már csak a bérek és a feltétlenül szükséges rezsi volt az, amit a bank kiegyenlített. Az ott dolgozók a teljes kilátástalanság állapotában éltek. Az Intézet igazgatója által létrehívott válságstáb, az igazgató szerint, nem volt képes használható programot kidolgozni a helyzet megoldására, javítására. A vezetők úgy érezték, hogy a dolgozók nem működnek együtt velük ebben a nehéz helyzetben, nincsenek ötleteik, javaslatuk a kiút kereséshez. A dolgozók bizalmatlanok vezetőikkel, nincs közös cél, nincs együttműködési szándék. Kölcsönösök a vádaskodások, a bizalmatlanság egyre nő.

Ezt jól jelzi az a tény, hogy az autonómiafejlesztő tréning első nekifutásra nem volt megszervezhető, bár a VDSZ az összes költséget vállalta. Az igazgató itt csak javasolta a részvételt, de nem jelölte ki a személyeket. Azt, hogy a tartózkodás a bizalmatlanságból fakadt— ez szólt az igazgatónak, a vezetésnek, a kilátástalan helyzetnek és természetesen az ismeretlen módszernek jól bizonyította az a tény, hogy amikor Veszprémbe mi ismertettük a tréning célját és azt, hogy mit várhatnak tőle, a tréninget a nyár kellős közepén két hét alatt meg lehetett szervezni. Végül is a NEVIKI-ből 9 ember jött el, az intézet igazgatója, vezetők, önálló kutatók és egy laboráns.

A helyzet ismeretéhez tudni kell még, hogy Veszprém a nehézvegyipari oktatás központja, 1948 óta folyik itt vegyésztechnológusok képzése. A környékre települt vegyipari üzemekben és kutatóintézetekben a vegyésztechnológus munkakörök túltelítettek. Az állás kínálati piac ezen a területen régóta pang. A gazdasági nehézségek tünetei a vegyipar területén már évekkel ezelőtt jelentkeztek. Így a vegyipari képzettségű szakemberek, főként a diplomások változtatási lehetőségei régóta korlátozottak voltak ebben a térségben.

A NEVIKI tréning

A program nagy feszültséggel indult. A bizalmatlanság, a vezetés és a dolgozók egymásra mutogatásának, vádaskodásának hangulata első perctől kezdve érezhető volt a csoportban. Régi sérelmek, régóta húzódó megoldatlan szervezeti

kérdések, vélt vagy valós igazságtalanságok feszítették a résztvevőket.

Az első két nap az önismeret jegyében telt. A különböző pszichológiai eljárásokkal kimutathatóvá vált a csoport képességbeli, személyiségbeli, motivációs és érdeklődésbeli sokszínűsége. Már itt megmutatkozott, hogy ezt a csoportot nem lehet néhány szóval — sikertelen kutatók gyülekezete” — leírni, hanem sokirányú érdeklődéssel, színes múlttal rendelkező, tenni akaró, de elkeseredett társasággal találkoztunk.

A tréning csoportdinamikai csúcspontja a második nap estéje volt, amikor egy feladat kapcsán az elégedetlenségből és kiüttlanságból származó feszültség kritikus pontot ért, és ezt a vezetést képviselő igazgató felé megfogalmazták. Az artikulálódott probléma katartikus hatása már a késő éjszakába nyúló beszélgetésekben is érződött, másnap pedig nagyon egymásra figyelő konstruktív légkör kezdetét jelezte.

A harmadik nap délutánjára volt kitűzve eredtileg is az Intézet helyzetét és lehetőségeit, valamint a vállalkozási formákat, azok előnyeit és hátrányait ismertető program — adott körülmények között az időzítés telitalálatnak bizonyult. A NEVIKI vezetője olyan helyzetismertetést adott munkatársainak az ő véleményük szerint —, amelyet még sohasem kaptak. Reális képet kaptak végre a helyzetről. A vállalkozási formákat, azok előnyeit és hátrányait ismertető előadás, majd az azt követő vita kitágította mozgásterüket és az együttgondolkodás terét egyaránt.

A negyedik nap ismét az önismeret jegyében telt el. A saját korlátok és erények, a munkakör támasztotta lehetőségek és korlátok felmérése ismét a megoldáskeresés felé terelte a társaság gondolkodását. Az ötödik napon az egyéni programkészítés volt a feladat. Mindenki az itt megfogalmazott, átélt önismeret birtokában, az intézet helyzete és a vállalkozási lehetőségek ismeretében egy éves vállalkozási programot készített önmaga számára. A bizalmatlanság légköre pénteken, a hazatérés hangulatában ismét felerősödött — ennek tulajdonítottuk, hogy bár majdnem mindenki készített vállalkozási programot, a csoport előtti bemutatástól néhányan elzárkóztak.

A résztvevők úgy mentek el a tréningről, hogy további együttműködést kínáltunk fel számukra intézeten belüli, illetve intézeten kívüli vállalkozásiakhoz egyaránt.

Mi történt időközben?

A Veszprém megyei Bíróság jogutód nélküli felszámolást határozott el, és a

csődeljárás megindult még a nyár folyamán. Az eljárást vezető szakembertől kapott információ szerint, az intézet tartozása és vagyona közötti különbség a vagyon javára billen — lehet, hogy elhibázott lépés volt csődöt jelenteni?! Mindenesetre a felszámolási eljárás azóta is folyik, tudomásunk szerint azt az elvet követve, hogy az életképes egységek, ha van piacképes tevékenységük és képesek eltartani magukat, maradhatnak.

A BIOGAL tréning

Programját tekintve azonos tematikával indult, bár csoportdinamikai történéseiben kevésbé volt drámai lefutású, mit az előző csoport. Ennek oka a résztvevők és az RT nyilvánvalóan kedvezőbb helyzetéből is következett. A BIOGAL Rt-re vonatkozó információkat itt az egyik vezérigazgatóhelyettes ismertette, aki maga nem vett részt a tréningen, csak két félnapot töltött a csoport körében. Ez a program, mely a vállalat célját, stratégiáját és hosszú távú elképzeléseit volt hivatva feltárni, bizonyította számunkra, hogy a vezetés és a munkavállalók között milyen éles és több szinten megnyilvánuló kommunikációs korlát feszül. Az a tapasztalatunk, hogy ez nem egyedi jelenség, szinte valamennyi vállalatnál találkozhatunk vele.

A tájékoztatóból az derült ki, hogy a vezetésnek vagy nincsen meghatározott célja és hosszú távú stratégiája, amire építi a szervezet átalakítását, vagy nem tartja fontosnak ezt megfogalmazni a munkavállalók szintjén is. Esetleg nem tudja megfogalmazni. A másik oldal információigényét vizsgálva azt tapasztaltuk, hogy nem tudják vagy nem merik artikulálni az őket valóban érdeklő problémákat, kérdéseket. Tehát a kommunikáció a két fél részéről nem azonos síkon folyik, és ezt egyik sem jelzi vissza a másik számára, vagy nem tudatosítja a maga számára. Ez az a pont amikor a külső szakértők katalizáló szerepe felértékelődik.

A BIOGAL tréning résztvevői szintén egy éves vállalkozási programmal zárták az autonómiafejlesztő tréninget.

Mi jellemzi a vállalkozási programokat, és fél év alatt mit valósítottak meg belőlük a résztvevők?

A BIOGAL tréning résztvevőinek vállalkozási programja zömében a vállalat keretei között mozgott: továbbtanulás, nyelvvizsga, speciális szakképzés megszerzése — ezeket a vállalat támogatja. Vállalkozásaik másik vonulata az önálló lakás megszerzése. A BIOGAL-tól részben független vállalkozási terve két személynek, teljesen önálló vállalkozása egy személynek volt. A 9 főből

6 személytől kaptunk visszajelzést ezidáig, arra vonatkozóan, hogy hol tartanak programjuk teljesítésében. A lakásszerzési akciók még nem jutottak eredményre, a továbbtanulási tervek valamennyi esetben sikeresen folynak.

A BIOGAL csoport tagjainak létfeltételei a kísérletünk idején biztosítottnak tekinthetők. Az RT-beli belső vállalkozások a körvonalazatlan vállalati célok miatt nem jelentenek kihívást számukra. Az azóta történt változások — bizalmatlansági indítvány az RT vezetőjével szemben, leváltása, új vezető kijelölése — inkább visszahúzódo, kockázatmentes vállalkozásokra serkentenek. A körvonalazódó BIOGAL stratégia *“Éljünk azokkal a lehetőségekkel, melyek adóttak a munkahelyünkön. ezzel piaci értékünket növelhetjük, de ne kockáztassunk!”*

A NEVIKI tréning eredményeként született stratégia más, mivel a létfeltételek kritikusabbak voltak. Mi történt a résztvevőkkel, hogyan valósították meg titokban tartott vállalkozási programjaikat?

Utólagosan, kérésünkre a 9 főből 7 személy vállalkozási programját megismerhettük. Tartalmukat tekintve a következők: szakmai továbbképzés, átképzés két fő, vállalkozás, életformaváltás 5 fő, anyagi függetlenség a NEVIKI-től, a leendő vállalkozás anyagi alapjainak megteremtése 4 fő.

Kérdőívünkre, mely a fél évvel későbbi helyzetről érdeklődött, hat személy válaszolt: programjuknak megfelelően haladnak, illetve bővítették azt, további vállalkozásokba kezdtek. Ugy is fogalmazhatnánk, hogy a tréning résztvevőinek 80 %—a eredményesen oldja meg lét- és egzisztenciális problémáját, melyet a NEVIKI felszámolása még inkább kiélezett. A kilátástalanságból emberileg, szakmailag és egzisztenciálisan is igyekeznek kikerülni.

A megfogalmazható NEVIKI stratégia un. ”keressünk biztos talajt a lábunk alá, változtassunk életformát, mert nincs más választásunk!”

Hogy ez mennyiben a tréning eredménye? Erre még nem tudunk hitelt érdemlően válaszolni, mivel a mintánk igen kicsi de hisszük, hogy volt részünk benne!

Tanulságok

1. A BIOGAL és a NEVIKI tréning azt bizonyította, hogy az általunk feltételezett probléma, nevezetesen az önállóság és az autonómiahiány a tényleges vállalkozást gátló tényező.

2. Az egyénre szabott tanácsadás és az önismeretfejlesztés a valódi veszélyhelyzetben katartikus hatású énerősítő folyamatokat indít, melyek az életstratégiák kialakítását kedvezően befolyásolják.

3. Az egy hetes tréning kevés, az életformaváltást nyomon követő és támogató tanácsadásra még egy darabig szükségük lehet a résztvevőknek. Ennek formáit és módját, valamint szervezetét ki kell alakítanunk.

Beszámolóink végén nem kerülhetjük meg a következő kérdéseket.

1. *Milyen szervezeti formában célszerű ezt a szolgáltatási programot működtetni?*

2. *Milyen érdekszférákat sérthet a vállalkozás?*

3. *Ki finanszírozza az autonómiafejlesztő tréningeket a munkanélkülieknek vagy az átalakulni szándékozó szervezeteknek?*

Az első kérdéssel nem foglalkozunk részletesen, mert ezt Noszkay Erzsébet tanulmánya részletesebben elemzi. Itt csak két gondolatot vetünk fel.

— Az autonómiafejlesztést jó, ha független szakemberek végzik, mert így biztosítható az eredményesség. Ugyanis, ha van egy szervezet, netán nagy rendszer, amely a munkanélküliségből él, akkor furcsa skizofrén állapotba kerülnek az ott dolgozók. Az a feladatuk, hogy segítsenek a rászorulókon, de ha sikeres a munkájuk, azzal saját maguk válnak feleslegessé.

— Ez a program nagyfokú rugalmasságot feltételez. Más a munkanélküli problémája Baranyában, mint a Nyírségben vagy Vasban. Mások a vállalkozási lehetőségek Békéscsabán, mint Ménfőcsanakon. Ezt a fajta variabilitást egy intézményesült szervezet nem tudja kezelni.

A második kérdésre az a válaszuk, hogy ez a program nem sérti más, a munkanélküliségre szerveződött, vállalkozásokat segítő hivatalok érdekszféráját, mert olyan feladatokat kíván megoldani, melyet ezek az intézmények nem képesek felvállalni.

Arra viszont szükség van, hogy ezek a rendszerek kapcsolatban legyenek egymással, kiegészítsék egymás tevékenységét. Például: az átképzési intézmények jól szervezettek és működnek az országban, az átképzés zárulhatna egy autonómiafejlesztő tréninggel. A bankok a vállalkozásokat különböző hitelekkel támogatják, a hitelfeltételek között szerepelhetne az autonómiafejlesztő és vállalkozásfejlesztő tréningen való részvétel.

A harmadik kérdésre a válaszunk és a megoldási kezdeményezésünk az autonómiafejlesztés filozófiájából következik. Az autonómiafejlesztő program akkor működhet jól, ha pénzügyileg független. Ez azt is jelenti, hogy az fizesse meg, aki részt vesz rajta és ebből profitál. A munkanélkülinek és a kezdő vállalkozónak, vagy a bajban lévő szervezetnek erre igazán nincs pénze. Kapjon tehát hitelt, de kitől, és milyen feltételekkel?

A Munkahumanizáció Gmk. létrehozott egy alapítványt, mely ezeket a programokat finanszírozná. Ez az alapítvány egy nullprofitos vállalkozás, amely egyrészt meghitelezi a résztvevőnek a tréninget, másrészt megfizeti, mégpedig jól, azokat a szakértőket, humán vállalkozásokat, akik ezt a munkát végzik. Az alapítványhoz bárki csatlakozhat, aki egyetért a célkitűzésekkel.

Akik pedig részt vettek a tréningen, amikor munkát vállaltak, vállalkozásba kezdtek, befizetnek annyit, amennyit ért nekik ez a program. Ezzel mintegy önjáróvá, önfinanszírozóvá tudjuk tenni ezt a rendszert, mely addig működik, ameddig igény van rá.

Mottója: *"Benned a lehetőség! Fogj hozzá!"*

Az autonómiafejlesztő tréning tapasztalatai egy közgazdász szemével

Az autonómiafejlesztő tréning — mint humán szolgáltatási “termék” — kifejlesztésének ötletét napjaink társadalmi-gazdasági helyzetének szomorú apropója: a munkanélküliség, illetve a munkanélkülivé válás fenyegetése adta. Pontosabban annak a súlyos ellentmondásnak a felismerése hívta életre, hogy — noha az emberek többségét évtizedek gazdasági és politikai gyakorlata “le-szoktatta” az önállóságról, az önálló életvezetés leglényegesebb megnyilvánulásairól, az érdek- és önérvényesítés képességéről, a vállalkozási készségekről stb., most egyik napról a másikra az élet mégis megköveteli tőlük ezeket a képességeket, ugyanis a gazdasági és politikai változások gyakorlata nap mint nap olyan helyzetbe hozza az embereket, amelynek lehetséges megoldásához éppen a szóban forgó képességek nélkülözhetetlenek. Ilyen szituáció — többek között — a struktúraváltás és a vele járó munkanélküliség, vagy a privatizációhoz, a vállalkozások tömeges beindításához nélkülözhetetlen kockázatvállalás követelménye, továbbá a vállalatok gazdasági kilábalásához szükséges (fokozott kooperációs készséget, nagyobb autonómiát és növekvő felelősségvállalást feltételező) aktív dolgozói részvétel stb.

Ezt az ellentmondásos helyzetet tekintve ma már megérett a társadalmi helyzet arra, hogy sürgős — sok esetben és bizonyos rétegek esetében szinte csak a túlélés biztosítását jelentő — beavatkozásokra is sor kerüljön. Ugyanis épp az emberek érintett tömegeinek önállótlanúsága, tanácstalansága, elbizonytalanodása miatt mindennapos jelenséggé válhat nemcsak az egyes egyén önbizalomvesztése, a pánik határáig való eljutás, az apátia vagy a bűnözés, a fokozódó elégedetlenség, de az elégedetlenségnek tömegmozgalmakban történő kifejeződése is.

Mindez akkor is reális veszély, ha valójában az emberek nagyobb hányadának nem is annyira reménytelen a helyzete. Hiszen az emberek többségénél reális kiútra vezethet, a megoldásbann sokat segíthet az, ha a bennük ténylegesen meglévő, de eddig még ki- és fel nem használt, sőt semmilyen “kihívással” eddig még csak nem is “érintett” képességeik, létező erőforrásaik mozgósításával reagálnak a környezet nyomasztó hatásaira. Ehhez persze

alapvetően arra lesz szükség, hogy az érintettek egyedül is — vagy megfelelő segítséggel — képesek legyenek felismerni a bennük rejlő adottságokat, energiákat, és tudják azokat célirányosan, azaz az adott helyzetnek megfelelően — aktivizálni. A munkanélküliség állapota tipikusan olyan helyzet, amikor éppen erre lenne szükség. Hiszen az egyénnek és a társadalomnak egyaránt az a hasznos, ha ahelyett, hogy kesergéssel, befelé fordulással, netán lázadással még tovább rontaná rossz helyzetét, aktivizálja erőforrásait és a pozitív megoldásokra fordítja azt.

E folyamat segítségével a legnagyobb lehetőségek a kisközösségekben rejlenek. Adottságaiknál fogva sokoldalúan megismerhetik az egyént, továbbá megtartóerejükénél fogva módjuk van arra, hogy megerősítsék az egyént törekvéseiben, "pozitív" és "negatív" visszajelzéseikkel a bajba jutottat a konstruktív megoldások irányába tereljék.

Persze ezeknek a kisközösségeknek a működése akkor lehet igazán eredményes és hosszú távon is fennmaradó, ha a stabilizálódás lehetősége számukra kellőképpen biztosított. Azaz létezik számukra olyan — a működés alapfeltételét jelentő — háttér (sok esetben alapvetően anyagi háttér), amely lehetővé teszi, hogy fennmaradjanak és betöltsék fenti hivatásukat. Ezért nagyon fontos tudni, hogy milyen partneri lehetőségek kínálóznak a nem kívánt jelenségek kezelésére, melyek lehetnek az intézményes formák potenciális bázisai?!

Ilyen és hasonló kérdések felvetésével, valamint motivációval állt össze az az autonómiafejlesztő tréning-team is, amely munkáját a VDSZ mértékadó segítségével, anyagi és erkölcsi támogatásával kezdte meg.

A továbbiakban e hasznos és fontos társadalmi igényt szolgáló akcióorozat első tapasztalatai alapján összegzett eredményekről és a továbbfejlesztés távlatait is érintő tanulságokról számolok be, egy olyan szakember szemével, akinek az autonómiafejlesztő tréningen belül — a résztvevőknek átadandó szakmai ismeretek szempontjából — jól definiálható és körülhatárolható rész-funkciója van.

A munkanélküliség olyan probléma ma Magyarországon, amely volumene miatt (egyes becslések szerint ebben az évben a munkanélküliek száma elérheti a 200 ezer főt!), az érintettek típusa (kor, nem, szakma, iskolai végzettség szerint, stb.), továbbá térségi elhelyezkedése következtében igen heterogén, és ilyen összetett jelenségbe csakis akkor lehet sikerrel beavatkozni, ha még

a kezdeti lépések megtétele előtt sikerül magát a problémát a kezelhetőség mértékéig struktúrálni. Így már az első lépések megtételétől fogva komolyan foglalkoztunk azzal, hogy kik lesznek majd a klienseink, potenciálisan kiket akarunk illetve tudunk az autonómiafejlesztő tréning programjával célba venni stb. Ha a kérdést csupán csak az általánosság szintjén vizsgáljuk, mindössze annyit lehetne mondani, hogy a tréning résztvevőiként potenciálisan a bárhol és bármilyen formában munka nélkül maradt, vagy a közeljövőben az elbocsátás által fenyegetett ember jöhet számításba. Ha azonban ennél nem lépünk tovább, sohasem jutna el a szolgáltatás a kliensig. Emiatt fel kellett tárnunk mindazokat az ismérveket, amelyek rendszerező felhasználásával nemcsak "elérhetőkké" válnak a valódi címzettek, de a működéshez megtalálhatók az intézményes keretek is. Miért van ez utóbbinak fokozott jelentősége az autonómiafejlesztő tréningek megvalósulása érdekében? A magyarázat alapvetően az, hogy az autonómiafejlesztő tréning nem vethető össze más típusú tréningekkel.

A különbség alapvetően természetesen nem az alkalmazott technikában van, hanem:

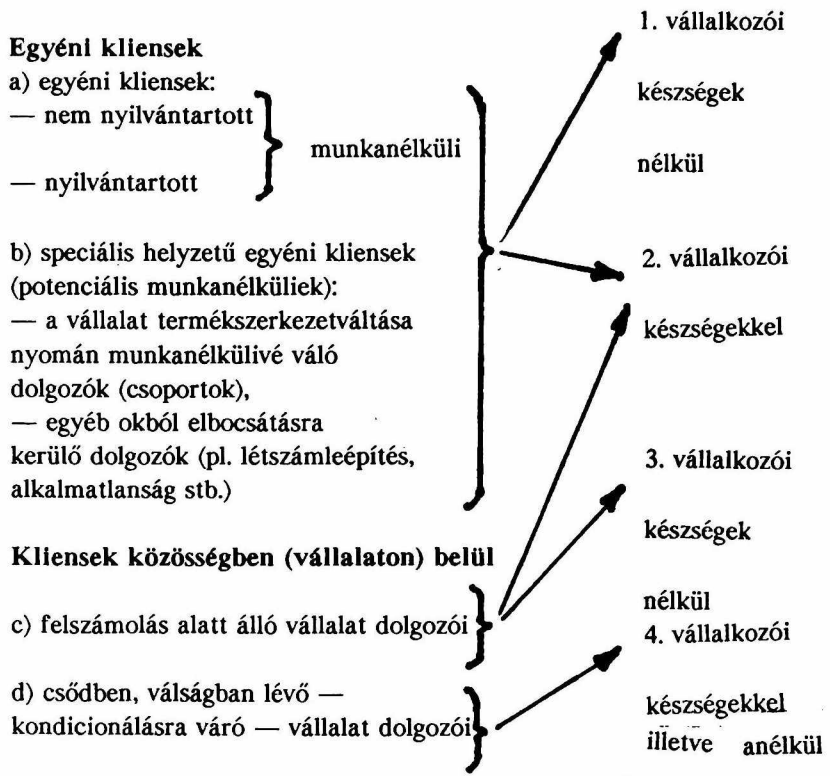
— egyfelől abban, hogy azoknak az embereknek, embercsoportoknak, akiknek az önfejlesztés eme formájára leginkább szükségük volna, legtöbb esetben nincs is tudomásuk arról, hogy ilyen "eszközök" egyáltalán léteznek. (Ha mégis előfordul, hogy hallottak róla, a megfelelő ismeretek és a pszichológiai kultúra hiányosságai folytán általában kevéssé bíznak azokban),

— másfelől épp az autonómiafejlesztő tréning által célbavett és érintett réteg az, amelynek — ha még lenne is megfelelő képe a tréning módszerről és annak hatékonyságáról — nincs elég pénze ahhoz, hogy ilyen — indirekt hasznú — képzési formában részt vegyen.

Következésképp — az előbbieket miatt — az autonómiafejlesztő tréning esetében nemcsak hogy nem lehet elegendő, de valószínűleg kifejezetten kudarccal fenyeget, ha azt más szolgáltatásokhoz hasonlóan akarná valaki "piacra vinni". Vagyis itt nem lehet célravezető csak a szokásos "public relations" tevékenység eszközeivel (pl. reklám-kampány, szórólap, elegáns tájékoztató füzet, stb.) megcélozni a klienseket. Sokkal inkább olyan "láncszemre" van szükség a kliens és a szolgáltatás között, amely adott helyzeténél fogva (ez az "adottság" alapvetően abból áll, hogy a szóban forgó közvetítőnek pontos képe, nyilvántartása és megfelelő kapcsolata van a potenciális kliensekkel) képes arra, hogy ezt a közvetítő szerepet betöltse. Vagyis összehozza a kli-

enseket az autonómiafejlesztés szolgáltatóival, továbbá — ha ez szükséges — a kliens számára a szolgáltatás anyagi háttérét is biztosítja.

Honnan kerülhetnek ki, és a legfontosabb készségek szerint kik lehetnek a számításba jöhető kliensek?

Az előbbi rendszerezés felhasználásával két fontos kérdésre kaphatunk választ:

a) A bal oldali oszlop alapján arra következtethetünk, hogy az autonómiafejlesztő tréningek hogyan, milyen "láncszemek" közvetítésével juthatnak el a kliensig. Vagyis mikor, milyen intézmények és intézményesült formák jöhetnek számításba, amelyek az autonómiafejlesztő tréninget a bajbajutott emberek számára ajánlják, sőt szükség esetén ahhoz a megfelelő anyagi háttérrel is biztosítják:

b) A jobb oldalon található rendszerezés viszont arra mutat rá, hogy a kliens kulcsproblémája (tehát a munkanélküliség, vagy annak fenyegetettségéből való kilábalás lehetősége) szempontjából meghatározó egyéni készségek sze-

rint általában (és egy adott tréning-csoport esetében konkrétan is) mire kell felkészíteni a résztvevőket. Milyen ismeretekre lehet, illetve van máris szükségük.

A továbbiakban mondanivalómat e két fontos kérdéscsoport köré rendezem. Elsősorban a kliens szempontjából tekintem át a szolgáltatás elérésének főbb lehetőségeit, mégpedig a problémás helyzetek gazdasági hátterére utaló struktúra szerint. (Ez utóbbi figyelembe vételével nem csak az autonómiafejlesztő tréningek közvetítő láncszeméül szolgáló potenciális intézmények vehetők számba, de nagyobb az esélye annak is, hogy az egyes egyén számára a legkedvezőbb megoldás megtalálható legyen.)

Másfelől foglalkozom a tréningen belül számításba jöhető gazdasági ismeretek főbb kérdéscsoportjaival is, amelyek a kliensek számára keresendő megoldások szempontjából a legszükségesebbek lehetnek.

Végezetül kísérletet teszek annak felvázolására, hogy a VDSZ támogatásával beinduló autonómiafejlesztő tréning-tevékenység hol helyezkedik el az általam adott rendszerezésen belül, és a jövőben milyen funkciókat és szerepeket valósíthat meg.

1. Kliensek és intézmények

a) Egyéni kliensek

Azoknak az embereknek, akik már munkanélküliek — különösen ha a munkaerőnyilvántartó hivatal nyilvántartásában sem szerepelnek — közvetlen segítségképp először a lakóhelyi környezet, ezen belül is az önkormányzat jöhet számításba. Vagyis szükséges volna, hogy az önkormányzati szerveknek lennének olyan munkatársai, akik az ilyen, súlyosan bajba jutott embereket felkutatják, nyilvántartásba veszik.

Hasonló helyzetű, csak már közelebb áll a megoldáshoz az az ember, aki a munkaerőnyilvántartó hivatalok nyilvántartásában szerepel, ott rendszeresen megfordul, és munkanélküli segélyt is kap.

Mindkét helyzetben legfontosabb lépés, hogy a munkanélküli olyan intézményi kapcsolata megteremtődjön, amin keresztül — legalábbis potenciálisan — megvan az esélye annak, hogy problémájával foglalkozzanak és az megoldódhasson.

Ezekben az esetekben a kliens és autonómiafejlesztő tréning szolgáltatása között az összekötő láncszem és a lehetséges finanszírozói az egyén számára

az önkormányzat vagy a munkaerőhivatal lehet. (Itt persze a legváltozatosabb formák is elképzelhetők. Így pl. az alapítványok által fenntartott tréning-szolgáltatás ingyenes biztosítása, eseti, egyszeri egyéni, illetve csoport-támogatás.)

b) Speciális helyzetű egyéni kliensek

Talán ennek a típusnak a legkritikusabb a helyzete. Ugyanis nemcsak azzal kell megküzdenie, hogy rövidesen állás nélkül marad, de ráadásul e típus esetében a "leggyengébb" az intézményi támogatás is. Ugyanis a vállalatok, ha csak egy-két embertől kell megválniuk, kevésbé törődnek az elbocsátás megfelelő formáival, az elbocsátott ember további sorsával. Ugyanakkor a munkahelyi szakszervezetek — ismert problémáik és gyengeségeik miatt — szintén kevésbé alkalmasak arra, hogy a bajba jutott ember(ek) mellett kiálljanak, s legalább azt elérjék, hogy az elkerülhetetlen elbocsátás legalább kultúraltan és a lehető legkisebb személyiség-sérüléssel történjen. Hiszen az emberek az átlagosnál is súlyosabban sérülhetnek, ha a munkanélküliség fenyegetettségét egyedül — sorstársak és helyzetükkel szolidaritást vállaló társak nélkül — kell megélniük. Holott az idézett helyzetben a vállalat vagy intézmény viszonylag kisebb ráfordítással segíthetne a bajba jutottakon. (Ez utóbbi nem csak úgy értendő, hogy egy-két emberen segíteni kevesebb gond és "olcsóbb" is, mint ha a probléma tömegeket érint, de úgy is, hogy az olyan közvetett segítség — mint pl. a tréning is — relatíve olcsóbb". Hiszen meglehet, hogy az egyén azt követően képes lesz problémáit megoldani — pl. önálló vállalkozásba fog majd — és akkor nem szorul munkanélküli segélyre. Sőt megmenekülve a kétségbeeséstől, a személyiségét érintő súlyos traumáktól, kisebb az esélye annak is, hogy rendszeres látogatója lesz az orvosi rendelőknek.)

Mivel a munkahelyektől és a munkahelyi szakszervezetektől ezekben az esetekben lehet a legkisebb mértékű segítséget remélni, itt az intézményi támogató szerep felvállalására inkább az ágazati szakszervezetek lennének ideálisak. Sőt ezeken a szakszervezeteken belül olyan "központok", ahová az ilyen helyzetű "potenciális" munkanélküliek fordulhatnának, és eljuthatnának oda, hogy a tréninget számukra felkínálják. ehhez ideális megoldás lehetne — az ágazati szakszervezetek részéről — pl. az autonómiafejlesztő tréningek alapítványi támogatása.

c) Megszüntetés alatt álló vállalat munkatársai (kliensek csoportosan)

Viszonylag könnyebb azoknak a klienseknek az "elérése", akik még az adott

pillanatban vállalaton belül vannak, és az elbocsátás viszonylag nagyobb csoportot (netán a vállalat egész kollektíváját) érinti. Hiszen ha a vállalat átalakulása vagy felszámolása miatt a dolgozók nagyobb tömege érintett, akkor ez "vállalati ügy", vagyis a kérdéssel kénytelen a vállalat vezetése és a szakszervezet foglalkozni. Tehát — legalábbis elvben — adott az intézményes keret, amelyen keresztül az autonómiafejlesztés lehetősége eljuthat a dolgozókhoz. Akár pl. úgy, hogy a vállalat mintegy a "végkielégítés" egyik komponensként adja ezt a dolgozóinak, vagy akár úgy, hogy a vállalati szakszervezet — pl. ágazati szakszervezet támogatásával — juttatja e lehetőséghez a dolgozókat.

Itt is fontos azonban az, hogy a vezetők, a vállalati szakszervezetek tisztviselői stb., tehát mindazok, akik a felszámolásra váró vállalat dolgozóinak elbocsátása és annak mikéntje múlik, tudják és ismerjék, hogy mit jelenthet az autonómiafejlesztő tréning az érintett dolgozók számára. E nélkül ugyanis — legalábbis a felszámolás folyamata során — nehezen képzelhető el, hogy a tréning mint szolgáltatás "bejusson" a még létező vállalatba, és eljusson az érintett dolgozókig, dolgozócsoporthoz.

d) A csődben, válságban lévő vállalat dolgozói

Merőben más a helyzet a válságba jutott, de nem szükségszerűen megszüntetendő vállalatok esetében. Itt ugyanis azzal kell és érdemes számolni, hogy esetleges vállalati "kondicionálással" — még ha a vállalat eladása már nem is kerülhető el — sokkal kedvezőbb áron történhet az értékesítés, amennyiben magát a vállalatot előzőleg rendbeszedték. Ez utóbbinak viszont nélkülözhetetlen része a vállalat erőforrásainak rendbetétele, kondicionálása is. Miben különbözik a csődben, válságban lévő vállalatok dolgozóinak helyzete az előző pontokban tárgyalt munkavállalók helyzetétől? Alapvetően abban, hogy ez esetben nem "aszimmetrikus" helyzetről van szó. Az egyén, a csoport fejlődése a vállalat és az egyén közös érdeke. Vagyis ez az a helyzet, amely leginkább hasonlatos más tréningek "piaci helyzetéhez". (Következésképp itt az autonómiafejlesztő tréningek mint szolgáltatás-árak a szokásos piaci áron és módon, tehát vállalkozási jelleggel is elképzelhetők.) Tekintve azonban, hogy maga az autonómiafejlesztő tréning mint tevékenység csak non-profit szervezet keretében képzelhető el (hiszen az esetek többségében a kliensek számára a szolgáltatás csak támogatással valósulhat meg), az lenne célszerű, ha a válságban lévő vállalatok kondicionálása során keletkező "nyereséget" is az autonómiafejlesztéssel foglalkozó szervezet céljaira forgatnák vissza. (Hasonlóan ahhoz, ahogy a tőzsdék is működnek.) Így, ezzel el lehetne érni, hogy az

autonómiafejlesztő tréning-tevékenység csak részben legyen támogatott.

Egyébként a klienseknek ebben a körében végzett tréningek nemcsak a működési feltételeket tekintve, de a szükséges ismeretanyagot illetően is jelentősen különböznek az eddig tárgyalt típusoktól. Erről részletesebben a következő pontban lesz szó.

2. Milyen gazdasági ismeretekre van szükség az autonómiafejlesztő tréningeken belül?

Mielőtt belefognánk abba, hogy milyen gazdasági ismeretekre van szükség az autonómiafejlesztő tréningek folyamán, egy, azt megelőző kérdést is érdemes feltenni. Nevezetesen azt, hogy egyáltalán miért, mi célból van szükség arra, hogy a tréningen bármiféle ismeretek elhangozzanak, hiszen a tréning nem "tanfolyam"! Ez igaz, de gondoljuk csak végig nagy vonalakban, hogy mi is történik ott! A résztvevőket az autonómiafejlesztő tréning során — a megfelelő tréninggyakorlatok révén — olyan hatások érik, amelyek rávezetik arra, hogy a körülötte zajló eseményeket ne fátum-szerűen, inkább aktív résztvevőként fogadja. Próbáljon meg saját képességeivel mindinkább tisztába jönni és jövőbeli sorsát, egész életvezetését ezekkel összhangban alakítani, és önállóan dönteni. A döntésekhez — másfajta döntésekhez hasonlóan — azonban információk kellene. Ezek egy része olyan, amely az egyénre önmagára — különféle képességeire, adottságaira, személyiségére stb. — vonatkozik, ezekkel a tréning gyakorlatai segítenek tisztába jönni. Más információk viszont ahhoz szükségesek, hogy az egyén — a már többé-kevésbé tisztázott képességeivel összhangban — dönteni tudjon esetleges pályamódosításról, újfajta életvezetésének térválasztásáról, más szóval, jövőbeni megélhetésének módjáról, boldogulásának mikéntjéről. Ehhez szükséges tájékozódást szolgáltatják a vonatkozó gazdasági információk, ismeretek.

Ha visszatekintünk a potenciális kliensek rendszerezésére, az egyéni készségek — a lehetséges kilábalás — szempontjából legfontosabbnak azt tekintettük, hogy rendelkezik-e a kliens vállalkozói készséggel vagy sem. Hiszen ha a kliensnek vannak ilyen képességei, akkor ezekre támaszkodva elsősorban önmagának (sőt jó esetben másoknak is!) munkaalkalmat teremthet, miközben súlyos és nyomasztó élethelyzetének megváltoztatásán munkálkodik.

Természetesen nincs mindenkinek vállalkozói képessége (s talán nem is volna jó, ha lenne). Amikor a tréning során felhasználásra kerülő gazdasági ismereteket összeválogatjuk, rájuk is kell gondolni.

Nem véletlen, hogy az állás nélkül maradók között a vállalkozói képességekkel rendelkezők esetében nem tettünk különbséget a vonatkozó ismeretek dolgában, azonban az ilyen képességekkel nem rendelkező klienseken belül két különböző csoportot képeztünk. Mégpedig attól függően, hogy azok egyéni ill. speciális helyzetű egyéni kliensek köréből vagy pedig felszámolás alatt álló vállalatoktól kerülnek ki. (Ennek okaival később foglalkozom.)

A válságba jutott és "kondicionálásra" váró vállalatok esetében a tréning résztvevői között ugyan megkülönböztetjük a vállalkozói készségekkel rendelkező ill. nem rendelkező klienseket, de külön csoportokba nem választjuk szét őket. Ennek viszont alapvetően a vállalat helyzetével összefüggésben lévő okai vannak.

A fenti különféle csoportok rendszerezésével kapcsolatban még szükségesnek tartom a csoportképzés legfőbb szempontjait bővebben is indokolni:

— A kliensek legfeltűnőbb elkülönülése a "kondicionálásra" szánt vállalatok dolgozói és a többi kliens között van. Ezt az eltérő csoportképzést az indokolja, hogy míg az autonómiafejlesztő tréningek többi résztvevőit általában arra kell felkészíteni, hogy eddigi vállalatukon (munkahelyükön) kívül kerülve tudjanak boldogulni, addig a kondicionálásra szánt vállalatok dolgozói esetében inkább arra van szükség, hogy újonnan tudatosuló erőforrástartalékaikat a jelenlegi vállalatukon belül érvényesítsék, vagyis ott igyekezzenek továbbra is boldogulni, ahol eddig; — csak merőben másképp, mint a tréninget megelőzően.¹

A munkanélküliek ill. potenciális munkanélküliek táborába tartozó embereknek viszont az eddigi munkahelyükről kívülre kerülve kell boldogulni. Ebből a szempontból a vállalkozói készségekkel rendelkezők csoportja viszonylag homogén, legalábbis ami a számukra nélkülözhetetlen információkat, ismereteket illeti. A vállalkozói készséggel nem rendelkezők esetében — úgy vélem — a dolog összetettebb. Ha egy-egy vállalattól a dolgozók tömegével kerülnek ki az "utcára", a legelső kérdés, hogy az így állás nélkül maradóknak: — a szakmája, a felkészültsége avult-e el, vagyis mostani felkészültségükkel

1 Természetesen az ilyen típusba tartozó vállalatoknál is előfordul, hogy a dolgozók közül némelyeknek a cégtől távozniuk kell. Hiszen az érintett vállalatoknál épp az "minőség" megteremtése illetve fokozása a cél. Azonban mivel nem ez a jellemző tendencia, így ezt a mozzanatot itt elhanyagolható szempontnak tartjuk.

valószínűleg másutt sem lesz rájuk szükség (ezek esetében tömeges átképzési igények merülhetnek fel, persze az egyéni készségek szerint, esetleg nagyonis eltérő új szakmákra);

— az állás nélkül maradt szakmája nem avult el, “csak” a vállalata szűnik meg, tehát felmerülhet a lehetőség, hogy pl. összeszokott munkacsoportokat, brigádokat, vagy azonos szakmájú dolgozó csoportokat (pl. esztergályosokat) életerős, az expanzió szakaszában levő cégekhez csoportosítsanak át.

A fenti kérdések azért lényegesek, mivel — bár az autonómiafejlesztő tréning minden esetben az egyént kívánja segíteni, az egyénre irányul — az sem mindegy, hogy az egyes egyén helyzetváltozásával járó energiaveszteségek mekkorák. Nyilvánvaló, hogy az előbbi esetekben az autonómiafejlesztő tevékenységet még meglévő (bár az esetek többségében nagyon zilált) munkahelyi csoportokra lehet szervezni. Ez utóbbi szociálpszichológiai szempontból nagyon hasznos lehet, mivel a hajdani munkahelyi kiscsoport(ok) pozitív és negatív szegmensei, valamint az egyes egyének (a résztvevők) ottani szerepei, funkciói stb. mind-mind olyan mozzanatok, amelyekre az autonómiafejlesztő tevékenység építhető. Mégpedig abból a célból, hogy az egyén személyiségének szükséges és elkerülhetetlen változásához — a viszonylag kisebb meg-
rázkódtatással járó — “megszüntetve-megőrző” folyamatosságot szolgálhas-
sa.

A fentiek előrebocsátásával most röviden tekintsük át, hogy milyen információk, ismeretek jöhetnek szóba a különböző kliensek esetében;

a) egyéni kliensek vállalkozói készségek nélkül:

Az ebbe a csoportba tartozó kliensek számára meghatározóak az ún. tájékoztató ismeretek, információk. Így többek közt:

— hogyan tudnak újból elhelyezkedni, ezen belül is hol kell jelentkezni, milyen nyilvántartásban (nyilvántartásokban) célszerű szerepelni, milyenek és hol vannak átképzési lehetőségek és milyen támogatottság mellett stb.;

— milyen lehetőségek vannak az önálló, saját munkahely teremtésére (pl. egyéni termelő, kisiparos, bedolgozás stb.) és mit kell ehhez tudni és tenni.

b) A felszámolás alatt álló vállalati kliensek vállalkozói készségek nélkül

Az ebbe a kategóriába tartozó kliensek számára a legalapvetőbb kérdések a következők:

- van-e esélyük jelenlegi szakmájukkal, felkészültségükkel más vállalatnál elhelyezkedni;
- ha igen, mit kell tenni ahhoz;
- ha nincs esélyük, milyen átképzési formák léteznek, és a számukra melyek az elérhetőek, az intézményesen biztosítottak;
- mit kell akkor tenni, ha az egyén számára — körülményei, életfeltételei miatt — semmilyen intézményesen szervezett és biztosított megoldás nem jöhet számításba (pl. az átképzendő középkorú bányász, aki — tegyük fel — csládi okok miatt nem válhat meg, még ideiglenesen sem, mostani lakóhelyétől stb.)

c) Kliensek vállalkozói készségekkel

ezeknek a klienseknek van a legnagyobb horizontú, ugyanakkor a legcélirányosabb ismeretekre szükségük. Ez utóbbiak alapvetően:

- a vállalkozási formákkal, a számításba jöhető gazdasági társaságok főbb típusaival és működési ill. működtetési feltételeivel kapcsolatosak;
- a vállalkozás folyamatára vonatkozó alapismeretek (így többek között: mi minden kell a vállalkozáshoz? ötlet, piac, piacfelmérés, üzleti terv, pénzügyi helyzet elemzése, kapcsolatok, kapcsolatteremtés, a megfelelő vállalkozási forma kiválasztása, az alapítás és elintézésének módja, a legszükségesebb feltételek és megteremtésük módja stb).

d) A kondicionálást igénylő vállalat kliensei

Az ide tartozó kliensek nemcsak speciális helyzetűek (alapvető cél a vállalaton belüli újfajta boldogulás, megújulás, fejlődés), de a szükséges ismeretek is speciálisak. Ugyanis itt az a legfontosabb, hogy az eddig rosszul működő vállalat hatékonysága, a termékminőség és az esetleg szolgáltatások színvonala egyaránt javuljon. Mindez nemcsak a meglévő eszközök újszerű felhasználását ill. korszerűbb eszközök és technológiák beépülését, de az egész vállalati működés megújulását igényli. Alapvetően az együttműködés és a kooperáció javulásával lehet jelentékeny eredményeket elérni, valamint azzal, hogy az

addig jórészt a hierarchia tekintélyelvű működésének végrehajtóiként dolgozó munkatársakat — nagyobb autonómiát biztosítva — aktivizálják, bevonva őket a vállalat megújulásához szükséges folyamatokba.

Így nem lehet kétséges, hogy a meghatározó ismeretek, információk magával a vállalattal, a vállalat stratégiájával, helyzetével, működési feltételeivel stb. kapcsolatosak. Vagyis csupa olyan információra van szükség, amely révén a résztvevők az adott munkahelyük keretei által szűkre szabott végrehajtói szerepből az aktív résztvevő szerepébe át tudnak menni. Továbbá fontosak még a belső vállalkozásra, a belső vállalkozás különböző formáira vonatkozó információk, hiszen ezek az újfajta működés, a vállalati megújulás legfontosabb eszközei.

Ebben az összefüggésben jönnek szóba az eddig még nem érintett készségek, egyéni képességek is. Elsősorban a vállalkozói képesség, amely nemcsak az egyes egyén számára potenciális lehetőség arra, hogy a szervezetben új, eddig még csak számításba sem vehető szerepet töltsön be (pl. egy belső vállalkozás beindításával kapcsolatban), de a szervezet számára is. Hiszen az eddig nem hasznosuló, az egyéneken rejülő képességek feltárásával a szervezet maga is új erőforráshoz jut.

3. A VDSZ támogatásával beindult autonómiafejlesztő tréning-team lehetséges helyéről, szerepéről

Nem kétséges, hogy az autonómiafejlesztő tevékenység, akár módszereit, akár szakember-összetételét tekintve, túljutott a kísérleti szakaszon. A megfelelő tapasztalatok a szóbanforgó kísérlet beindításának helyességét igazolják, a társadalmi igények oldaláról pedig változatlan aktualitását jelzik.

Az autonómiafejlesztő tevékenység működését a továbbiakban meghatározóan — úgy tűnik — alapítványi támogatással kell megalapozni. Ez azonban, még ha megfelelő mennyiségű és összegű alapítvány biztosított is lesz, önmagában véve kevés. A munka akkor lesz igazán sikeres, ha a tevékenységet szolgáltatók és a kliensek között összekötő intézményi láncszem is funkcionál.

Mindent egybevetve úgy vélem, a tapasztalatok alapján az autonómiafejlesztő tréning tevékenység akkor lesz sikeres, ha:

a) a team jövőbeni tevékenysége elsősorban az intézményi háttérrel rendelkező

kliensekre korlátozódik (alapvetően tehát a potenciális munkanélküliekre),
b) elsősorban jelentékeny vállalati gyakorlattal rendelkező szakember-össze-
tétel miatt a kondicionálást igénylő vállalatokra is specializálódik,
c) ha szolgáltatásai és a kliensek közötti láncszeméül olyan intézményi tá-
mogatót keres, amely a munkáltatókkal és/vagy a munkavállalókkal közvetlen
kapcsolatban van ill. azok érdekvédelmét látja el.

MEGJELENT!

A korszerű irányítás és gazdálkodás követelményei az egészségügyben

Az egészségügy aktuális kérdéseit veszik sorra a kötet szerzői
— vezető hazai szakemberek, gyakorló orvosok,
egyetemi oktatók, gazdasági vezetők, informatikai szakemberek,
társadalombiztosítási szakértők és a közigazgatási kérdések ismerői—,
akik az egészségügy társadalmi-gazdasági környezetét,
az egészségügy működésének feltételeit, ellentmondásait,
az egészségügyi ellátási rendszer várható változásait,
az egészségügy finanszírozásának lehetőségeit,
az alapellátás korszerűsítésének problémáit tárják fel.

A kötet hazai modell-kísérletek leírását és értékelését is közreadja.

Neves külföldi szakemberek az angol, az amerikai, a német
és az osztrák egészségügyi rendszer működését mutatják be.

Megrendelhető:

Társadalomkutató Intézet
1068 Budapest Benczúr u. 45.
Telefon: 142-9708

Dr. Hegedűs István — Dr. Thoma László —
Dr. Rábaközi András

Az üzemi alkotmányjog kifejlesztése és az üzemi tanácsok létrehozása Magyarországon

Bevezetés

1. E tanulmányban a szerzők kísérletet tesznek arra, hogy röviden, tézisszerűen, jogi és politológiai szempontból áttekintsék az üzemi alkotmányjog kifejlesztésének és az üzemi tanácsok létrehozásának lehetőségeit Magyarországon.

2. A magyar valóság- és kiút-keresés — bizonyosan — számos olyan jellemzőt, azonosságot és hasonlóságot hordoz, amelyek a környező államokban, sőt Németország keleti területein (volt NDK) is fellelhetők.

Ezek közül természetesen kiemelhető, hogy a rendszerváltást olyan hátrányos gazdasági feltételek mellett kellett végrehajtani, amelyek eleve társadalmi, gazdasági, egzisztenciális feszültségeket szülnek. (E feszültségek megfelelő levezetéséhez egyedül Németországban áll rendelkezésre a gazdasági fedezet, éppen ezért a megoldás lehetősége is más mint a többi volt szocialista államban.)

Ilyen körülmények között, s egyéb (később vizsgált) körülmények folytán is, ezekben az országokban a politikai rendszerváltás kulcskérdésévé vált a szakszervezetek helyzetének alakulása. A problémák ezzel összefüggésben különösen Lengyelországban és hazánkban jelentkeztek látványosan.

3. A magyar viszonyok rövid elemzése és összehasonlítása — a fejlett nyugati demokráciákban is modellnek tekintett — német jogi megoldásokkal, azért lehet alkalmas szélesebb körű felhasználásra, mert a volt szocialista országok azonos irányítási-szervezeti modellt alkalmaztak: a szovjet szisztémát vették át. Ennek megfelelően munkajogi szabályozásuk a lényegesen eltérő jegyek

ellenére — szintén nagyon sok hasonlóságot mutat. A diktatórikus viszonyokat e modellben a jogi szabályozás intézményesítette, ezért a jogi szabályozásnak kellene azokat lebontania. Ez a folyamat azonban csak a legfelsőbb államhatalmi és az önkormányzati szervek tekintetében indult meg. A kormányzati, az ennek alárendelt államigazgatási, valamint a munkaszervezeti szintű irányítás és vezetés ezideig változatlan maradt.

4. A fejlett európai jogrendszerek tanulmányozása, ezen belül az üzemi alkotmányjog kérdéskörének és az üzemi tanácsok létrehozásának vizsgálata mégsem az előzőek miatt került terítékre.

A kelet-európai államok Európa Tanácshoz történő csatlakozása, s az Európához való felzárkózás sürgető igénye következtében nem lehet figyelmen kívül hagyni a fejlett nyugati demokráciákban alkalmazott jogi és szervezeti megoldásokat. Az Európai Szociális Chartához történő csatlakozás során levő folyamatában kötelezően foglalkozni kell azzal, hogy a szervezkedés jogáról rendelkező 5. cikkelyének megfeleljenek a csatlakozó országok jogintézményei. Legalább ilyen erővel hat az a körülmény, hogy a felzárkózás gazdasági téren jó ideig reménytelennek tűnik, tehát legalább formai szempontból, az intézményrendszer átvételével közelítsünk a fejlett Nyugathoz.

5. Az előzőekből következik, hogy az üzemi alkotmányjog kifejlesztése és a dolgozók vezetésben való részvételi (participációs) jogainak biztosítása és intézményesítése során levő feladat. Előbb vagy utóbb ki kell alakítani annak a koncepciónak az alapelemeit, amely az átállás feltételeit és véghezvitelének módozatait rögzíti. E tanulmány szerzői tehát azon az állásponton vannak, hogy az üzemi alkotmányjog kifejlesztése és az üzemi tanácsi rendszer a modern társadalmak gazdasági, vállalkozási, vállalati rendszerének törvényszerű jelenségei, amelyek meghonosítása elől az Európához csatlakozó államokban semmiféle történeti, gazdasági, műszaki, szociológiai vagy pszichológiai s ugyanígy politikai sajátosságokra hivatkozással nem lehet elzárkózni.

Ugyanakkor az a meggyőződésünk, hogy az egyes államok speciális sajátosságait, gazdasági és jogrendszerbeli fejlettségét éppoly felelőtlenség lenne figyelmen kívül hagyni, mint a fejlődés fentiek szerinti lehetőségét tagadni. Vagyis az egyes államokban kialakult irányítási-szervezeti és munkajogi megoldásokat szem előtt tartva lehetséges kiépíteni az új intézményrendszert. Más társadalmi-történeti viszonyok között kialakult jogrendszerek mechanikus átvételére nincs mód. Egyszerűen azért, mert a gazdasági és jogi fejlettségi szintet figyelmen kívül hagyó másolás — bármilyen kikristályosodott jogi

szisztémáról van is szó — csakis társadalmi konfliktusokat eredményezhet: abból az egyszerű jogi tételből adódóan, hogy a jog az életviszonyok szabályozója, tehát az életviszonyok szabályozási igényeinek meg kell felelnie.

A kelet-európai országokban a fejlett piacgazdaságra történő áttérés gyorsított folyamata zajlik. Erre az átmeneti helyzetre nem alkalmazhatók a fejlett piacgazdasági modell jogi megoldásai. Azonban az átalakulás folyamatában — szerencsére — figyelembe vehetők a modern európai rendszerek: a jogi szabályozás felkészülhet a megfelelő adaptálásukra.

6. Magyarországon — értelemszerűen — a német jogrendszert kísérjük leginkább figyelemmel, minthogy a polgári jogi szabályozásunk (az előző évszázad végén) a német jogi megoldásokat vette át. Feltételezhető, hogy ilyen jogi alapokon a német gazdasági struktúrához hasonlatos rendszer jön hazánkban is létre. Ha ez így lesz, akkor a német jogi szabályozás és a jogintézmények különösebb megrázkódtatás nélkül átültethetők a magyar viszonyokra.

7. Ehhez azonban számos olyan akadályt le kell küzdeni, amelyek — egyelőre — útját állják a fejlett piacgazdasági modell részbeni átvételének is.

Különös figyelmet érdemel az a tény, hogy a pártállami politikai, jogi, ideológiai és értékrendbeli maradványok változatlanul élnek és hatnak. Ezek gyakorta a pozitív törekvésekbe is beépülnek: az előző rendszer centralisztikus jogi és intézményi rendszerének megőrzése mellett, azok segítségével kívánják kiépíteni a szükséges garanciákat.

Nem kevésbé lehangoló, hogy hazánkban irreális remények fűződnek a szabadversenyos kapitalizmus intézményeihez. Annak ellenére, hogy nyilvánvaló: a liberálkapitalizmus korszakának intézményei alól a magyar viszonyok önmagukban, és különösképpen európai összefüggéseikben, kihúzták a talajt.

8. A szabadversenyos kapitalizmus intézményeinek vegyítése a centralisztikus irányítási és szervezeti vezetési szisztémával csakis arra vezethet, hogy a dolgozók (a munkavállalók) teljességgel védtelenek maradnak a totális szervezeti hatalommal szemben.

Ez a megoldás azért különösen veszélyes, mert a szerződéses szabadság, továbbá a felek egyenjogúságának mellérendeltségének elve”, s ugyanígy a tulajdonos kockázat- és felelősségviselése által megalapozott” korlátlan rendelkezési jog, politikai-ideológiai alátámasztásként nagyon is jól jön a menedzsmentnek. Vagyis kézre jönne” a menedzsmentté előléptetett korábbi etatista bürokráciának, a hatalom átmentéséhez éppúgy, mint a kialakuló új elitnek a hatalma megalapozásához.

Éppen ez az a törekvés, amely nem európai módon kezelné a szervezkedési szabadságot, meghiúsítaná a kollektív alku intézményeinek kialakulását, s az egyén (a beosztott) jogi helyzetét a képtelenség határáig gyöngítené.

9. Ehhez képest az üzemi tanácsok kialakítására irányuló jelenlegi törekvések és elképzelések a lényegről terelnék el a figyelmet: az üzemi tanácsok létrehozását a jogalkotás úgy kívánja megoldani, hogy szó sem essék az üzemi alkotmányjogról (márpedig ennek szöges ellentéte, az orosz centrális modell érvényesül, s fejlődik tovább). Az üzemi tanácsokat intézményesítő új Munka Törvénykönyve a jelenlegi dolgozói részvételi jogok közül a legjelentősebbeket megszüntetné. Ezzel párhuzamosan a szakszervezetek jogait szinte teljesen elvonná, s azokat a dolgozót védő egyéni garanciákat is, amelyek némileg fékezik a vezető réteg gyorsított és önkényes hatalom-átvételét.

E folyamat a német jogi megoldásokra való hivatkozással indult, ám bizonyítható, hogy itt merőben másról van szó.

10. A témakör magyar megoldása tehát igen bonyolult társadalmi, gazdasági, politikai, ideológiai és jogi feltételek elemzése alapján lehetséges. A problémakör lényege a társadalom politikailag megszerveződött csoportjainak érdekei és érdektörekvései szemszögéből közelíthető meg. E tanulmány elsődlegesen ezek rövid bemutatására vállalkozik.

I. A magyarországi helyzet meghatározó elemei

1. Magyarországon az *üzemi alkotmányosság, mint koncepció és mint intézményrendszer, nem létezik. A vállalati szervezetrendszer — a pártállami időszakban — a társadalomra telepített centrális-bürokratikus rendszer szer- ves eleme volt:*

a hatósági-közigazgatási elveken szervezett központi direkt függésre épített kapcsolatrendszerben a totális felső függés rendszerébe illeszkedett. *Politikai szempontok szerint kiválasztott vezető közhivatalnok* (vállalatigazgató, tiszelnök, intézetigazgató stb) — az *un. "egyszemélyi vezető"* irányítása, pontosabban: parancsnoksága alatt működött.

2. Ezt a rendszert a *"szocialista munkajog"* és vállalati jog elvei, valamint intézményei támasztották alá. Az előbbiekből következik: a vállalat az egysíkú (monolit) igazgatási szervezetrendszer egyik eleme volt (államigazgatási szerv), s abban a *dolgozó (munkavállaló) állami alattvaló*, aki ebben az egész rendszerben e hatósági függelmi pozíciójában mozoghatott, illetőleg ebben mozgatták.

A munkavállaló felett a munkáltató szervezet állami, hatósági jogosultságokkal rendelkezett (s rendelkezik ma is).

Az előbbieket követően: a dolgozóval szembeni vállalati intézkedések és szankciók — ha a dolgozó az adott munkáltatótól kiléphetett, illetőleg ha elbocsátották — minden más munkáltatónál végrehajtásra kerültek. A dolgozó viszonylagos mozgási szabadságát — ezen túlmenően — biztosította a jogi szabályozás. A kvalifikáltabb munkaerő tekintetében ugyanakkor legális és illegális kádervélemények, információk, informális csatornák útján kötetlenül érvényesült a centrális hatalom befolyása a munkahelyváltoztatást illetően éppúgy, mint a kiválasztásuk terén.

3. *A rendszerváltozás mai kezdeti szakaszában* annyi változás van, hogy az "egyszemélyi vezetők" megszabadultak a centrális-bürokratikus (pártállami) kontrolltól és természetesen *továbbra sem* befolyásolják vállalatvezetői magatartásukat a *tulajdon belső (immanens) törvényei*. Vagyis nem a saját belső kockázataikra cselekszenek, hanem a köztulajdon (állami tulajdon) számlájára. Menedzserré léptek elő, de tulajdoni kontroll nem érvényesül irányukban, ezért változatlanul a társadalom számlájára gazdálkodnak" és egyre erőteljesebben, korlátok nélkül privatizálnak".

Ezzel *párhuzamosan erősödik* az állami tulajdonú munkaszervezetek (állami vállalatok és állami tulajdoni többséggel működő gazdasági társaságok) vezetői felett az *államigazgatási — tulajdonosinak nem nevezhető — közvetlen irányítás*.

A magyar átalakulási folyamat első szakaszára az volt jellemző, hogy a munkaszervezeti szintű vezetők is megpróbálták pártállami megbízottakból menedzserré átminősülni.

A *mostani szakaszban* egyre inkább a *tulajdonjog részbeni, vagy teljes megszerzésére vesznek irányt*. Ennek fő módszere a vállalat életképes (—ebb) részeinek privatizálása, illetőleg — a jogi korlátozások kijátszásával — az *alapot felélése* (magas fizetések, prémiumok), a vagyon elkótyavetyélése (eladása, átjátszása családi, baráti klikkek és más klikkek részére).

4. *A dolgozó kollektíva* ezt a folyamatot fogcsikorgatva, megzavarodva és egzisztenciálisan megingatva-megfélemlítve szemléli.

a) *Az indulatok felhalmozódása* egyre gyorsuló ütemben észlelhető. A dolgozók számára egyre elviselhetetlenebb a gazdasági vezetőréteg, valamint a velük szövetkező egyéb gátlástalan "vállalkozók" harácsolása: az eredeti tö-

kefelhalmozás jelenségeinek az ezredfordulóra történt áttelepítése, adaptációja.

A folyamat társadalmi elviselhetetlenségét fokozza, hogy viszonylag gyors ütemben válik a széles közvélemény előtt is egyértelművé ennek szociális lényege és gazdasági eredménytelensége, sőt a nemzetgazdaságot romboló hatása.

b) A dolgozó kollektíva zavarodottsága a rendszerváltás politikai vetületeiben gyökerezik. A pártállami intézményektől történt elfordulást igen gyakran követte az új intézményekből (pártokból, szakszervezetekből stb.) való kiábrándulás. A tárgyalt vetületben ennek két jelentős következményével lehet számolni:

— lényegileg bármikor bekövetkezhetnek olyan gazdasági, sőt esetleg politikai eredetű társadalmi szituációk, amelyekben a dolgozó kollektívák a nem kívánatos, érthetetlen, semmivel nem magyarázható hátrányokra előre nem tervezett, spontán mozgások (szerveződések, akciók, stb.) formájában reagálnak, melyek esetleg nehezen lesznek lokalizálhatók;

— az érdekvédelmi szervezetek — a tömegek megszervezése, vagy megtartása érdekében, vagy valódi felelősség — és hivatástudatuk következtében — egyre inkább magukévá teszik a tömegek közvetlen érdekeinek védelmét. (Feltehetően a mozgalmak lehetőségei” érdekében is, azonban e folyamatban a meghatározó erők eltolódásával, az érdekvédelmi csomópontok áthelyeződésével is számolni kell.)

c) A tömegek egzisztenciális bizonytalansága (szociális elnyomorodás, kilátástalanság) és egzisztenciális megfélemlítettsége a jelen szakaszban még növeli a kormány és a menedzsment mozgási-cselekvési lehetőségeit. Több jel mutat arra, hogy ezek a tényezők nem értik, sőt nem is érzik a szituáció veszélyessé válásának lehetőségét. Európai szemmel nézve, egyszerűen érthetetlen, hogy a “hangadókkal” (pl. sztrájkszervezőkkel) szemben még megtorló intézkedéseket is megkockáztatnak. Természetesen a nyilvánosságra kerülő ilyen esetek hatása messze túlterjed az egyedi jelentőségükön.

d) Egyre nyilvánvalóbb, hogy a pártállami kontrolltól megszabadult, a tulajdoni kockázatok és korlátozások, (a tulajdon immanens törvényei) által nem korlátozott “menedzsment” úgy érzi, hogy a munkavállalók — egzisztenciális megfélemlítettségük következtében — teljesen kiszolgáltatottak vele szemben. A magyar munkajog deklaratív és keretszabályai és az érdekvédelmi szervezetrendszer állapota teljesen a vezetők diszkréciójától, jóindulatától,

személyi, emberi (jellembeli) adottságaiktól stb. teszi függővé vállalati és munkaügyi cselekvésüket.

e) *A menedzsment* derékhada — koránál, eddigi pályafutásánál és perspektíváinál fogva — elsődlegesen *abban érdekelt*, hogy amíg lehet, tartsa *pozíciót és eddigi jövedelmi színvonalát*. Felhasználva a totális személyi hatalom által biztosított cselekvési lehetőségeit, különösképpen a privatizációs” folyamat hiányosságait”, a köztulajdont minél nagyobb mértékben *saját (magán) tulajdonává kívánja átalakítani*.

5. A vázolt folyamatok negatív jelenségeire a *kormányzati reagálások* ereje és módszerei messze elmaradnak a követelményektől.

A *reagálások erejét* alapjaiban meghatározzák a magyarországi “rendszer-váltás” sajátosságai. A reformnak” több olyan jelenséggel együtt kell élnie, amely negatív módon befolyásolja a kormányzat pozitív irányú törekvéseit. Talán nem a legjelentősebb ezek közül, mégis jellemző a régi pártállami vezetők lecserélése. Úgyszólván minden eset politikai töltésűvé válik, minthogy “pártfogó” (párt, szakszervezet, sajtó, stb.) mindig akad és aránytalan erőrafordítás szükséges egy-egy ügy végigviteléhez. Részben ezek a körülmények erősítik a kormányzati tényezők ama törekvéseit, hogy mivel az ügyek mindig politikai síkra helyeződnek — a saját megbízható, “párthű” embereiket helyezik pozícióba, ezzel újabb támadási felületeket adva a gazdasági-egzisztenciális és politikai töltetű ellenzésnek. A felszínen persze a viták a “jogállamiság” (a törvények betartása), a “szakemberek” (ó, ezek a szakemberek!) védelme és megbecsülése és más hasonló kérdések körül folynak.

A további helyzetismertetést mellőzve, *a probléma lényegére* kívánunk rámutatni: a *rendszer-váltás* jelzett folyamatait nem lehet kizárólag “központi vezérléssel”, *centralizált állami hivatalok és hatósági eszközök alkalmazásával végigvinni*. Az eredmény és a következmények szempontjából majdnem közömbös, hogy ebben a kormányzati erőknél a *felismerés vagy az akarat* hiányzik.

A probléma súlyát erőteljesen megnöveli, hogy az állami (centrális-bürokratikus) vezénylés a gazdasági hatalmat, az *alapvető tulajdonosi jogostványokat* — a pártállami bürokrácia szervezetrendszeréből — *az új bürokrácia szervezetrendszerébe* (és tagjainak *kezeibe!*) helyezi. Ez a hatalmi viszonyok korábbi torzulását úgy “igazítja ki”, hogy új bürokratikus hatalmat (etatista bürokráciát) állít, szerv ez a régi helyébe, részben — bizonyos átrendeződéssel

— a régieből. A folyamat társadalmi, szociológiai lényege szempontjából az a meghatározó elem, hogy a magánvállalkozók *elválasztása* (“elidegenítése”) a tulajdontól, nem szűnik meg, csak viszonylag lényegtelen, új sajátosságokat mutató formában jut kifejezésre.

Van azonban a folyamatnak még egy további — közvetlen jellegű — következménye is: *a tulajdoni viszonyok bürokratikus kötöttségeinek fenntartása*. Ma már nem igényel magyarázatot, hogy a bürokratikus — centralizált (“állami”) tulajdon nemcsak “szocialista” változatában életképtelen, hanem egyáltalán (általában) alkalmatlan arra, hogy: meghatározó erejű befolyása mellett — a nemzetgazdaság számára kedvező, sőt elviselhető viszonyokat alakítson ki. (Ez a negatív befolyás már ma is nagy mértékben akadály a egészséges gazdasági folyamatok kibontakozásának.)

6. A vázolt helyzetben kulcskérdés *a dolgozó kollektíva befolyásának biztosítása* a gazdasági rendszerváltás és átalakulás folyamataira. Ezt a maga valóságában, *lényegi* értelmében a magyarországi társadalmi folyamatokban *befolyással bíró alapvető tényezők egyike sem fogadja el*.

A legjobb esetben is *formális*, valódi hatalom nélküli részvételi megoldásokat (vállalati fórumokat”) hajlandó elfogadni. A rosszabbik esetben a *pártállami manipulációkat* kívánják folytatni (a korlátlan, felülről kézbe tartott egyszemélyi vezetést spanyolfalként felhasználni).

Nem lebecsülhető veszély tehát a vázolt irányba összpontosított munkavállalói törekvések “hatástalanítása”, valamint az “üzemi demokrácia”, pontosabban az üzemi alkotmányosság (alkotmányjog) *további lejáratása*. Azt bizonyítandó ezzel, hogy “a munkaviszonyban nincs demokrácia”, hanem minél előbb kívánatos visszatérni “az egyszemélyi vezetés — egyszemélyi felelősség (?)” elvéhez, most már a szocialista jelzöt elhagyva.

Az előzőekkel összefüggésben fokozott figyelmet érdemel, hogy ezidő szerint *politikai* törekvések tapasztalhatók az *üzemi (intézményi) tanácsok létrehozására*, összekapcsolva ezt a szakszervezetek legitimációs gondjainak megoldásával, valamint közöttük a szakszervezeti vagyon megosztásával. Aligha tévedtünk nagyot, ha azt mondjuk, hogy nem az üzemi tanácsok megítélése változott meg az ügy szempontjából releváns tényezőknél. Inkább az a felismerés alakulhatott ki, hogy az üzemi tanácsok létrehozása (választása) megfelelő *alkalmat kínál* a szakszervezeti “legitimáció” és vagyonmegosztás ak-

tuális kérdéseinek "elrendezésére", nyilvánvalóan a hatalomban lévők érdekeinek messzemenő érvényesítésével."

Ki kell mondani: nagy valószínűséggel ez utóbbi viszonylatra összpontosuló érdekek fogják eldönteni Magyarországon az üzemi tanácsok létrehozásának (választásának) folyamatát és — nagy valószínűséggel — a szervezet jogállásának és működésének szabályozása is ezeket az érdekeket fogja szolgálni. Ebből következően nincs garancia arra, hogy az üzemi tanácsok magyar változata az európai elvárások, értékek szerint alakul ki.

II. Az üzemi alkotmányjog kialakításának lehetőségei Magyarországon

Ebben a fejezetben röviden elemezzük az üzemi alkotmányjog magyar viszonyokra szabott intézményi rendszerének *egyes fő elemeit*. A feltevések nem a kérdések részletes kifejtését vagy eldöntését, hanem *jelentőségük érzékelését* és a kimunkálásukhoz néhány *indító gondolat* felvillantását célozzák.

1. Magyarországon ezidő szerint az üzemi alkotmányjog intézményi rendszerének csak egyes különböző történeti időszakokban kialakult elemeivel találkozhatunk, s ezek *összehangolt (komplex) rendszerének* kialakítását szeretnénk szorgalmazni. Ezzel egyidejűleg szükséges utalni az ugyanilyen állapotban lévő egyéb "kollektív munkajogi" intézményekre is, különösképpen:

- a képviseltek és szövetségesek jogára;
- a munkaharc jogára (a sztrájkjogra);
- a munkaügyi bíráskodásra (különösképpen az un. kollektív jogviták és szerződési viták ügyére);
- a kollektív (tarifa) szerződések és egyéb megállapodások jogi szabályozottságának állapotára, illetőleg az alapkérdések tisztázatlanságára;
- a munkaügyi kodifikáció elméleti alapjainak, rendszerének, jogi módszertani alapkérdéseinek (jogiségének, törvényi-kodifikációs rendszerének és módszerének) jelenlegi állapotára. *Ezekben — és más hasonló — alapkérdésekben jelenleg érdemi, elméleti igényül vita a jogtudományban nem folyik.* A jogi elméleti tevékenység lényegileg a kormányzati elképzelések, vagy más politikai tényezők, törekvéseinek alátámasztását szolgáló kodifikációs folyamatra összpontosul.

2. Az előbbiekből "üzemi alkotmányjogként" ma is a pártállami rendszer üzemi szakszervezeti jogosultságainak egyes — mozaikszerű, összehangolatlan

— elemei, valamint a korábban is manipulatív termelési értekezletek, vállalati gyűlések működtetésének lehetősége jöhet szóba. (Utóbbiak működésének hatásfoka nem is ismert.)

Az üzemi alkotmányjog valódi lényegét Magyarországon a közvetlenül érdekelt jogterületek (munkajog, vállalati jog, társasági jog) művelői valójában nem nagyon értik. A magyar jogi gondolkodásban a munkáltató egy személy (a német jogban tipikusan szervezet). A magyar jog nem tesz különbséget az állami és a magánszemély tulajdonos között, a társasági tulajdonlás és az előzőek között, sőt egyáltalán nem is foglalkozik a tulajdonos munkáltatói pozíciójával. (Ez alól egyedüli kivétel a legfeljebb harminc főfoglalkozású dolgozót foglalkoztató magánszemély, s a vele munkaviszonyban állókra vonatkozó — jelentéktelen mértékű — jogi szabályozás.) A gondot mégsem az jelenti hogy a tulajdonos munkáltatói szerepe nem rendezett, hanem az, hogy nem a tulajdonost, a tulajdonosokat s az általuk működtetett szervezeteket tekintik munkáltatónak, hanem az általuk megbízott személyt, a munkáltatói jogkör gyakorlóját. Ilyen formán elsikkadnak a tulajdonosi és a szervezeti (munkáltatói) kötelezettségek, az a néhány kötelezettség is, amelyet a munkajogi szabályozás nevesít. Egyszerűen azért, mert a *munkáltatói kötelezettségnek nincs* alanya (néhány helyállás típusú kötelezettségtől eltekintve.)

Ezt a munkajogi szabályozás úgy éri el, hogy az (állami megbízott) "egy személyt" semmire nem kötelezi a szervezet tagjaival, a beosztottakkal szemben. Velük szemben a felettes, a munkajogi szabályok szerint, csak jogosulti pozícióban van, miközben vele szemben a beosztottakat megszámlálhatatlan kötelezettség terheli. Ezek a képtelenségig tágitott kötelezettségek ráadásul keret jellegűek (pl. a dolgozó köteles munkáját képességei teljes kifejtésével végezni). Ezekbe minden belefér azért, hogy a beosztott félre ne nézhessen, meg ne mocsanhasson, a felelősségrevonás veszélye nélkül. Ez a rendszer egysíkúan végigvonul a vezetési hierarchián, azzal az európai elme számára elképzelhetetlen végkifejlettel, hogy végülis mindenki beosztottja valakinek, a minisztert kivéve (akinek a jogállása nyilvánvalóan eltérő). Ebben a rendszerben a felettesnek csak jogai vannak a beosztottakkal szemben: az egysemmélyi felelős vezetés elvéből eredően. A beosztott pedig mindenre kötelezett, a felettesével szemben teljességgel jogfosztott alattvaló. A nyugati elme számára nehezen felfogható orosz szisztéma megértéséhez talán hozzájárulhatunk (s ez az NDK területén kialakult értékek megértését is segítheti), ha

példaként jelezzük: a bűncselekményre irányuló felettesi utasítást a beosztott köteles megtagadni. Ha nem teszi, felel, mert az utasítás megtagadása a kötelezettsége. A felettesnek nem kötelezettsége, hogy tartózkodjon a bűncselekményre irányuló utasítástól, ezért bármire utasíthat, nem lesz felelős, mert a felelősség kötelezettségszegésen alapul. Ugyanez a helyzet a jogellenes és a kártokozó utasításokkal — amelyeket ráadásul a beosztottnak végre kell hajtania, ha a felettes az utasítást megismétli —, s ezekért is csak a beosztott felelhet.

Hihetetlennek tűnhet, de a beosztottakat ugyanaz a felettes vonhatja (általában) felelősségre, aki az utasítást adta.

Ez a keleti, despotikus, csinovnyikra szabott, személyi uralmat biztosító rendszer él ma is a volt szocialista” államokban. Nyilvánvaló, hogy ez nem vezetési szisztéma, hanem szerves része az irányítás jogi eszközrendszerének, s egyenes folyománya a primitív rettegtetés legalizálásának. *Lényege* (elidegeníthetetlen tartalma), hogy a *központi államigazgatás* az állami megbízott, az egyszemélyi felelősséggel “felruházott” vezető útján, *beavatkozhat* a munkaszervezetek belső viszonyaiba, minden lényegi és részletkérdés intézésébe. Megteheti ezt azért, mert az egyszemélyi vezetőt a munkaviszonyával az államigazgatási központi szerv vezetőjéhez köti, s — amint láttuk — az utasítási jog alapján a beosztott mindenre utasítható. tehát az egyszemélyi felelős vezetés” csak álca a direkt irányítás elfedésére. Nem jelent egyebet, mint teljes kiszolgáltatottságot a központtal szemben, s uralmat — ha fentről nem szólnak bele — a beosztottak irányában. Felelőtlen vezetés ez, mert alkalmas a felelősség teljes elkenésére. Ezzel szemben olyan “bizalmi viszonyt” teremt, amely a felettes számára a parancs engedelmes teljesítését garantálja, s a vezető eltávolításának korlátlan lehetőségét teremti meg, ha parancsszegő. Az első számú vezető feladatait a vállalati törvény, társasági törvény, az egészségügyre, az oktatásra, a postára stb. vonatkozó szervezeti jogi szabályok alapján bőségesen szabályozzák, így bármikor megállapítható és bármiért a felelőssége. Ez a szabályozási mód mindennek nevezhető, csak európainak nem. *A szervezet irányítása feltételezi a vezetői hatalmat* (nem a személyek fölötti korlátlan uralmat!). Ez a hatalom a tisztességes formában szabályozott vezetői hatáskörök és *feladatkörök szabályozását jelenti*, a felettesek (tulajdonosok és szervezetek) felé, s egyúttal *a beosztottak felé*. Ezt teremthetné meg — többek között — az üzemi alkotmányjog, az intézeti stb. alkotmányjog.

Mint ahogy valamennyi szervezet-típusunk tekintetében a vázolt primitív, az embert semmibe vevő szisztéma érvényesül, a demokrácia kifejlesztésének fontos eszköze lehetne a szervezeti alkotmányjogok tudományos megalapozása és kifejlesztése. Az alkotmányos megoldások szükségszerűen lebontanák a jelenlegi despotikus viszonyrendszert. A központi beavatkozással erősítő kialakult megoldásokra azonban igényt tart az új vezetés, ezért fel sem merül az üzemi, intézeti, intézményi stb. alkotmányjog kialakításának igénye.

Ilyen jogi környezetben kell működniük a szakszervezeteknek. Látszatjogosultságok alapján, mert a szervezeti oldal gazdasági és információs erőfölénye nem enged számukra érdemi befolyást a dolgozók lényeges érdekeit érintő döntésekre. Mégis egyre erősödik a szakszervezetek fellépése a dolgozói érdekeket háttérbe szorító központi és munkaszervezeti vezetői döntésekkel szemben. Ez egyre komolyabb ellenállásba ütközik az állami szervek részéről, ezért a szakszervezetek ellen különböző akciókat indítottak (vagyonvitát, tagdíjlevonási ügyet eldöntő törvénykezésbe kezdtek, s elkészült az új Munka Törvénykönyve tervezete, amely a szakszervezetek jogait teljes mértékben megszüntetné).

A fentiek világíthatnak rá arra a megállapításukra, hogy a politikai rendszerváltásunk kulcskérdése a szakszervezetek helyzetének jövőbeni alakulása.

Az ismertetett mértékű szervezeti hatalommal szemben ugyanis a dolgozói csoportokat, rétegeket, s a dolgozókat csak erős szakszervezetek védhetik meg: addig, amíg az üzemi stb. alkotmányjog létre nem jön, azaz amíg "európai módon tisztességes" emberi viszonyok nem alakulnak ki a munkaszervezetekben.

3. A rendszerváltás egyik alapvető mellőzhetetlen feladata lett volna a korábbi bürokratikus jogi intézményrendszer felszámolása, s helyébe az érdekek érvényesítésének demokratikus lehetőségét biztosító új államigazgatási, vállalati, intézeti, szövetkezeti stb. vezetési rendszer kialakítása. Mindez hiú remény maradt. Helyette a centrális-bürokratikus (pártállami) rendszertől való elfordulás tipikusan a liberálkapitalista munkajogi-vállalati jogi rendszer igénylésére, felélesztésére irányul. Az üzemi alkotmányosság szempontjából ez azt jelenti hogy a "tulajdonos állam" és a megbízottja (a vállalati igazgató) egyszemélyi, hatósági jellegű hatalma átöröklődik. Átalakul a tulajdonos-vállalkozó és/vagy megbízottja (a menedzser) korlátlan hatalmává. Többek között azáltal is, hogy az egyszemélyi uralom rendszere mellé illesztik a szabadver-

senyes kapitalizmus szerződésjogi intézményeit: azt a látszatot keltve, hogy a hatalmasság és a szerencsétlen beosztott egyenjogúak, azaz a mellérendeltség helyzetében vannak. A felek egyenjogúságának elvét ennél látványosabban aligha lehetne megkerülni, különösen ha figyelembe vesszük az egyre romló foglalkoztatási helyzetet. A törekvések mögött azonban ott rejtőzik az a tény, hogy a tervezett privatizáció csupán részleges lesz. Ténylegesen a többségi állami tulajdon fennmarad, a privatizált szférában is, állami részvénytöbbség és az állami bankok részvétele formájában. Ezen az alapon az állami direkt beavatkozás — többek között az új állami megbízott menedzserek kinevezése és bármikor leválthatósága útján — változatlanul biztosítható a munkaszervezetek ügyeibe.

A régi és az új rendszernek a fentiekből eredő közös jellemzője: a tulajdonos állam, s az új tulajdonosok hatalma (amelyet a megbízott vezető testesít meg) korlátlan, abból a dolgozó kollektíva ki van rekesztve, tehát valódi vezetésben való részvételi jogai nem lehetnek és a jövőben sem lehetnek (ha az irányítási szisztéma gyökeresen nem változik meg).

Mindezekhez mérten beszélhetünk csupán érdemben az *üzemi tanácsok létrehozásának* magyar elképzeléséről: érdemi részvételi jogok nélkül az *aldemokrácia szervei lesznek*, amelyek elfedik a valóságot. Azt, hogy *nem valódi cél a nyugati participációs modellek valamelyikének átvétele*, s ezáltal az *érdemi dolgozói részvétel* kialakítása a tulajdonosi-szervezeti döntések tekintetében. A cél csupán a *formai megfelelés a Charta előírásainak* s a *nyugati elvárásoknak*.

4. Az elmúlt évtizedekben oly sok "demokratikus" kezdeményezést, értelmetlen fórumok, bizottságok, tanácsok stb. létrehozását végig kellett csinálniuk a dolgozóknak, hogy az üzemi tanácsok létrehozása már ezért sem jelent számukra biztató jövőt. *A közönyt* csak fokozza, hogy *a közvélemény* egyre szélesebb körben *felismeri a jelenlegi folyamatok lényegét*, tehát meg is érti, hogy az üzemi tanácsok létrehozásától — a jelenlegi elképzeléseket ismerve — semmiféle érdemi változás nem várható. Legfeljebb annyit jelentene számára, hogy szavazni kell, már megint, pedig ebből elege volt.

A közönyt fokozzák az érdekképviselletekkel kapcsolatos korábbi negatív tapasztalatok is (amit csak erősít a szakszervezeti központok között folyó hatalmi harc, az anyagi javak fölötti vérre menő osztozkodás, amelynek gyakorta alárendelődik a munkavállalói érdekek megvédése).

A jelenlegi szociális bizonytalanság félelmet kelt. Az első reflex nyilvánvalóan az, hogy az egyén elszigetelten, maga kísérli meg a jogainak megvédését. Az élettapasztalat, a sorozatos sikertelenség teremti meg csupán azt a felismerést, hogy egyénileg nem érhetők el tartósan sikerek az érdekérvényesítésben.

Tehát szembe kell nézni azzal is, hogy az üzemi alkotmányosság megteremtésére irányuló törekvések támogatásához, az üzemi tanácsok létrehozásához *nagyon nehéz lesz megszerezni az érdekeltek támogatását.*

5. Nem elhanyagolható szempont az sem, hogy az *üzemi tanácsok* létrehozása szorosan kötődik a szakszervezetek legitimációs problémájához, a vagyoni rendezéséhez (amelyek mögött felismerhető párt-érdektörekvések éppúgy meghúzódnak, mint az új szerveződések sikertelen próbálkozásaiából eredő elkeseredett erőlködések).

A munkavállalóknak a legitimációs vitából is elégük van. A szakszervezet a tagsága legitimálhatja, tehát semmiféle állami gyámkodás, beavatkozás e téren nem jöhet szóba. Ma már ez is közismert.

Éppen ezért az üzemi tanácsok létrehozásával összefüggő "szakszervezeti szavazás" — figyelemmel az előző pontban említett bizalmatlanságra és közönyre is — csak azok számára lesz (feltehetően) hasznos, akik nem örülnek a nagy tömegeket tömörítő szakszervezeteknek. Mert bizonyos — a német példa ezt kétszeresen is bizonyítja — a választás az erősödő szakszervezeti mozgalom hihetetlen mértékű gyengülését fogja eredményezni. (Hogy kiknek jó ez? A maguk számára privatizálóknak, az átmentőknek, az új gazdasági elit kialakítását sürgetőknek, azaz olyan erőknek, amelyek legázolják a dolgozói érdekeket.) Más irányból bizonyos, hogy az üzemi tanácsok létrehozása ilyen feltételek között súlyos torzulásokat szenvedhet.

6. A közelmúltban felmerült az üzemi tanácsok mellett az intézményi tanácsok egyidejű létrehozásának gondolata is (ami nyilvánvalóan összefügg a teljeskörű legitimáció megoldásának, a teljeskörű munkavállalói "népszavazásnak" a szándékával).

Az egyidejű létrehozásuk alapvető feltétele, hogy tisztázottak legyenek a közös és eltérő vonásaik. Ugyanis fennáll a veszélye annak, hogy a mindkét szervezettípusra érvényes rendszerre való törekvés folytán az igen jelentős eltérő sajátosságok elsikkadnak. A rendszer a vállalatnál nem lesz eléggé vállalati, az intézetnél pedig túlságosan az lesz.

Ez is arra hívja fel nyomatékkal a figyelmet, hogy *mielőbb meg kellene kezdeni az üzemi alkotmányjog intézményi rendszerének kidolgozását*, amelynek keretében kimunkálhatók a különböző szervezettípusokra irányadó szabályozás eltérései. Ilyen alapozás nélkül vaktában keressük a szervezeti és a jogosultságban megjelenítendő specifikumokat.

Ehhez tartozik szervesen, hogy hazánkban az üzemek, vállalatok, intézetek, intézmények, magáncégek stb. számos olyan magyar, kelet-európai, a szocialista szisztémától öröklött, specifikus sajátossággal rendelkeznek, amelyeket nem lehet figyelmen kívül hagyni.

A probléma tehát ott kezdődik, hogy témánk szempontjából meg kellene határozni az *üzem és a vállalat* fogalmi specifikumait. Az üzemi alkotmányosságot valószínűleg nálunk is az "üzemre" kell alapozni, s a *vállalatiság* problematikája ezen az alapon rendezhető el. Pl. üzem-vállalat (vállalati formák), tröszt-konzern stb. viszonylatában kellene különbséget tenni, s a lényeges jegyeket meghatározni. Ebből aztán — a német jogban ismert módon — levezethetők lennének a vállalati-üzemi nagyság, a dolgozói létszám stb. szerinti szabályozási igények. Mindez nem halogatható.

Addig az üzemi alkotmányosság kérdéskörében vakon tapogatózunk, s nem nyerhetők meg támpontok nélkül azok a dolgozók sem, akik egyébként belátnák, hogy a modern társadalmak gazdálkodási, vállalkozási rendszerei, s az egyes munkaszervezetek működésképtelenné válnak előbb-utóbb, ha a szervezettől elidegenedett, mindenben ellenérdekelt munkavállalók végzik a munkát. Nyilvánvaló, hogy e tekintetben elsősorban a vezetőket kellene "átprogramozni".

Sajnálatos, hogy az egyszemélyi vezetés elvének érvényesítése az autoriter típusú vezetők kiválasztását segíti, s ez a típus vált a jó vezető ideáljává. Ez döntően igaz valamennyi szervtípusunkra. A vezetési stílusnak azonban a különböző szervezettípusok s az irányított létszám függvényében eltérőnek kell lennie.

Mindezekről semmit nem tudunk. Csupán annyi bizonyos, hogy számos olyan speciális magyar körülménnyel, akadállyal, ellenérzéssel és ellenzéssel kell számolni, amelyek nehezítik az üzemi alkotmányosság elfogadtatását, s kifejlesztését.

7. Az üzemen (és a vállalaton) belüli viszonyok — témánk szempontjából is! — rendezetlenek, elméletileg, karakterisztikusan elmosódottak. Az egyik

idevágó probléma, hogy nálunk *munkajogilag mindenki* munkavállaló; még az igazgató is. Nincs jogilag kidolgozott karaktere a "munkásnak", a tisztviselőnek (hivatalnoknak), a vezető beosztású alkalmazottnak, a menedzsernek. Nem igényel magyarázatot, hogy itt "fortélyos" taktikák működnek, s ez az állapot a naiv demokraták egyenlőségi vágyait és a pártállami mechanizmus igényeit egyaránt kielégítette... (E sorokat írva elképzeljük, miképpen hördül fel némely olvasó: lám az elmélet művelői akarnak "éket verni" (!) a dolgozók közé, ők kívánják sárba tiporni az állampolgári egyenjogúságot!. Nyugat-európai agyak számára valószínűleg az egész kérdésfelvetés érthetetlen, de az apparátcsik képesek mindent a feje tetejére állítva magyarázni, értelmezni).

A vállalat és az üzem belső struktúráját, a munkavállalók alapvető kategóriáit tehát a jogi szabályozás igényei szerint meg kell határozni, mert azzal a zavaros konglomerátummal, amely jelenleg előttünk áll, aligha lehet a témánkat illetően valamit is kezdeni.

8. Az *üzemi alkotmányosság* központi kérdése természetesen maga a tanács (nem feledve, hogy a vállalati körben másként is meg kell oldani a dolgozó kollektíva képviselését, pl. a felügyelő bizottságokban).

Ma még sok olyan elképzelés van, sok érv hangzik el amellett, hogy az üzemi tanácsok létrehozásáról csak a távoli jövőben lehet szó. (Ezek mögött szívós érdekek húzódnak meg.) Tehát ma az első lépés: nyugvópontra juttatni az üzemi, intézményi tanács időszerűségét".

Nálunk egyáltalán nem ismert (ezt a szerepét következetesen elhallgatják), hogy az üzemi alkotmányosság talajánlétrejövő üzemi tanács alapvető arculatát az adja, hogy az *üzemi szervezetrendszer integráns eleme*. Ez többfélét is jelent:

— El kell fogadtatni a magyar agyakkal, illetőleg tudatosítani kell a megtévesztettekkel, hogy a munkaszervezet vezetése nem a tőkés és a tulajdonosi pozícióban tetszelgő állami szervek "belügye". (Ez azért elengedhetetlen, mert eddig a fejekbe, fölülről, a tulajdon szentségének és sérthetlenségének maszlagát töltötték, annak bizonyítására, hogy holmi dolgozói jogok azt nem csorbíthatják. Jól mutatja mindez, hogy a szociális piacgazdaság csak jelszó, a cél: a liberálkapitalista elvek, módszerek bevezetése, szűk csoportok érdekében.)

— Biztosítani kell a szakszervezeteket arról, hogy az üzemi tanácsok létrehozása nem ellenükre van, nem érinti érdemben — legalábbis az

átmenet időszakában a jogi pozíciójukat. (Mindez azért is elengedhetetlen mert az üzemi tanács létrehozására irányuló törvénytervezetek egyre határozottabban a szakszervezetek megsemmisítésére, jogaik teljeskörű elvonására irányulnak. Ilyen alapon a szakszervezetek

leghatározottabb ellenállására kell számítani, az üzemi tanácsok létrehozását illetően.)

— A kormánynak be kell látnia, hogy az üzemi alkotmányjog létrehozása nélkül az üzemi tanács mitsem ér. Tehát le kell bontania a féltve őrzött irányítási szisztémát, s a kiépülő alkotmányosság alapján kell kialakítani az üzemi tanácsok érdemi jogosultságait.

Erre vonatkozóan nem szükséges a részletes indoklás. Csupán össze kell hasonlítani, hogy mit értenek Németországban *szociális ügyek* alatt, s ehhez képest mit jelent a magyar tervezet szerinti szociális (jóléti) ráfordítások, a lakástámogatás és az üdültetés tekintetében biztosított üzemi tanácsi jogosultság. S ha összehasonlítjuk még a magyar hatályos jogot, a tervezett szabályozást és a német jog jogérvényesítési és jogorvoslat megoldásait), akkor világossá válhat, hogy Magyarországon álságos játszódás folyik: az üzemi tanács létrehozása a dolgozói kollektívák részvételi jogait és az érdekérvényesítési esélyeit a jelenlegihez képest is gyengítené, s csupán ürügy, hogy a német modellt kívánjuk átvenni.

9. Az előbbi kérdések rendezésének előfeltétele (amint több helyen jeleztük,) hogy kidolgozásra kerüljön az *üzemi alkotmányosság (alkotmányjog) magyarországi rendszere*.

A tartalmából néhány fejezetcímet célszerű kiemelni:

— az üzemi alkotmányjog lényege, érvényességi köre (az érintett "üzemek" és ezek főbb változatai);

— a "munkavállalók" és fő kategóriák, az üzemi alkotmányjog szempontjából: "dolgozók" (munkások), tisztviselők (hivatalnokok), vezető beosztásúak és különleges kategóriák (pl. bedolgozók);

— az üzemi tanács mint a szervezeti rendszer eleme: alapelvek, választás, tevékenység (működés), jogállás (jogok-kötelezettségek), a tanács tagjai (jogállás, feladatok), a tanácstagok jogi védelme, a tanács egyes formái:

= össz-üzemi tanács,

= konzern-tanács, össz-intézményi,

egyetemi ("üzemi") tanács,

= egyes rétegeképviseltek (pl. az ifjúság képviselete);

- az üzemi együttműködés alapelvei és szabályai (a munkáltató és szövetségei, a szakszervezet);
- a dolgozókkal való bánás alapelvei és szabályai;
- az üzemi tanács részvételi jogainak rendszere:
  - alapelvek;
  - együttműködés a szociális ügyekben (kötelező és önkéntes témakörök);
  - együttműködés a személyi ügyekben (általános és egyedi döntések);
  - együttműködés a gazdasági ügyekben, ügýtípusok; a vállalati gazdasági bizottság (szervezet, jogállás, működés);
  - egyéni munkavállalói együttműködési jogok;
  - a vállalati (szintű) részvételi jogok rendszere és szervezeti megoldása;
  - az intézményi alkotmányosság és alkotmányjog elméleti alapjai, rendszer és sajátos szervezeti formái.

A fenti rövid áttekintés érzékeltetni kívánja, hogy mely kérdések mellett *nem lehet szó nélkül elmenni*. (Ezeket az eddigi kodifikációs javaslatok megkerülik.) A nyugat-európai tapasztalatok alapján a vázoltak szerint a szükséges *értékelni a magyarországi viszonyokat* és érdemi megoldást kell adni minden lényeges kérdésre. Ezek hiányában egy lépéssel nem juthatunk előre.

10. Az előbbi áttekintéssel kapcsolatban érinteni szükséges egy *szabályozás-módszertani* kérdést is. A szakszervezetekre irányadó hagyományos magyar munkajogi szabályozás rendszerezési elve: vétó-egyetértés-vélemény. A vétó az üzemi tanács esetében valójában kiesik, minthogy a tanács az üzemi szervezetrendszer egyik eleme. (A vétó, tipikusan, az érdekvédelmi szervezet "kivülálló" pozíciójához igazodik. Sokkal lényegesebb az "egyetértés", pontosabban az *együttes döntés*, ami azt jelenti, hogy egyetértés hiányában *nem születik döntés*. A véleményezési jog lényegében az információkhoz való jogot biztosítja, s ez úton a vétójog gyakorlását alapozza meg, a magyar rendszer szerint). Az új magyar szabályozás megközelítési (szemléleti) módjában mindenképpen változást kell végrehajtani. Az eddigi "jogias" megközelítés és az újabb hasonló elképzelések (pl. "informálódás joga", "ellenőrzés joga") helyett az előbbi pontban meghatározott (és hasonló) *ügyekben való együttműködés, illetőleg (adott esetben együttes döntés konkrét tartalmát, módo-*

zatait kellene meghatározni, ha valódi üzemi tanács létrehozását szorgalmazza a kormányzat.

A jelenlegi kodifikációs elképzelések elvont, általános, sok esetben deklaratív és egyébként is vérszegény elképzelései azért *nem bírnak normatív erővel*, mert az ilyen együttműködési ügyekben csak korlátozottan alkalmazhatók a hagyományos jogi szankciók, illetőleg azok érvényesítése. Ezért célravezetőbb, ha a szabályozás a szankcionálás helyett a konkrét ügyek eldöntésének folyamatában írja elő az együttműködést s az együtt döntést.

Jogi (különösen jogorvoslati) szempontból nem közömbös az sem, hogy a jog előírja-e az üzemi tanács (és a szakszervezetek) jogát sértő intézkedés érvénytelenségét. E pontban felvett kérdések arra az esetre vonatkoznak, ha az üzemi tanács átvinné a szakszervezet szerepét — az új Munka Törvénykönyve tervezete szerint — a szakszervezetektől. Erre azonban nem látunk lehetőséget a korábban jelzett irányítási szisztéma és ezzel összefüggésben az üzemi alkotmányjog hiánya miatt, továbbá azért sem, mert olyan átmeneti viszonyok közepette élünk, amikor a kialakult érdekvédelemre mindennél nagyobb szükség van. Még azon az áron is hogy inkább maradjon fenn a hatályos törvény — nem sokra való, de a szakszervezeti érdekvédelmet biztosító - rendszere, az üzemi alkotmányjog létrejöttéig.

Utóbbival összefüggésben azonban egy alapvető szempontot nem hagyhatunk szó nélkül: minthogy a szervezeti viszonyok sérthetlenségének elve érvényesült, alig akad jogász szakember, aki e kérdéskörrel foglalkozna. Tehát a személyi feltételei is hiányoznak az üzemi alkotmányjog gyors kifejlesztésének.

11. Nagy nyomatékkal kell kezelni az üzemi tanács jogállásának, szervezetének, működésének, valamint tagjai jogi helyzetének egyértelmű, a feladataikkal arányos jellegű, garanciális szemléletű rendezését. Tisztában kell lenni azzal, hogy a pártállami struktúrák a legmagasabb fokra fejlesztették ezen a téren a szemfényvesztést, a szabályozatlanság, a deklaratív joganyag, a centrális megoldási módozatok (pl. a tisztségviselők jogi védelmének a felettes” szervezetek kezébe helyezése) segítségével a garanciális szabályok kiüresítését a centrális függőségi rendszer fenntartását.

Erre ma is igen nagy a hajlandóság.

További probléma itt az állami (illetőleg érdemi szempontból azzal egy tekintet alá eső más “társadalmi”) tulajdonra épülő monolit szervezetrendszer felbomlása. Ennek alapvető körülményeit ezideig *témánk szempontjából* sem

vették számba. A magyar munkajogi rendszerben a munkáltatók (mint lényegileg hatósági szervek) *állami, hatósági jogosítványokat* gyakoroltak. Most komolyan tartani kell attól, hogy ezek egy részét a magánmunkáltatók is "megöröklik."

Az átalakulási folyamatban a "felülről vezérelt" megoldások csak a bürokratizmus melegágyai. Végülis útját állják a valódi vállalkozásoknak is. (Egyéb hatásaikkal is számolni kell, melyekre fentebb utaltunk.) Valódi garanciákat csak a világos szervezeti és jogi rendszerben kiépített (a tagjai számára ilyen szemléletben komplex jogállást és védelmet biztosító), a szakszervezeti *érdekvédelmi szervezetrendszer működésével alátámasztott üzemi tanácsok adhatnak.*

Nagy nyomatékkal kell tehát felhívni a figyelmet azokra a várható törekvésekre, amelyek a most kibontakozó magyar kodifikációs munkálatokban a jelzett témakörökben a szabályozás strukturális és garanciális kérdéseinek *elkenésére* fognak irányulni, főképpen a következő vetületekben:

- az üzemi tanács általános jellege (összemosása az érdekvédelmi szervezetekkel);
- az üzemi tanács jogállása (főképpen a pártállami rendszerekben alkalmazott manipulációval: üzemi demokratikus "fórummá", tanácskozássá, a dolgozókat "mozgósító", "megagitáló" alkalommá degradálása); az érdemi jogosítványok kiiktatása vagy kiüresítése, illetőleg kis jelentőségű ügyekre korlátozása (pl. üdülő-beutalók feletti döntés!);
- a működés (határozathozatal, információ, jogi következmények, stb.) szabályozatlansága, szétfolyó, deklaratív "jogi" megoldásokra törekvés;
- az üzemi tanács karakterisztikus jogállásából (az együttes döntések köréből) kiiktatni törekednek a valódi gazdasági, munkaügyi-szociális, személyi ügyek körét, különösen az individuális munkaviszonyt érintő ügyeket (utóbbiakban az eddigi tervezetek *semmiféle* közreműködési jogot nem kívántak adni, s azokat *teljesen a vezető személyi diszkreciója* körébe akarták utalni!);
- a választások szabályai egyáltalán nem kielégítőek, bizonytalan, zavaros, garanciák nélküli elképzelésekkel találkozunk, s a megbízás időtartama és megszűnése tekintetében lényegileg a pártállami rend-

szer "jól bevált" módszerei (köztük még a sztálini "visszahívási jog" is!) szerepelnek;

— a tanács tagjainak védelmére vonatkozó elképzelések korszerűtlenek, hiányosak, valódi garanciákat nem adnak, nem felelnek meg a tanáccsal és annak tagjaival szembeni alapvető követelményeknek.

A felsorolás nem teljes, de mutatja azt a helyzetet, amelyben a magyar vállalati jogi-munkajogi jogalkotás jelenleg megfenekest, s jelzi az abból eredő, súlyos következményekkel járó folyamatokat, tendenciákat, törekvéseket.

12. A korszerű szabályozáshoz csatlakozó, a "környezeti rendszer" egyik alapelemét képező ügy: *a jogvitás rendszer korszerűsítése*. Ez több vonatkozásban közvetlenül is érinti az üzemi tanács jogi szabályozását, közvetett hatásai szintén döntő jelentőségűek.

Jellemző, hogy 1989-ben óriási előrelépésnek, munkajogi jogfejlődésnek számított a kollektív viták lehetőségének elismerése, ami Magyarországon annyit jelentett, hogy a munkáltató és a szakszervezet között kialakult érdek-konfliktusokat végre nem a felettes államigazgatási szerv és a felettes szakszervezet rendezik, hanem a felek egymás között, külső beavatkozás nélkül dönthetik el az érdekvitákat.

Ez a jogfejlődés csakis a korábbi magyar (kelet-európai) megoldáshoz képest előrelépés, nyilvánvalóan óriási lemaradásként értékelhető a fejlett európai jogorvoslati megoldásokhoz mérten.

A továbbfejlesztés főbb kérdései — témánk szemszögéből — a következők:

— meg kell szabadulni a pártállami örökségtől, különösen attól, hogy ezeket a vitákat nem tekintik "valódi" jogvitáknak és ezért különféle "egyeztető" és a centrális-bürokratikus mechanizmusok útjára (útvesztőire) terelik azokat;

— tisztázni kell, hogy az üzemi tanács, mint a vállalati szervezetrendszer integráns eleme, milyen pozícióban képzelhető el a jogvitás rendszerben;

— egyértelműen tisztázni szükséges, hogy az ún. *kollektív jogviták* (köztük elsődleges jelentőséggel az ún. *szerveződéses viták*) különös tekintettel a kollektív szerződésekre (pl. a kollektív szerződés megkötése, módosítása, értelmezése, teljesítése), *eljárásjogi* sajátosságokra, valamint a "döntőbizottsági" (vagy "egyeztető") típusú eljárásokra, hogyan illeszthetők (európai módon) a jogvitás eljárások rendszerébe;

— fogalmi tisztázás szükséges a magyar jogban “érdekvitanak”, illetőleg kollektív jogvitának” minősített ügycsoportok területén, az önkényes (hatalmi) értelmezés lehetőségének korlátozása és a jogbizonytalanság megszüntetése érdekében.

A jelzett kérdések tisztázásán keresztül lehet eljutni az üzemi tanács általános jogi pozíciójának meghatározásához (hogy végülis mennyiben “vállalati” szerv, illetőleg miképpen helyezkedik el a munkáltató és a munkavállaló alapvető érdek- és jogi viszonyaiban.)

III. A szakszervezetekkel kapcsolatos értékelés a rendszerváltás szemszögéből

A magyar politikai rendszerváltás egyik kulcskérdése — ahogyan többször jeleztük — a szakszervezetek jelene és jövőbeni fejlődése. Több mint egy évvel az új, demokratikus rendszer kialakulása után, időszerű néhány kérdést megfogalmazni a szakszervezetek helyzetéről, az üzemi tanácsok létrehozásának céljait is figyelembe véve.

1. Számos illúzió élt itthon és nyugaton a szakszervezetek szerepével kapcsolatban. Sokan olyan jellegű úttörést vártak az új “független” szakszervezektől, mint amilyent az OPZZ-vel szemben a lengyel Szolidaritás 1980-81-ben végrehajtott. Természetesen 1989. után a Szolidaritás nem ugyanaz (sem szerepét, sem szervezettségét, sem az OPZZ-hoz való viszonyát illetően, mint 1981-ben volt). Az OPZZ 1990-ben újból nagyobb létszámú, mint a Szolidaritás, sőt a Szolidaritás újabb nemzedéke (amelyiket 1980-1981. hősi harcainak nem köteleznek) szembenáll elődeivel.

2. A rendszerváltásnak egyik fontos előkészítője volt Kelet-Európában az 1987. után bekövetkezett szakszervezeti erjedés. A kormánytól, a pártoktól független érdekvédelem ideológiai antitézise volt a korábbi, a pártállami nomenklatúrába beépült szakszervezeti “mozgalomnak”. Ezen túlmenően független szakszervezeti mozgalmak ideológusai — különösen Magyarországon — kevésbé gondolták végig az új érdekvédelmi pozíciók kiépülésének, szervezetének, szervezési módjának, programjának, intézményesülési lehetőségeinek a kérdéseit.

1988-1990. között a SZOT, majd az MSZOSZ kiutakat keresett a szakszervezetekkel szembeni bizalmi válságból, aminek legfontosabb jellemzője a kilépések egyre nagyobb száma volt. A SZOT 1990. márciusi kongresszusán szövetséggé alakult.

3. Az MSZOSZ megalakulásával a SZOT-hoz tartozó ágazatok demokratikus alapszabályra építve próbálták meg szövetségi rendszerüket kialakítani. Az MSZOSZ leadta a "hatalmat" és a vagyont a hajdani 19 nagy ágazati szerveződésből kialakult 73 szövetségnek. Az új alapszabály felszámolta a demokratikus centralizmust, megerősítette az alapszervezetek és a szakmai szövetségek jogait.

A másik oldalon, az új független szervezetek elsősorban a SZOT - illetve utódszervezeteinek — bírálatával igyekeztek olyan propagandát kifejteni, hogy azok tagjai tömegesen csatlakozzanak az új szervezetekhez: a független szakszervezetek és a munkástanácsok, valamint a többi jogelőd nélküli szervezetek azonban elsősorban csak szervezeteik számát voltak képesek növelni, az egyes szervezetek kis létszámúak maradtak. S jóllehet az MSZOSZ-hoz tartozó szervezetek a tagságuknak mintegy 30 százalékát elveszítették, a kilépők nem léptek be az új szakszervezetekbe. Így a várt szakszervezeti áttörés" nem következett be. Az az elmúlt 3-4 év alatt az új szakszervezetek együttes szervezettsége sem haladta meg a 6-8 százalékot. Tehát a szakszervezetekre — régiekre és újakra is — a tagság kiáramlása, s nem az alternatív szervezkedés erősödése volt jellemző. (Meg kell jegyeznünk: ezek a számok becslésen alapulnak, mert a taglétszámokat hivatalosan egyetlen szervezet sem adja ki. Ez a titkolózás, illetve a taglétszámok erős felfelé kerekítése része a szakszervezetek közötti vagyonvitának. Ha a szakszervezetek bevallott taglétszámát komolyan vennénk, ma Magyarországon 130-140 százalékos lenne a szervezettség, ehhez kellene hozzáadnunk a szervezetlen dolgozók tömegeit.) Nem átstrukturálódásról beszélhetünk a fentiek alapján, hanem bomlásról van szó, továbbra is.

4. Ezt a folyamatot erősíti a kormány, illetve néhány parlamenti párt is. A kormány elsősorban azzal, hogy a szakszervezetekkel való egyeztetést nem építette be a kormányzati munkába, illetve (mint látni fogjuk) a tripartit érdekegyeztetésben érvényesíti (dominanciájánál fogva) saját kormányzati érdekeit. A pártok ezzel szemben inkább a befolyásukat igyekeznének erősíteni

a szakszervezetek körében, mintsem érdemi egyeztetésekbe kezdenének azokkal. Sőt, a parlamenti pártok többsége, a parlamenti választások óta folyamatosan napirenden tartja az állami beavatkozás lehetőségét a szakszervezeti ügyekben. A beavatkozás — semmibe véve a nemzetközi jogot és az alkotmányt — 1991. júliusában megtörtént.

5. A “szakszervezeti rendszerváltás” 1990. május-júniusában nagyon közelinek és egyszerűnek tűnt. A “régi” az “állampárti” szakszervezetek lebontását a kormány részben új intézmények kialakításával, részben (s itt megbízhatóan számíthatott egy hallgatólágos MDF-SZDSZ megegyezésre) a szakszervezetekre gyakorolt politikai és propagandanyomással kísérelte meg elérni. A szakszervezetekre gyakorolt (a pártok és az új szakszervezetek által közvetített) politikai és propagandanyomás igazán nem eredményezett változtatásokat a szakszervezetek működésében. E nyomásnak ellenállt a vállalatokon belül évtizedek alatt kialakult hatalmi-uralmi struktúra, amelynek a menedzsment mellett az érdekvédelem is része volt, így az alapszinteken látványos önmozdulás következett be, noha a vállalatoknál, kisebbségben, megjelentek az új, független szervezetek. A kormányzati bürokrácia (ahogyan a menedzserekkel is), bizonyos mértékig kiegyezni kényszerült az ágazati struktúrákkal, s ha valódi egyeztetés nem is, de egy bizonytalan információs kapcsolat kialakult az ágazati irányítás és az ágazati szakszervezetek között. Ennek ellenére mezoszinten a szakszervezeti egyeztetés nem épült be a kormányzati munkába: az Érdekegyeztető Tanács valójában nem működik. A szakszervezetek makro- és mezoszinten nem voltak képesek valódi tárgyalási pozíciókat kiépíteni, a valóságos szakszervezeti szervezkedés súlypontja a munkahelyre szorult vissza: többnyire önvédelmi szervezkedésként. Az érdekegyeztetés intézményei, különösen az Érdekegyeztető Tanács, “kvázi-intézményeknek” bizonyultak.

6. Ennek számos oka volt. Egyebek között az, hogy tripartit (háromoldalú), valódi érdekegyeztetés csak a túlnyomóan magántulajdonú gazdaságban működik. Ahol az állam a legnagyobb munkáltató és tulajdonos, ott a kormány nem képes csupán felügyelni a munkavállalók és munkáltatók tárgyalásait, hiszen (fenntartva korábbi “mindenható” szerepkörét) végső soron saját akaratát kényszeríti rá a munkáltatókra és munkavállalókra. Miután az ÉT ügyrendi szabályzata tartalmazza azt, hogy ha a kormány javaslatáról szóló vitában nem jön létre konszenzus a három oldal között, akkor a kormány

eredeti javaslata érvényes, így az ÉT ügyrendje önmagában is garantálja, hogy a munkavállalói és a munkáltatói szervezetek függetlenül attól, hogy a kormány javaslatát elfogadták-e vagy sem, magukra vállalják a kormányzati felelősség egy részét.

S ettől mindenki szerepvárába kerül. Ezt ékesen bizonyítja az ÉT-nek szánt szerep a taxisblokáid idején, vagy az, hogy az ÉT sem a privatizációt, sem a kárpótlást, sem más kardinális kérdést soha meg nem vitatott.

7. Felmerült az a lehetőség (különösen az Egyesült Német Parlament megalakulása és az FDGB, a volt NDK szakszervezetének önfelosztása után), hogy a parlament közvetlenül is beavatkozhat a szakszervezeti ügyekben. Ennek 1990 nyarán lett volna komoly esélye, de ez az idő elmúlt. Ha az egyes ágazatokat (főként a legnagyobbakat) felvették a Szabad Szakszervezetek Európai Szövetségébe, ezzel elismerték őket. Így az ágazatokat már külső kapcsolataik is védik. Ugyanakkor a parlamentnek a legitimitásából adódó erkölcsi tőkéje azóta jelentősen meggyengült, a szakszervezetek belügyeibe való beavatkozását (különösen az ágazatokat és a szakmai szövetségeket illetően) nem kíséri társadalmi támogatás. Különösen azért nem, mert ez csak az MDF-SZDSZ szakszervezeti paktumának nyílt deklarálását jelenti, ahogyan ez el is hangzott az Országgyűlésben. Az egyetértés deklarálása ugyan korábban külön-külön megtörtént az érdekvédelem területén, mindkét párt részéről, de annak társadalmi fogadtatása meglehetősen hűvös volt, miközben az ágazatok élénk tiltakozását azonnal kiváltotta mindkét párt terve. Az ágazatok ereje még ma sem lebecsülhető, ezért is óriási kockázatot vállalt a parlament a vagyoniügyre és a tagdíjak levonására irányuló indítványok elfogadásával.

Ismeretes, hogy Lengyelországban 1980-1981-ben az ágazati szakszervezetek megegyeztek a Szolidaritással. Ugyanígy az is, hogy a DGB is kész volt "befogadni" az FDGB felosztása után a volt NDK területén működő ágazatokat.

A szakszervezetek működésének fő területe Közép-Európa új államaiban az ágazati és szakmai, illetve regionális egyeztetéseken nyugszik, s e struktúrák felbontása a szakszervezetek teljes összeomlását jelentené. Feltehetően ezt ismerték fel a Szabad Szakszervezetek, amikor élesen tiltakoztak a parlamenti beavatkozás ellen.

8. A magyar szakszervezetek válságát, a szervezethez csökkenése mellett, éppen a mezoszintű egyeztetések elszorodása fejezi ki legjobban: elhaltak a

regionális szervezetek, az ágazati és szakmai szövetségek munkája viszont lebénult, mert az MSZOSZ illetve a Liga és a Munkástanácsok csúcsain folyó vita politikai nyomás alá helyezi a szakszervezeteket. A kormány és a pártok egy része tovább fokozta ezt a nyomást: az országgyűlési beavatkozással. Ebből következik, hogy háttérbe szorultak azok a szakmai szervezetek és ágazatok, amelyek e vitákban közvetlenül nem vesznek részt, hiszen politikai képviselőtüket valamelyik szövetség látja el, ezért a jelenleg folyó viták szűkre zárják a mozgásterüket. Az új, független szakmai szerveződéseknel viszont (nem utolsó sorban a szervezettség és intézményesülés hiánya miatt) szakmai vagy ágazati szerveződések alig, vagy egyáltalán nem alakultak ki. (Ezért is kétséges az új szerveződések intézményesülésének kérdése.)

9. Alapszervi, szakmai, ágazati vagy területi szinteken az egyes érdekvédelmi szervezetek között sokkal nagyobb az együttműködési képesség, a közös fellépés igénye, mint a csúcsokon. Ugyanakkor a csúcsokon folyó viták ma még gátolják azt, hogy az egyesülésre vonatkozó közös igények alulról feltörjenek. A kormány, a szakszervezetek egymás között folyó vitái miatt, könnyen kapott lehetőséget a szakszervezetekkel való egyeztetés elkerülésére. Jól jellemezte ezt az ÉT munkájának elszabotálása (1990. augusztus végétől a taxisblokádig egyetlen plenáris ülés sem volt).

A taxisbloká feloldásában az ÉT-nek szánt válsághárító szerep nyilvánvaló, s általában jól felismerhető a kormánynak az a törekvése, hogy a szervezett társadalmi ellenállás minden formáját lejáratni igyekszik. Egyetlen sztrájk, demonstráció, vagy tiltakozás egyetlen követelését sem teljesítette a kormányzat, vagy ha igen, heteken belül visszavonta azokat. (Lásd: taxisbloká, MSZOSZ figyelmeztető sztrájk.)

10. Minthogy a szakszervezetek "alulról" való újjáépítése illúziónak bizonyult, miután a közvetlen parlamenti beavatkozás ma már tény, várható, hogy a kormány szakszervezetet gyengítő intézkedései felgyorsulnak. A kormány a szakértői által kidolgozott új Munka Törvénykönyve tervezetével indirekt módon kíván új helyzetet teremteni: a kollektív érdekegyeztetés intézményrendszerébe — függetlenül attól, hogy ennek gazdasági és társadalmi alapjai megvannak-e —, be kívánja sürgősséggel vezetni az üzemi tanács csökevényes intézményrendszerét. Arra a tervezet (ahogyan részletesen kifejtettük) kínosan ügyel, hogy az üzemi tanácsokon keresztül a munkavállalók nehegy a privatizációs alkuban részt vegyenek. Az üzemi tanácsot mint vállalaton belüli

jogi intézményt nem a történetileg kialakult, az európai demokráciákban ismert funkcióra kívánja létrehozni, hanem a szakszervezeti jogosultságok egy részére (a jelentősebb részére) telepítené.

Ezáltal az intézményt a munkavállalók számára értelmezhetetlenné teszi, különösen azzal összefüggésben, hogy a szakszervezeteket kiseprűzni a vállalatokból.

11. Erős érdekvédelmi szervezetek nélkül a munkavállalók kiszorított helyzete végülis arra vezet, hogy a társadalom tagjainak döntő hányada kimarad a privatizációból, Kelet-Európa Nagy Kalandjából, s a korlátozott munkavállalói részvényprogramok alamizsnájára szorul. Csak erős munkavállalói érdekvédelem érheti el azt, hogy a vállalatok privatizációját ne az új és a régi uralkodó elitcsoportok hajtsák végre az ÁVÜ kormányzati-költségvetési bürokráciájának vezényletével, hanem ebben az alkuban a munkavállalók is részt vehessenek, maguk érvényesíthessék jogaikat. Csak erős munkavállalói érdekvédelem érheti el, hogy a privatizációs döntések ott szülessenek, ahol a legérdekeltebbek leginkább megütközhetnek: a vállalatoknál. Hogy a hatalomban résztvevő elit csoportoknak privatizációs érdekük miatt nem érdeke az erős érdekvédelmi szervezetek jelenléte a privatizációs alkuban, az több mint evidens.

12. Az új szervezetek megerősödése immár több mint 3 éves szervezkedés után sem sikerült. S noha az ágazati struktúrák belső kohéziós problémákkal küzdenek, nem esnek szét. Ez voltaképpen egyértelműen arra mutat, hogy a szakszervezetekkel kapcsolatban a rendszerváltás időszakában élő elképzelések (a "rég" szakszervezetek helyére lépő "új", "legitim" szakszervezetekről) illúzióknak bizonyultak. A szakszervezetekkel szembeni általános bizalmi válság, továbbá a munkavállalókat általában is uraló félelem is, az egyéni kiutak keresésének, az egyéni alkalmazkodási stratégiának, valamint az önvédelmi jellegű munkahelyi szervezkedésnek nem kedvez, ezzel szemben az ágazati vagy szakmai egyeztetéseknek biztosít kedvező életteret. A szakszervezetek válsága egyre mélyül. A helyzet nyílt feltárásában azonban sem a szakszervezeti hatalmi centrumok, sem a kormány nem érdekeltek. A szakszervezeti cselekvésben jelentős időt és energiát köt le az egymással szembeni harc, ezen belül az obstrukciókkal, taktikázással telített vagyonviták. Valójában ez csak látszólagos pazarlás. Amennyiben e vita végére pont kerülne, minden szervezet kénytelen lenne nyílt lapokkal játszani, politikailag saját tagságából meríteni

erőt. S ez igazán egyik oldalnak sem érdeke. Egyik oldalon be kellene vallani a veszteségeket: az aktív, támogató tagság csökkenését, másik oldalon az intézményesülés és a dinamikusan növekvő szervezetek hiányát. A kormánynak pedig be kellene ismernie, hogy az új érdekegyeztetési intézményrendszer kiépítésének kísérlete — legalábbis ezidő szerint — kudarcot vallott. Szervezetek vezetése és apparátusai egyezkednek, anélkül, hogy tömeges bizalom támogatná őket.

13. Hamis alternatíva az, ha a magyar szakszervezetek jövőjét a jelenlegi csúcsokon folyó vitákból akarjuk levezetni. Az MSZOSZ jövője az ágazatoktól függ, az ágazatoké viszont csak a tagságuktól. A Liga nem szakszervezet, éppúgy ahogyan a Munkástanácsok Országos Szövetsége sem. Viszonya az egyes szervezeteihez éppúgy képviseleti, mint az MSZOSZ viszonya saját alapszervezeteihez. Csakhogy — tömegek híján — a Liga és a Munkástanács nem intézményesülhet hatékonyan, szakmai és területi szervezeteken keresztül. A felsorolt szervezetek közötti vitában éppen azok a szervezetek szorulnak háttérbe, amelyek kivonták magukat a Liga-MSZOSZ politikai konfrontációból és tisztán szakmai vagy ágazati képviseletre igyekeztek berendezkedni.

A szakszervezeti viták ezeket is magukkal sodorhatják. Hiszen a szakszervezet-ellenes intézkedések és törvények sorában a szakszervezeti vagyronról és a tagdíjlevonásról szóló törvény, s az új Munka Törvénykönyve csak (noha erős) láncszemek. A foglalkoztatási törvény, az MRP program szintén tartalmaz szakszervezet-ellenes mozzanatokot.

14. Az MSZOSZ megkísérelte azt, hogy változtasson a helyzeten. Ezt egy, ma már világosan kudarcnak ítélni lehetséges figyelmeztető sztrájk meghirdetésével, majd lefújásával kísérelte meg. Ami a kettő között történt, az nem más, mint az MSZOSZ kísérlete arra, hogy a kormánnyal külön alkut kössön. A munkavállalók azonban a megállapodás alapján semmit sem kaptak, s miután az akciót követően az ágazati megállapodásokat nem kényszerítették ki a szakszervezetek, az MSZOSZ-nek nem sikerült a köréje vont politikai blokádot áttörnie, viszont hosszú időre elveszítette az esélyét arra, hogy akcióban demonstrálja erejét: hiszen végülis az elszántságát nem bizonyította. A vagyronról szóló törvényjavaslatot éppen akkorra időzítették, amikor az MSZOSZ kijátszotta a figyelmeztető sztrájkot mint fegyvert, lefújta azt, és ezzel lefegyverezte önmagát.

15. Sajnálatos, hogy a szakszervezetek közötti harcból a kormány és a szakszervezeti bürokráciák kerülhetnek ki csupán győztesen. Ugyanis a szakszervezeti vagyon (cca. 5 millió munkavállaló több mint 100 év alatt fekhalmozódott) lehetővé teszi, hogy a szakszervezeti apparátusok tagság nélkül is életben maradjanak. A szervezetek élhetnek, sőt az új szakszervezetek összeomlása után maradék tagságukkal (és az üzemitanács választáson elért eredményeikkel) relative nagyobb részt hasítsanak ki maguknak ebből a vagyonból. Azonban ezzel a szakszervezeti apparátusok működésének forrása végképp nem a tagság aktív támogatása, hanem a ("felosztott", "kezelt", "működtetett") vagyon lesz. A régi és az új szervezetek számára egyaránt.

16. Ebből a kelepceből csak akkor van kiút, ha a "néma", alapszervezeti, területi, szakmai és ágazati érdekek erősödnek fel, ha a szakszervezetek egymással szembeni (a vagyonért folyó) harca helyett az ágazati, a szakmai szervezetek teremtenek új helyzetet és új alternatívát.

Az új helyzet megoldása "felülről" nem várható. Mert "felülről" éppen ennek a helyzetnek a kialakításában és fenntartásában érdekelt mindenki. Mi sem bizonyíthatná ékebben ezt, mint a parlamenti beavatkozás, amely a nemzetközi normákat és a nemzetközi szervezetek tiltakozását semmibe véve, az Alkotmány szabályait félresöpörve, erőszakosan megvalósult. Előrevetítve a beavatkozások sorozatát. Ha egyszer a privatizáció "befejeződik", teret kaphat ismét a valódi szervezkedés. Azt tehát, hogy akkor mi lesz, már sejtjük. De, hogy addig mi lesz, számunkra mégiscsak ez az elsőrendű kérdés.

Óhajok és célok a munkajogi jogalkotás új produktumában

Bevezető

1. Az átalakulóban lévő munkajogi szabályozásunk az utóbbi időben nem véletlenül váltott ki óriási *felháborodást országszerte*. Alig lépett hatályba a foglalkoztatási törvény – amely mindennek mondható, csak emberséges (emberközpontú) szabályozásnak nem – máris közkézen forgott az új *Munka Törvénykönyvének szakmai tervezete*, amely enyhén szólva *munkavállaló-ellenes*.

Széles körben még nem ismert, de júniusban megjelent az a *tervezet is, amelyet a munkügyi kormányzat* – az Igazságügyi Minisztériumra is hivatkozva – érdekegyeztetésre bocsátott, s amely (véleményem szerint) *egyszerűen népellenesnek minősíthető*.

Azért állítom mindezt ilyen határozottan, mert a jogalkotási előkészületeknek részese voltam egy ideig. Tehát belülről tudom, hogy a *szabályozási elképzelések politikailag megalapozatlanok, szakmailag nincsenek előkészítve, tudományos előkészítésük nem történt meg*. Helyettük *politikai elképzelések, óhajok, célok, törekvések érhetők tetten a tervezetekben*. Ezek közül kiemelt szerepe van annak az elképzelésnek, hogy *meg kell könnyíteni a munkaerő mozgását*, a felesleges munkaerőtől történő *“megszabadulást”*. Ennek pedig szükségszerű feltétele azon *szakszervezetek szétverése*, amelyek (az egymásra acsarkodókat kivéve) *egyre hatékonyabban lépnek fel az új rezsim* – az új “elit” – munkavállalói érdekeket lesöprő érdektörekvéseivel és döntéseivel szemben.

2. Ha csupán azt vennénk alapul, hogy a tervezetek készítésében csak néhányan vettek részt (az érdemi résztvevők száma nem éri el a 10 főt!), akkor nyugodtan aludhatnánk. Sajnálatos módon a háttérben olyan folyamatok játszódnak le, olyan érdektörekvések fogalmazódnak meg, amelyek erősítéséhez nagyon is jól jönne, ha a tervezet változatlan formában hatályba lépne. Ismerve a parlamenti technikát, kétségtelenül fennáll annak veszélye, hogy a kormánypárti többség – az esetleges obstrukciók ellenére – villám sebességgel elfogadja a

tervezetet. (E szándékra utal, hogy a munkaügyi kormányzat – érdekegyeztetés nélkül – július közepén a Kormány elé terjeszti a tervezetet.)

Tehát egyetlen érdekvédelmi szervezet (a munkáltatói érdekvédelmi szervezeteket is bele értve) és egyetlen tisztességes magyar állampolgár nem lehet nyugodt és nem nézheti tétlenül a munkajogi jogalkotással kapcsolatos fejleményeket.

3. A tervezetet azért tartom *népellenesnek*, mert *megszüntetne minden olyan elért jogot, amely fontos a munkát végző ember számára. Visszavonna minden olyan kollektív (dolgozói közösséget és szakszervezeteket megillető) jogosultságot, amely érdemben útját állhatja annak a tervezett privatizációnak, amely nem a nép érdekében, hanem egy szűk réteg felvirágoztatására történne* (s természetesen a külföldi rabló tőke behatolásának elősegítéséről sem szabad megfeledkezniük!) A liberális szabályozás köntösébe bújva, a jelenlegi totális belső szervezeti diktatúrát addig a mértékig fejlesztené, hogy csak *bérrabszolgaságról* beszélhetnénk a jövőben.

4. Kinek áll mindez érdekében? *Ki adott – a nép nem! – felhatalmazást* bárkinek arra, *hogy a nevében, ellene cselekedjen?* Egyáltalán: mi lehet a fejünkben azoknak, akik úgy képzelik, hogy az ország lakossága a végtelenségig tűri – a demokrácia jelszava alatt – az ellene irányuló antidemokratikus intézkedéseket?

Szerencsére *nemzetközi szervezetek, az érdekvédelmi szervezetek világszövetségei, a külföldi államok és közvéleményük* figyelemmel kíséri a magyar fejleményeket. Tőlük várhatunk segítséget, ha lesz bátorságunk tájékoztatni őket a tervezett, nemzetközi jogot is sértő intézkedésekről.

A saját gondjainkat azonban mégiscsak *magunknak kell megoldanunk*. A témánkat tekintve közös fellépéssel még menthető minden. De ki kell állni a legnagyobb határozottsággal haladéktalanul az olyan jogalkotási kísérletekkel szemben, amelyek mögött csoportos és egyéni érdektörekvések húzódnak meg, s amelyek semmibe vennék a dolgozó tömegek elemi érdekeit. Ehhez azonban le kell leplezni ezeket a törekvéseket, s be kell bizonyítani a szabályozási elképzelés alkalmatlanságát, tarthatatlanságát, belső ellentmondásait, jelezve a kiutat is. E publikációban erre teszek kísérletet a munkajogi szabályozást illetően. Céлом pedig az, hogy e feltárt tények és ellentmondások ismeretére alapozva cselekedni és érvelni tudjanak mindazok, akik számára fontos az ember s a nemzet, mert a tervezett jogalkotással – nincs ebben semmi túlzás – ez forog veszélyben.

1. A hatályos munkajogi szabályozás jellemzése

A munkajogi szabályozás fejlődéstörténetét a tudományág művelőin kívül alig ismerik. Ez nem csoda, hiszen a *munkajog* olyan, *politikai szempontból fontos jogterület* volt, amelyet a politikai és az állami vezetés mindig is kézben tartott, s napi politikai céljainak eléréséhez eszközként használt. Amit a munkajogról tudni lehetett, az csupa dicshimnusz volt, a kézikönyvek, brosúrák áradoztak a nagyszerűségéről. Eközben minden dolgozó ember (a minisztériumi főosztályvezetőtől az udvari segédmunkásig) érezte, hogy itt azért nincs minden rendjén. A jelenlegi szabályozás megértéséhez, a kodifikációs elképzelések bemutatásához és az indokolt szabályozási lépések alátámasztásához nem nélkülözhető a történeti (ezen belül a közelmúltban történt) előzmények valós bemutatása, s különösen annak érzékeltetése, hogy szabályozásunk az irányítási és szervezeti viszonyokra vonatkozó szabályozás függeléke, annak pozitív irányú változtatása nélkül a munkajog megváltoztatásával nem juthatunk semmire.

a) A munkajog előtörténete hazánkban – figyelemmel az ország ipari fejlettségére –, alig érdemel szót (legalábbis e tanulmányban)⁴. Munkajogról és tudományának kialakulásáról lényegében csak 1951 óta, a *szovjet munkajog átvétele* óta beszélhetünk. A jogág és tudományának fejlődése – a magyar jogrendszerrel idegen, meglehetősen primitív adaptálás miatt – nehezen bontakozhatott ki.

Rövid volt az elmúlt *negyven év* is ahhoz, hogy a jogra jellemző, a jogi szabályozásoktól elvárható elvi rendezettség jöjjön létre a jogágon belül. S ha ehhez – cáfolhatatlan tényként – hozzá vesszük, hogy a munkajognak soha nem volt összefogott kutató bázisa, akkor érthető, hogy sem a hatályos szabályozás, sem a *tervezett új szabályozás elméleti és jogdogmatikai alapon nincs alátámasztva*. Ez nem jelenti azt, hogy egyáltalán nem folytak tudományos előkészületek. 1980-84 között, majd 1989 májusától 1990 májusáig jogtudósokból és a jogág művelőiből álló kodifikációs bizottságok működtek, az új szabályozás előkészítése érdekében. Kodifikációs tanulmányok tömege jött létre, a szabályozás egyes részkérdéseit illetően. Csak egy valami nem történt meg: *nem tisztázódtak a szabályozási irányok, nem jött létre az az átfogó elképzelés – rendszer, amely kijelölte volna az elérendő szabályozási célokat, eldöntötte volna a koncepcionális kérdéseket*.

b) Jellemző, hogy a *munkajog egész rendszerét érintő kritikai elemzés az előző tíz évben nem látott napvilágot*. Ebben az értelemben is jelentős He-

gedűs Istvánnak a Gazdaság és Társadalom című folyóirat 1991/ 2.számában megjelent tanulmánya, amely tudományos igénnyel mutatja be a munkajog továbbfejlesztéseinek alapkérdéseit, a társadalmi átalakulás szempontjait is figyelembe véve. A munkajog végleges kodifikációjának a tanulmányban felvetett kérdésekre kell választ adnia.

Addig azonban csakis az *átmenet szabályozása* lehet *időszerű*. Itt nem arra gondolok, hogy elegendő a hatályos joganyag újabb módosítása, hanem arra, hogy *átmeneti törvényre van szükség, amely nem ugorja át azt a lépéscsöfokot, amely a fejlett piacgazdaság munkajogára való áttéréshez még hátra van*, csak előkészíti a továbblépéshez a feltételeket. Ugyanis nálunk még évekig eltart a piacgazdaság kiépítése, a viszonyok ennek megfelelően labilisak, a fejlemények, amelyek jogi beavatozást igényelnek, nem határozhatók meg előre. Márpedig *törvényt alkotni* – klasszikus jogelv ez – csakis *stabil viszonyok között, s annak reményében lehet, hogy a szabályozás változtatására hosszú évekig nem lesz szükség*. Minthogy e feltételek hiányoznak, ezért végleges törvény alkotására sincs szükség, sem lehetőség.

2. A munkajog és a szervezeti jogok kapcsolata

a) Az előzőeknél is *fontosabb akadálya az új Mt. tervezett rendszerű* létrehozásának az a tény, hogy munkajogi szabályozásunk az *irányítási viszonyokkal egybe fonódó szervezeti jogi szabályozásunk függvénye*. Ez következménye a szovjet modell átvételének, s – értelemszerűen – annak, hogy a munkajogi szabályok szervezeti keretek között hatnak. (Utóbbi körben az lényeges, hogy totális felettesi hatalmat eredményező szervezeti jogi megoldás mellett, az egyenlő jogi helyzetben lévő jogalanyokat feltételező polgári jogias, liberális munkajogi megoldás szóba sem jöhet. Az Mt. tervezete – többek között – ezt nem veszi figyelembe, ezért a tervezett megoldás a polgári jogi elvek megcsúfolását jelentené.) *A szovjet modell* átvétele annyit jelent, hogy a Lenin által az 1920-as évek elején a gazdasági hatalomátvételhez kiötlött (Sztálin által “tökélyre” fejlesztett), a centrális, direkt irányításhoz idomuló *egyszemélyi felelős vezetés elvét* vettük át, s alkalmazzuk (fejlesztgetjük) napjainkban is.

Ez az elv “ördögi találmány”, minthogy tartalmát a jogi szabályozás nem rögzíti, nem fejt ki: erre elegendő utalni, s máris mindenre feljogosít. Igen ám, de ha mélyebbre nézünk, kiderül, hogy az egyszemélyi felelős bármire

utasítható! Egyszerűen azért, mert neki is van felettese, az irányító szerv vezetője személyében.

b) Itt kezdődnek a gondok! Az egyszemélyi felelős vezetés nem vezetési, hanem *irányítási szisztéma*. Arra szolgál, hogy az államigazgatási szerv minden további nélkül beavatkozhasson a munkaszervezetek belső életébe. (Gondoljunk csak arra, hogy ezen is megfeneklett az 1968-ban bevezetett indirekt irányítási kísérlet. A szervezeti jogok – pl. az állami vállalatokról szóló kormányrendelet – meghatározták, hogy a felügyeleti szerv mely feltételek mellett avatkozhat a vállalat életébe; e mellett azonban – a munkáltatói utasítási jog alapján – a miniszter bármire utasíthatta az egyszemélyi felelős vezetőt, minthogy az létében kötve volt a feletteséhez – a munkaviszonya által –, tehát minden direkt parancs teljesült.)

Az így felfogott egyszemélyi felelősség *nem jogi felelősség*, hanem politikai jellegű, bizalmi felelősség. (Jogi elv, hogy még az objektív felelősség esetében is kimentésnek van helye. Az egyszemélyi felelős mindenért felel, vagyis semmiért nem felel. Ezzel szemben bármikor meneszthető, ha megrendült benne a bizalom, mert pl. parancsszegő, vagy közelebbi rokon helyezhető a pozíciójába.)

Az egyszemélyi felelős vezetés *nem vezetés*, hanem primitív uralmi szisztéma, amellyel a magyar munkavállalóból megkíséreltek csinovnyikot gyártani. A vezetés hatáskörök és feladatkörök gyakorlását jelenti, amelyekből kötelezettségek származnak a felettesek és a beosztottak felé. Az egyszemélyi felelős vezetés csak jogosultságot jelent lefelé, s pusztán kötelezettséget eredményez a felettes irányában. Ez az egyszerű képlet végigvonul a teljes rendszeren, a *megfélemlítés* helyzetét előidézve a munkaszervezetekben, a felettesek és beosztottak viszonyában.

c) Nem kellene minderre ennyi szót veszegetni, ha a megoldás mögött, az egyszemélyi felelős vezetés erősítése érdekében, nem munkálkodna a háttérben a munkajog. A munkajog az egyszemélyi uralom biztosításához nem csak statisztál, hanem minden eszközével arra koncentrál, hogy az "életképes" fenntartását nehogy bármi veszélyeztesse. Erre való az a megoldás, hogy érdemi, kézzel fogható, kikényszeríthető *felettesi kötelezettség* egyszerűen *nincs*, az utasítási jog határok nélküli, ezzel szemben a hatályos Mt. a "Munkavégzés" című néhány paragrafusában *34 féle beosztotti kötelezettség* található. Közöttük példásan az a szabály, hogy a beosztott köteles megtagadni az utasítást, ha azzal bűncselekményt hajtana végre, s ő köteles a felettese

figyelmét felhívni, ha az utasítás kárt okozó, vagy jogellenes. Mi sem természetesebb, hogy a felettes – mint jogosult – semmiért, ezzel szemben a beosztott kötelezettként még a felettese bűncselekményre utasításáért is felel, a jogellenes utasítást pedig köteles végrehajtani, s azért is ő felel, mert a munkajogi kötelezettségszegés a fegyelmi felelősség alapja, de a felettesnek csak jogai vannak, tehát nem is felelhet.

A liberálisnak meghirdetett munkajogi szabályozásban mindez így marad!

Mi sem természetesebb, hiszen a *jelenlegi kormányzat a lenini szisztémát* nemhogy nem bontja le, *megerősíti ! S ehhez kell a munkajogi szabályozás* is. Ez esetben ki ne ejtsük a szánkron, hogy itt liberális szabályozásról van szó. Csak arról lehet szó, hogy a dolgozó – a beosztott – helyzetét gyengítsük, a személyi alávetettségét a képtelenségig fokozzuk (mert valakiknek elégük volt abból, hogy egyesek az új demokráciában visszabeszélnek).

d) Ha nem érzékelnénk az új kormányzat centralizációs törekvéseit, csak az irányítói beavatkozások rendszere maradna és az egyszemélyi vezetés, akkor is joggal állapíthatnánk meg: *nincs rendszerváltás mindaddig, amíg a gyűlölt régi rendszer irányítási szisztémáját meg nem változtatjuk. S nem jöhet létre tisztességes munkajogi szabályozás addig, amíg a primitív szervezeti belső uralmi szisztéma meg nem szűnik. A dolgozók jogi helyzetének labilitását tekintve ugyanis a kisebbik rossz a munkajogi szabályozás! Az embertelen szervezeti viszonyokat eredendően a szervezeti jogok (a vállalati törvény, a társasági törvény, az oktatásügyre, egészségügyre, a bányákra, a vasútra stb. vonatkozó szervezeti kérdéseket rendező jogszabályok) teremteték meg. Tehát ezek átalakításával kellene kezdeni a kodifikáció folyamatát.*

Ha ez megindul valaha is, akkor eljuthatunk az *üzemi alkotmányjog* (intézeti-, közhivatali, alkotmányjog) létrejöttéhez. (A szervezeti jogok átalakításának feltételét jelentő jogászai személyi háttér azonban egyszerűen nincs még ma). Addig bizonyosan *merő ábrándozás az üzemi tanácsok létrehozása, amíg üzemi alkotmányjog nem jön létre*, mert a jogosultságaik szűrítő kötelét ugyan foghatják, de a másik végét nincs hová akasztani. Az egyszemélyi uralom léggömbjére ugyan akaszthatják, de mivégre? *Az üzemi tanácsok létrehozása – az Mt. tervezet szerinti formában – idő előtti, semmiféle jogi érveléssel alá nem támasztható, legfeljebb politikai érvekkel*, amelyeket a szakszervezetek ellen szokás felhozni azok nagy száma miatt. Az *érvelés azonban hamis*. Csupán arról van szó, hogy a munkaszervezeti belső uralom rendszerét a szakszervezeti jogok, s e jogok gyakorlása megtöri. Ezzel szemben az üzemi

tanácsok mindent előlről kezdenének, a létrehozásukat sürgetők reménye szerint alacsony hatásfokkal (vagyis nem sok vizet zavarnának).Az üzemi tanácsok választásával szétverődne a szakszervezet, az alacsony taglétszámú szakszervezeteket közép és felső szinten is könnyebb "lesöpörni".

f) *Az üzemi tanács létrehozása mégsem felesleges teljesen.* Létrehozásuk indokolt a magán szektorban és a *társaságoknál* – s *más jelleggel* az intézeti tanácsoké az *intézményi* szférában! –, azaz minden olyan területen, ahol az *Mt. 10/C. paragrafusa kizárja a dolgozók vezetésben való részvételét.* Persze e tekintetben megoldást jelenthetne az is, hogy a Munka Törvénykönyve *szektorsemlegesen* a társaságoknál is a többi szervezetnél szokásos módon biztosítja a participációs jogokat a dolgozói közösség számára. (Ehhez elegendő lenne a 10/C. § módosítása!)

Mindenképpen indokolt az üzemi tanácsok létrehozása olyan szervezeteknél, amelyeknél szakszervezet nem, illetőleg igen alacsony szervezettséggel működik.

g) Mindezekre még vissza kell térnem. E helyen azért tartottam szükségesnek a rövid jelzéseket, mert az *üzemi tanács létrehozása* nem csak a szakszervezet szétverését célozza, hanem azt is, hogy a *szervezeti jogok féltve őrzött elvei érintetlenek maradjanak a gazdasági hatalomárvételhez* (mert mi más folyik ma nálunk!), majd a *hatalom gyakorlásához.*

Bármifajta demokratikus megoldás, különösen a szakszervezetek jogainak erősítése ennek útját állhatná, a jogalkotási cél tehát éppen ezzel ellentétes.

3. A munkajogi szabályozás felhasználása politikai célok eléréséhez

a) A munkajog — ahogyan jeleztem — alkalmas volt, s ma is alkalmas arra, hogy a politika egyszerű eszközévé váljon. Ez abból ered, hogy a szovjet jogi szisztéma a politikai-hatalmi óhajok végrehajtásának eszközévé tette, aminek folytán a jogi jellegét sok tekintetben el is veszítette. (Veszélyes helyzetet teremt, hogy ott él a mélytudatban az eszközként történő használhatósága.) A jogágot megalapozó erőteljes tudományos bázis azért sem alakulhatott ki, mert a politikai irányításnak nem tudományosan megalapozott, a jogi rendszerbe illeszkedő jogi megoldásokra volt szüksége, hanem arra, hogy a jogszabály szövegezői a jog nyelvén – napra készen – rögzítsék a politikai akaratot. (Így kerülhettek a munkajogi szabályozásba az olyan rendszerétől idegen

elemek, mint a vándormadarak elleni küzdelem, a munkaidőalap védelme, a hatékonyságot bénító bérszabályozás.)

A politika befolyása a bíróságok felett is érvényesült. Elegendő utalni arra, hogy a pártvezetés fegyelemerősítő programját – miután e képtelenséget állami szervekkel nem tudták végrehajtani – egyszerűen ráerőltették a Legfelsőbb Bíróság Munkaügyi Kollégiumára, arról irányelvet kellett alkotnia.

A munkajogot ma is ilyen célokra használják! Kiváló eszköz – a vállalati jogi szabályozással együtt – az emberséget nélkülöző, megkomponált (sok esetben koncepciós) vezetői személycserékhez. A foglalkoztatási törvény bizonyítja, hogy milyen kiváló munkajogi eszköztár vonultatható fel a költségvetési kiadások munkáltatókra és munkavállalókra hátrításához.

S mi másra lenne jó a tervezetek szerinti indokolás nélküli felmondás – arcpirító mértékű végkielégítés mellett –, ha nem arra, hogy a személycseréket egyszerűsítse, a költségvetést és a privatizációs bevételeket mentesítse a jelentősebb terhek alól, a munkavállalókra hátrítva a rendszerváltás minden terhét és következményét.

b) Ez az eszköz *jellel dominál* – ma már, mert nem ez volt az eredeti célkitűzés – *abban, ahogyan a kormányzat a munkajogot a szakszervezetek gyengítésére fel kívánja használni.*

Közvetlenül ugyanis aligha léphetne fel a szakszervezetek ellen, mert a nemzetközi munkaügyi egyezményekben *ütközik a szakszervezetek ügyeibe való mindenfajta beavatkozás.* Pl. az “Egyezmény az egyesülési szabadság és a szervezkedési szabadság védelme tárgyában” címet viselő. 87. sz. ILO egyezmény 3. cikkelye *egyértelműen rögzíti:*

“1. A dolgozók és a munkáltatók szervezeteinek jogukban áll alapszabályaik és szabályaik kidolgozása, a képviselőik szabad megválasztása, ügyintézésük megszervezése és tevékenységük megszervezése, valamint programjaik megszövegezése.

2. A hatóságok tartózkodjanak minden beavatkozástól, ami ezt a jogot korlátozná, vagy annak törvényes gyakorlását gátolná.”

De hadd álljon itt a 2. cikkely szövege is, mert ez világít a lényegre:

“Dolgozóknak és munkáltatóknak mindennemű megkülönböztetés nélkül, csupán az érintett egyesület szabályaitól függően, joguk lesz csatlakozni a maguk választotta rendszerhez, előzetes jóváhagyás nélkül.”

Mit keresnek akkor a szakszervezetek belső ügyeit érintő indítványok a Parlament előtt? (A hatóság kifejezés minden állami szervre, így a népképviselői szervekre éppúgy vonatkozik. Ez kitűnik az alábbi idézetből is.) Miért kellene az Országgyűlés döntése a tagdíjlevonáshoz, amikor azt a szakszervezeti tagok a Polgári Törvénykönyv alapján visszavonásig rendezték? Lényegtelen, hogy SZOT határozat alapján: elhatározásukból. A szakszervezetek egyebekben is az ügyintézésüket és a tevékenységüket szabadon, mindenfajta beavatkozás nélkül szervezhetik meg, a 87. sz. ILO egyezmény 3. cikkelye értelmében. (A munkáltató számára egyenesen jól jön a levonás, hisz így egyszerűsítheti az adóbevallási rendszerét!) Bármifajta állami döntés nemzetközi jogba ütközik, mert a 11. cikkely a következőket rögzíti:

“A Nemzetközi Munkaügyi Szervezet minden tagja, amely számára a jelen egyezmény érvényben van, vállalja minden szükséges és megfelelő intézkedés megtételét annak biztosítására, hogy a dolgozók és a munkáltatók szabadon gyakorolhassák szervezkedési jogukat”.

Aligha szükséges a fentiek után bizonyítani, hogy a szakszervezetekre vonatkozó mindenfajta legitimitási probléma a tagság belügye. Az a szervezet – legyen az állami vagy pártszerv, illetve szakszervezet – amelyik a nemzetközi jog fenti normáit semmibe véve “népszavazásosdin” törli a fejét, a vagyonvitát kívánja a szakszervezetek belügyeibe történő beavatkozáshoz felhasználni, illetőleg a törvényhozás, ha a Munka Törvénykönyvét, ezen belül az üzemi tanácsi választásokat szakszervezeti megmérettetésre igyekszik felhasználni, súlyosan megsérti a szakszervezeti belső ügyekbe történő beavatkozást tilalmazó nemzetközi szabályokat.

c) A szakszervezetek létezése, működése kétségtelen tény, s törvényi szinten rögzítettek a jogosultságai. Tetszik, nem tetszik, ezzel kell a kormánynak a Mt. előkészítését tekintve is számolnia. Megkísérelhető az elért szakszervezeti (és munkavállalói) jogok csorbítása, de számolni kell a nemzetközi jogsértés következményeivel! Ha a szakszervezetek együttes akarattal belemennének a jogaik gyakorlását csorbító szabályozásba, más lenne a helyzet. Ezzel szemben a hét szakszervezeti tömörülés közül négy még nem adta áldását a szakszervezet-ellenes Munkatörvény tervezetéhez!

Éppen ezért a politikai óhajok, a beavatkozási kísérletek nem sok reménnyel kecsegtetnek. Úgy hírlik, hogy az ILO áldását adta az Mt. tervezetére. Ezt

kétségbe vonom, mert a tervezett szabályok számos ponton az előzőekben ismertetett ILO egyezménybe ütköznek, továbbá ellentétesek a *Philadelphiai nyilatkozattal!* (Az elképzelhető, hogy az ILO szakembereit megtevesztették a jóváhagyásért folyamodók, de az ilyen kísérletek könnyűszerrel leleplezhetők!)

d) A "Nyilatkozat a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet törekvéseiről és céljairól" elnevezésű Philadelphiai nyilatkozatból elegendő az V. fejezet rendelkezését kiemelni ahhoz, hogy érzékeljük, *általánosságban is védi a nemzetközi jog az elért jogosultságokat:*

"A konferencia megerősíti, hogy a jelen Nyilatkozatban foglalt elvek maradéktalanul érvényesek minden népre mindenütt, miközben alkalmazásuk módját az egyes népek elért társadalmi és gazdasági fejlettség szintjének megfelelő figyelembevételével kell kialakítani, az elvek haladó alkalmazásával a még függőségben élő népekre, valamint azokra, akik már elérték az önkormányzatot, fontos ügy az egész civilizált világ számára."

A Nyilatkozat 1944 májusában született. Az akkor megfogalmazott ILO törekvések ma is élnek (a foglalkoztatás, a családvédelem, a nélkülözés elleni harc, az egyesülési szabadság, a munkaszervezeten belüli tisztességes emberi viszonyok kialakítását stb. illetően.) Gondoljuk meg, *megfelelünk mi ezeknek?*

Az elért társadalmi és gazdasági szintünk mindenesetre kötelez. Legalább ez az, amitől nem lehet visszalépni, társadalmi közmegegyezés nélkül. S ennek keretébe tartoznak az elért dolgozói és szakszervezeti jogok.

Mit gondolnak "egyesek", ezektől szó nélkül eláll bárki is?

4. A szakszervezetek szétverését célzó folyamat bemutatása

a, Az üzemi tanácsok létrehozásának gondolata az új Mt. létrehozása során fel sem merült a munkajogászokban.⁸ Egyszerűen azért, mert a fejlett nyugati jogrendszerek ismeretében nyilvánvaló volt előttünk, hogy a tulajdonosi szervezet és a szervezeti belső viszonyok ezzel összefüggő üzemi alkotmányjogi rendezése előtt felesleges olyan jogintézménnyel foglalkoznunk, amely nem illeszthető a hazai jogrendszerbe.

b) A helyzet megváltozott az Európa Tanácshoz történt csatlakozásunk során, minthogy hazánk felvételét meggyorsította az az ígéret, hogy az Európai Szociális Chartához csatlakozunk.

A Charta 19 cikkelye közül kiemelt 7 cikkely közül 5-nek az elfogadása elengedhetetlen ahhoz, hogy a csatlakozásunk érvényes legyen. A magyar jogi szabályozás e cikkelyek közül háromnak nem felel meg mindenben. Képtelenség lenne a tisztességes megélhetéshez való jog és a család jogi helyzetére vonatkozó szabályozás elfogadása, mert belátható, hogy az előírt európai normáknak hazánk még hosszú évekig nem felelhet meg.

Maradt a Charta 6. cikkelye, amelynek tartalma a kollektív alkuhoz való dolgozói közösségi jog biztosítása. Ennek a hatályos szabályozásunk részben megfelel, minthogy az Mt. 10/A. §-a felsorolja a dolgozók vezetésben való részvételi jogait, továbbá a 10/B. § rendelkezik arról is, hogy a jogosultságokat a dolgozók és képviselőként a szakszervezetek hogyan gyakorolhatják. Csupán a Nyugaton meghonosodott intézmény hiányzik, az üzemi tanács, amely a szervezett és nem szervezett dolgozók közös szerveként gyakorolja – intézményesült és rendszeresen – a részvételi jogosultságokat.

Ez szolgált ürügyül az üzemi tanácsokra vonatkozó tervezet létrehozásához. c) A *tervezet 1990. októberében* készült el. Nem is az üzemi tanácsok létrehozásának szükségessége indította el az Mt. módosításának gondolatát, hanem az, hogy a tanácsok mellett működő munkaügyi döntőbizottságok megszűntek, s emiatt a döntőbizottsággal nem rendelkező munkáltatók dolgozóinak munkaügyi vitái rendezhetetlenné váltak. Erre megoldást kellett keresni.

Tehát volt indok a módosításra, s ennek keretében az üzemi tanácsok létrehozására. A módosítási tervezet az Mt. 10/A. §-ában szabályozott jogosultságokat változatlanul átvette, s azokat kiegészítette néhány szakszervezeti jogosultsággal, valamint a kollektívát érintő egyéb általános kérdések (pl. a teljesítménykövetelmény megállapításának) véleményezésével. A tervezet a szakszervezeti jogokat komolyan érintette, hiszen a "klasszikus" szakszervezeti funkciók közül az üzemi tanács hatáskörébe került a szociális (jóléti) ráfordításokkal kapcsolatos, a lakástámogatással összefüggő és az üdültetést érintő jogosultságok köre, továbbá – ami a legfontosabb – a kollektív szerződések helyett az üzemi megállapodás kötésének joga. Egyebekben a tervezet megszüntette volna a szakszervezetek véleményezési jogát a dolgozók élet és munkakörülményeit érintő kormánydöntések tekintetében, s a miniszteri szabályozással összefüggő egyetértési jogot (amelyeket a kormányok 1989 nyara óta amúgy is semmibe vettek!). Az általános jellegű kérdésekkel kapcsolatos szakszervezeti és a bizalmi egyeztetési jog megszüntetését is célba vette a

tervezet, a véleményezési jog megerősítése mellett (ami a vétójoggal kombinálva még hatásosabb érdekvédelemre vezethet). A módosítási tervezet ellen valamennyi szakszervezet tiltakozott. A nagy létszámú szervezetek azért, mert ez üzemi tanács függetlenített elnökének pozíciója a függetlenített szakszervezeti tisztségviselők jogi helyzetét nyilvánvalóan érintheti, s a választás alkalmas arra, hogy a szakszervezetet szétverje, minthogy az üzemi tanács azt a látszatot keltheti, hogy az érdekvédelem általa "ingyen", tagdíj nélkül megvalósul.

A kisebb létszámú szakszervezetek (Liga, Munkástanácsok) azért sziszszentek fel, mert a tervezet szerint az általános dolgozói képviseleti jog helyett visszaszorultak volna a saját tagjaik védelmére.

A munkahelyi szintű kollektív szerződés megszüntetése ellen valamennyi szakszervezet fellépett.

d) A módosítás széleskörű egyeztetés alapján zajlott, s közbejött a taxis-blokkád, amelynek végeredménye az üzemi tanács ügyét más irányba befolyásolta. Először is az egyeztetésen résztvevő kormányzati tisztviselők megfogalmazták, hogy nincs szükségük az erős szakszervezetekre. (A munkáltatói szervezetekre sincs, de azok előbb-utóbb úgy is az ő oldalukra állnak.) Hangsúlyozom: nem a Kormány, hanem egyes kormánytisztviselők indították a hadjáratot.

A szakszervezetek elleni megtorlás első állomása – amelyhez a Liga is (más okból) csatlakozott – a költségvetési törvénynek a szakszervezeti tagdíjak adómentes felső határára vonatkozó szabálya volt. Ez nyilvánvalóan – ahogyan előre kigondolták – zavarokat okozott a szakszervezeteket illetően.

Eközben a kormányzatnak a hadjáratban részes tagjai azt is felismerték, hogy az üzemi tanács választás jó alkalom a szakszervezetek gyengítésére. Helyesen kalkuláltak azzal (erre a német példa kétszeres bizonyíték), hogy a választások következtében a szakszervezetek szervezettségi aránya 25 százalék alá zuhan. Tehát támogatni kell a választásokat (hatalmas kampány mellett, pirosbetűs ünnepen kell választani, s listákra szavazni), mert azokra úgysem megy el senki.

A Liga – minthogy eközben sem nőtt a létszáma – ugyancsak váltott. Szintén felismerte a választásokban rejlő óriási lehetőséget: a nagy létszámú szervezetek létszáma jelentősen gyengül, ami az arányokat tekintve mégis csak nagyobbá teszi a Ligát. (E törekvésük – egyebek mellett – oda vezetett, hogy szétrobbantották a szakszervezeti kerekasztalt.)

e) A kormányzat időközben úgy döntött, hogy mégisincs szükség az Mt. módosítására, létre kell hozni s 1991-ben a Parlamenttel el kell fogadtatni az új Mt. tervezetét. Az 1991 február végén, március elején létrejött tervezetre még nem hatottak – legalábbis tudomásom szerint – az előzőekben ismertetett kormányzati (és párt) törekvések. Az üzemi tanácsra vonatkozó szabályozás a tervezethez képest két ponton módosult. Kimaradtak a tulajdonosi jogokat leginkább érintő jogosítványok: a szervezeti és működési szabályzatnak a vezetésben való részvétel szabályait illető egyetértési jog és a vezetők kiválasztásával és minősítésével összefüggő véleményezési jog elmaradt a tervezetből.

A szakszervezeti jogok csak egy ponton változtak meg, de ez alapvető: az üzemi tanács hatáskörébe tartozó kérdéseket illetően – tehát a kollektívát a legsúlyosabban érintő ügyekben – a tervezet kizárta a vétójog gyakorlását. Ezáltal mindenfajta csoportos érdek- és jogsérelem orvoslásának lehetősége megszűnne, s mérhetetlen módon megnőne a vezetés kontroll nélküli döntési kompetenciája.

f) A tervezet előzetes szakmai véleményezésére létrejött ÉT szakértői bizottság a vázolt szabályokon egy ponton javított: elismertté vált a szakszervezet munkahelyi szintű kollektív szerződés kötési joga. Minden más tekintetben csak romlott a helyzet.

Az MSZOSZ szakértője (véletlenül?) Spanyolországban járt s hozta a “spanyolocsizmát” a szakszervezeteknek. Lényege: három évenként üzemi tanács választás és megmérettetés, amelynek eredményeként a 10 százalékot elérő szavazattal rendelkező szakszervezet legitim, ennek alatta maradók jogfosztottá válnak. Amelyik szakszervezet eléri az 50 százalékos szavazati arányt, az kollektív szerződést köthet, a többi nem.

Ha ez nem ütközik a nemzetközi jogba, akkor semmi nem számít ilyennek! (Spanyolországban ezt – a rendkívüli helyzetben – valamennyi szakszervezet egyetértésével bevezethették. Nálunk nincs rendkívüli állapot, s a szakszervezetek többsége sem ment bele ebbe a játékba. Sőt: úgy tűnik, hogy mindez egy szakszervezeti jogász törekvése, s nem az MSZOSZ akaratát fejezi ki. Mindenesetre a kormányzatnak kapóra jönne!)

Ezzel párhuzamosan az ellenőrzési jogot kivéve csak tájékozódáshoz lenne joga a szakszervezeteknek, vétóról, egyetértési jogról feledkezzenek el, s persze jog nélkül tehet-vehet a munkáltatónál, amit akar.

Szomorú, hogy mindezekhez – jóllehet csak szakértői szinten – de az MSZOSZ és a Liga a nevét adta! (S a megmérettetésre irányuló szavazás tekintetében támogatja a Munkástanácsok Országos Szövetsége.)

g) E folyamat közepette jött létre a foglalkoztatási törvény, amely a szolidaritási alap létrehozásával a szakszervezetek munkaerőpiaci helyzetét eleve gyengíti, a tagdíjfizetés tekintetében a dolgozói fél százalék az éhbérért dolgozókat a tagdíjfizetés lemondására készíti, s egyébként is a munkaerőpiaci bizottságok tripartit rendszerében a szakszervezet szerepe el fog sorvadni, amint a munkáltatói oldal – a természetes érdekei folytán – az állami oldalhoz fog közelíteni.

Ha a felsorolt folyamat nem világít rá eléggé arra, hogy itt nagyon is kimódolt folyamat részesei (remélhetően nem pusztán szemléltői) vagyunk akkor érdemes emlékeztetni a munkaügyi politikai államtitkárnak MSZOSZ sztrájkot követő jelmondatára: “Nekünk erős szakszervezetre van szükségünk”! Mondta ezt akkor, amikor alku-pozícióba kényszerült, s megmutatta, hogy irányítása alatt mit is jelent az erős szakszervezetre vonatkozó jogi szabályozás: a teljes jogtalanság állapotát.

h) Ezekhez társulnak a már említett képviselői indítványok a szakszervezeti vagyona vonatkozóan, a tagdíjlevonás tekintetében, továbbá a pártok egyezkedése a szakszervezetek felett (a helyett, hogy – egyik-másikat kivéve – a saját belső viszonyaikat rendeznék).

i) Ha szinte mindenről szóltam, akkor nem szabad megfélemlíteni a Köztársasági Elnök egyeztetési kísérleteiről sem. Egyedül ebben látok lehetőséget arra, hogy állami beavatkozás nélkül, a szakszervezetek közötti egyeztetéssel európai és a nemzetközi jognak megfelelő módon rendeződjenek a munka vállalói érdekvédelem kérdései.

5. A tervezett munkajogi szabályozás elleni főbb érvek összegzése

Célom az összesítéssel nem a felesleges ismétlés, hanem az ellen-érvelés segítése. Nem térek ki minden elemzett kérdésre, ugyanakkor megfogalmazom azokat a fontosabb igényeket, amelyek a tervezett munkajogi szabályozás (terjedelmi okok miatt nem elemzett) főbb ellentmondásaira vonatkoznak.

– Az új Mt. tervezete nincs tudományosan megalapozva, ezért mindenfajta érvelés, amely szakértésre, tudományos megalapozottságra utal, hamis.

- A tervezetet tekintve csupán arról van szó, hogy kb. 10 fő szakértő vett részt az elkészítésében, s ők akarják – a munkaügyi kormányzat és három szakszervezeti tömörülés támogatásával – az ország népére erőltetni az elképzeléseiket.

- A tervezet sem politikailag, sem szakmailag nem megalapozott.

- Nem ismert – nem feltárt – az a közeg, amelyben a törvénynek hatnia kell.

- Különösen nem ismertek azok a rendszerváltásból eredő körülmények, társadalmi és gazdasági mozgások, amelyekre a törvénynek hatnia kell.

- A tervezet a piacgazdasági modellre, a tőke-munka ellentétének kezelésére vállalkozna, s a piacgazdaság a távoli jövőben lebeg. A törvénynek éppen ezért nem “nagy ugrást” kell végrehajtania, hanem a piacgazdaság kiépüléséig terjedő folyamatot kellene rendezett mederbe terelnie (előkészítve a piacgazdasági modellnek megfelelő munkajogi szabályozás kialakítását).

- Tűrhetetlen, hogy a tervezet a szervezeti és irányítási viszonyok konzerválására, sőt, a jeleneleginél is diktatórikusabb modell lehetőségének megteremtésére koncentrál, a dolgozók és szakszervezetek elért jogainak megvonásával.

- Hamis az az indoklás, hogy a tömény tervezete a liberális szabályozást tűzi célul, hiszen semmit nem tesz a vezetői (felettesi) uralom vezetői hatalommá alakítása érdekében; a liberalizmus e tervezet szerint csupán abban állna, hogy eltűnnének a jelenlegi – csekély súlyú és hatástalan, de mégis csak létező – garanciák is, hogy aztán a dolgozó a szervezeti hatalom totális birtokában lévő munkáltatói jogkörgyakorlókkal “szabadon” egyezkedjenek (a jelen foglalkoztatási körülmények között).

- Nyilvánvaló, hogy a szervezeti és irányítási jogok változtatása nélkül nem érhető el a törvény tervezetével eredetileg célzott hatás – a dolgozói védelem fejlesztése – sem: az Mt. módosítását a szervezeti jogok átalakításának meg kellene előznie.

- A tervezet rendszere teljességgel egyenetlen és labilis, mert nem a jog belső törvényeit követi, hanem a politikai óhajok végrehajtására, elérésére koncentrál.

- A törvény létrehozása indokolt, el kell szakadni a szovjet jogi megoldásoktól, ami a jelen körülmények között – minthogy nincs üzemi alkotmányjogunk, ami nyugati modellek átvételét lehetővé tenné – csakis a polgári jog irányába történhet. Ez azonban azt jelenti, hogy a felek egyenjogúságának legalább a minimumát meg kellene teremteni, a munkáltatói hatalom korlátozásával.

- A tervezettel az előzőek a szervezeti érdekvédelem megerősítésével érhetőek csak el. Helyette praktikus politikai megfontolásból, a tervezet minden esz-
közzel szét kívánja verni a szakszervezeteket és elvonná az érdekvédelemhez
szükséges jogait.

- A törvény létrehozásához a kompetens politikai tényezők nyilatkozata kel-
lene, a szabályozási koncepció meghatározása, ellenkező esetben a Parlament
(lehetséges, hogy szakszerűtlenül, de joggal) elemeire "cincálja" a tervezetet.

- Az ország szinte valamennyi állampolgárát érinti a tervezet, tehát a létre-
hozásából nem szabad kizárni a népet, az egyes néprétegek és népcsoport
érdekérvényesítésének esélyét.

- A gazdasági és a vezetési hibák következtében a nyomor szintjén tengődő
néptömegek joggal elvárják, hogy legalább az egzisztenciális viszonyaik –
tisztességgel – rendezettek legyenek, ezért normatív és szervezeti védelemben
részeseüljenek.

- Alkotmányos elveket kellene megvalósítania a szabályozásnak, amelyekről
a hatályos jog s a tervezet is hallgat.

- Differenciált szabályozásra van szükség, amely az életviszonyok jellege és
a szervtípusok szerint is elkülöníti a szabályozási területeket (tehát párhuzam-
osan több törvény létrehozása lenne indokolt, ahogyan ezt Hegedűs István
a hivatkozott tanulmányában kifejti).

- Figyelembe kell venni, hogy a világ és a szakszervezeti világszövetségek
több demokratikus jogot várnak el az új – demokratikusnak hirdetett –
rendszerrel, mint a korábbtól, tehát a jogosultságoknak dolgozói oldalon
bővülniük kell.

- Tetszik-nem tetszik, a nemzetközi munkaügyi tárgyú egyezményeket tilos
sérteni. Ezért az elért jogokból nem lehet semmit elvonni, csak az érintettek
konszenzusával!

- Törvényi szintű szabályozás kell, de csak olyan, amely az átmeneti viszonyok
átmeneti szabályozását jelenti. Törvényt, a véglegesség szándékával csak stabil
viszonyok között lehet hozni, vagyis nincs itt az idő.

- A törvény tervezetének tisztességes kialakításához időre van szükség! Kü-
lönösen akkor, ha több törvény párhuzamos létrehozása folyik. A kapkodás
csak örökös módosítási igényeket vagy kormányzati beavatkozásokat idéz elő.

- Nem elegendő "letudni" a szabályozást, hanem azért felelősséget is kell
vállalni, ország-világ előtt, a kodifikációban résztvevőknek, a kormánzatnak,
a parlamentnek, s az érdekvédelmi szervezeteknek is. (Az unokáink átka is a
fejünkre szállhat, ha ezt a tervezetet nem akadályozzuk meg: ez a tisztességes

magyar állampolgárok felelőssége.)

- Az üzemi tanácsok létrehozását arra a szintre és munkáltatói körre kell koncentrálni, ahol nem, vagy kis létszámú szakszervezet működik; a többi munkáltatónál a szakszervezetre és a dolgozói közösségekre kell bízni a participációs jogok gyakorlását.

Jegyzetek

1. A Munkaügyi Minisztériummal fennálló munkaviszonyomat az első – a szakértői – tervezet elkészültekor mondtam fel. E tervezet előkészítésében öt munka jogász kollegámmal vettem részt. A szakértői tervezetet úgy értékeltem, hogy az – a “pártállami” munkajoghoz képest – nem erősíti, hanem gyengíti a munkavállalók jogi helyzetét. Kollegáimmal szemben a tervezetet olyannak ítéltam, amely nem számol a változó viszonyokkal (amelyek fokozott garanciákat igényelnének), s érzékeltem, hogy a tervezet által a munkavállalói érdekvédelem meggyengülhet. Éppen olyan időszakban, amikor a legnagyobb szükség lenne a szervezeti érdekvédelemre. E tervezettel kapcsolatban állítom, hogy a készítőkre politikai nyomás nem nehezedett. (Az előkészítés körül éppen az volt a legkomolyabb bizonytalanság, hogy a szabályozási elképzelésekről sem kormányzati, sem kompetens politikai tényezők nem nyilatkoztak.) A szakértőket e tervezettel kapcsolatosan a liberális szabályozásba vetett hit befolyásolta, amellyel szemben csak azért vannak fenntartásaim, mert bevezetésük stabil viszonyokat, megfelelő gazdasági hátteret, hatékony érdekvédelmet és a munkaszervezeten belül emberi viszonyok kialakulását feltételezi. Mindez hiányzik a jelen körülmények között, tehát csakis átmeneti szabályozás jöhet szóba. olyan beavatkozásos szabályozás, amely – legalább némileg – enyhíti az előző feltételek hiányából eredő súlyos helyzet következményeit.
2. A júniusi tervezet, amely az ÉT által létrehozott szakmai bizottság munkájának eredményeként jött létre, már kifejezetten a szakszervezetek szétverését célozza (minden emberi viszonyt kiirtana a munkaszervezetekből, szinte valamennyi a munkavállalókat megillető – jogosultság és juttatás mértékét csökkentené stb.). Ez azért különösen feltűnő, mert a bizottságban az MSZOSZ vezető jogásza és a Liga képviselői is részt vettek!
3. A Gazdaság és Társadalom előző számában jelent meg Hegedüs István tanulmánya, “A magyar munkajogi rendszer és a társadalmi átalakulás” címmel. Eredetileg erre kívántam reflektálni. A témát illetően azonban olyan

időszerű kérdések merültek fel, amelyek felvetése nem tűr halasztást. Így a reflexzióim e tanulmányt illetően szűkebb keretek közé szorulnak.

A tisztelt Olvasóban felmerülhet, hogy a munkajogi kodifikációból kiesve, sértettként vizsgálom és fejtem ki a témakört. Erről szó nincs! Ennek bizonyítására talán elegendő jelezni: minden lehetőség adva volt ahhoz, hogy a jogalkotás részese legyek, csupán a lelkiismeretem nem tette ezt lehetővé, s jelenleg is ez az egyedüli mozgatóm.

4. 1945 előtt a munkaviszonyok rendezésének gerincét – a törvényhozásunk által soha jóvá nem hagyott – polgári törvénykönyv munkaszerződésre vonatkozó szabályai jelentették. 1945 után a kollektív szerződések átvették a polgári jogi szabályozás szerepét, s reménykeltő módon megindult a munkavégzés jogviszonyainak differenciáltabb szabályozása. Ezt törte ketté az erőszakolt fordulat, és ennek eredményeként az 1951. évi 7. számú törvényerejű rendelet, amely nem egyéb, mint a szovjet munkajog egyszerű fordítása.

5. Működött ideig-óráig ilyen – pl. a MŰM Munkaügyi Kutatóintézetében –, ezeket azonban a hatalomban lévők nyomban szétverték, amint az első kutatási eredményeikkel megjelentek, mert az eredmények – magától értetődően – kikezdték a kialakult rendszert. Így a munkajogi kutatás szétszórtan, egyetemi tanszékeken, bíróságokon folyik, s e keretek között is a magánkutatás a meghatározó.

6. Ami végülis a szabályozás előzményeként létrejött, az az új Munka Törvénykönyve tézisei voltak, amelyekre nem sok érdemi válasz érkezett. A tézisek alapján, a korábbi kodifikációs eredményeket is figyelembe véve, belső – lényegében a szabadidőnkben készült – szakmai tervezet jött létre az ÁBMH Munkajogi Osztályán. Erről senki nem tudott, mert attól tartottunk, hogy alapos viták és érdekegyeztetés nélkül kerülhet a Parlament elé a tervezet, ha arról a régi vagy az új kormányzat tudomást szerez, s ezt el kívántuk kerülni. Az ugyanis évek óta nyilvánvaló, hogy az Mt-t meg kell változtatni, mert alkalmatlan a dolgozói érdekek megvédésére; a változtatási igény sürgető volt, de számunkra azért annyira mégsem, hogy lemondjunk az érdekegyeztetésben rejlő kontrollról. Aztán felgyorsult minden, (Ez a tervezet – amely számomra több ponton elfogadhatatlan volt – alakult át 1991 februárjának végén olyan szakértői tervezetté, amelyhez nem adtam a nevemet).

7. Ezzel összefüggésben elegendő utalni az ÁVÜ szerepére, s a belőle kiváló holding létrehozásának céljára, ami nem más, mint az állami tulajdon alapján a privatizált cégek vezetőinek megválasztása és direkt irányítása, munkáltatói eszközökkel. Ugyanide tartozik a vállalati tanácsok szétverése, a dolgozói

közösség által irányított vállalatok vezetőinek államigazgatási hatáskörbe vonása. A bankok élén végrehajtott személycserék ugyanennek a jegyében folytak, s várhatóan folynak.

8. A Hegedűs István által irányított kollektíva jogi koncepció – amelyben részt vettem – már az 1970-es évek végétől foglalkozott a bevezetésének lehetőségével. (A jugoszláv öngazgatási megoldás mellett vizsgáltuk az adaptálás lehetőségeit.) Az 1980-as évek végéig azonban kimondani sem lehetett az üzemi tanács kifejezést, ezért helyette a "kollektíva" kifejezést használtuk.

A Szerző megjegyzése:

Sajnálatos, hogy a tanulmány megírása (július) óta a nyilvános viták ellenére sem változott a Mt. koncepciója. Az Érdekegyeztető Tanácsban a szak szervezeti oldal kísérletet tett a tervezet átalakítására, azonban az állami és a munkáltatói oldal összefogásának eredményeként sikertelenül: a szak szervezeti igényeket nemes egyszerűséggel "lesöpörték" az asztalról.

Eredményként könyvelhető el, hogy a felmondást indokolni kell, ugyanakkor az "megváltható" kétszeres végkielégítéssel (ami a végkielégítés mértékének ismeretében jogellenes felmondásra ösztönözheti a munkáltatót, a rövidebb munkaviszonyok esetében). További finomítás a tervezeten, hogy a munkaszerződésben csupán másfél havi átlagkeresetig terjedő anyagi felelősség köthető ki.

Egyebekben minden megállapításom — sajnálatos módon, megítélésem szerint — megállja a helyét.

A szedés és a nyomtatás a TKI házi nyomdájában készült.
A szedés Bosnyákovits Józsefné és Batizl Lászlóné munkája,
a tördelést Batizl Lászlóné készítette.

Nyomdavezető Vursner Gyula

A nyomtatás készült 1991. novemberben

Ára: 192 Ft.